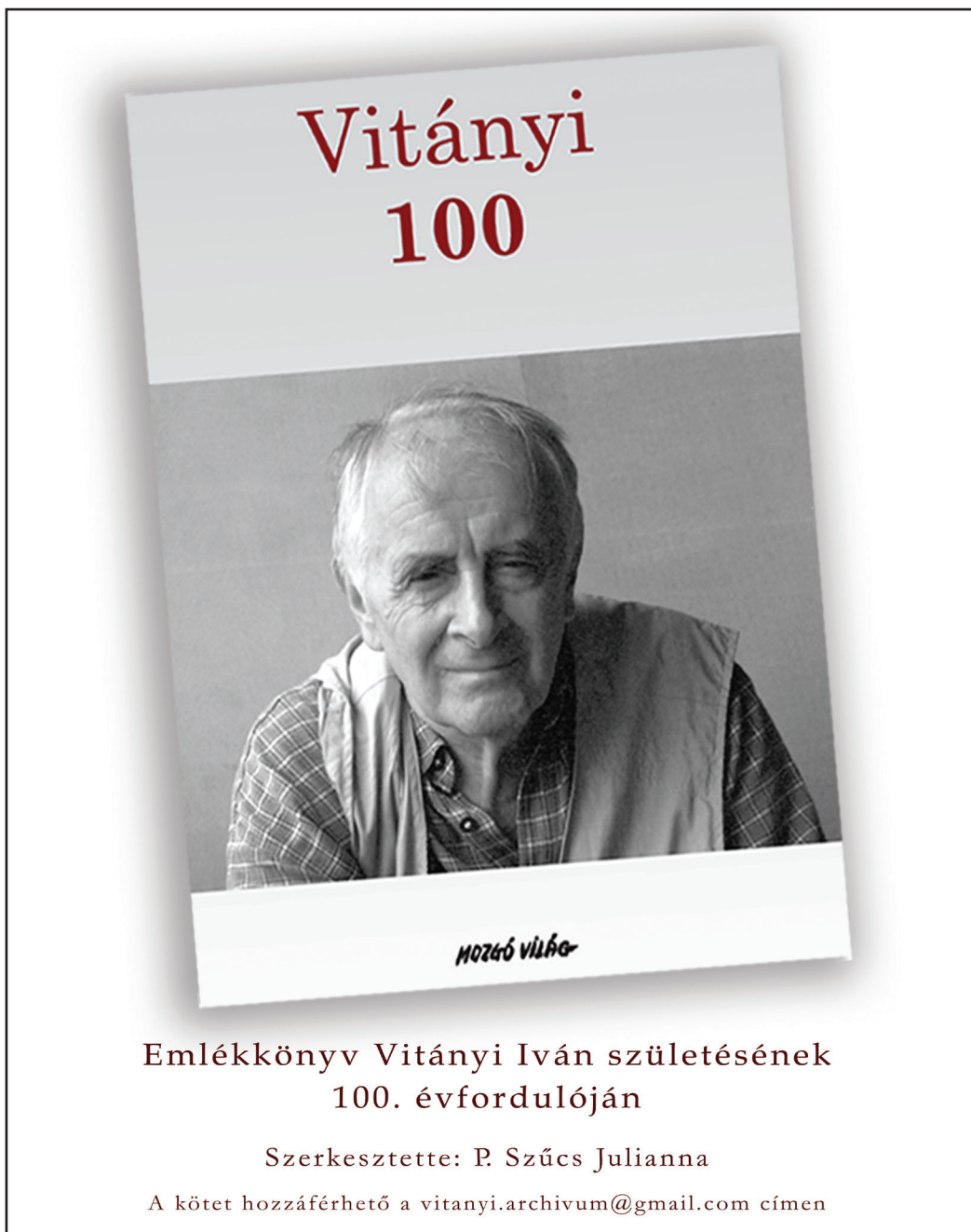

Ára: 1550 Ft

12

2025/12

MOZGÓ VILÁG

2025/12

A mesterséges intelligencia, a hatalom és a sajtó összefüggéseiről Polyák Gáborral beszélget Balázs Zsuzsanna • Mindenütt rossz, de máshol se jó: Hatos Pál tanulmánya • „Miért hagytuk, hogy így legyen?” – Részletek két filminterjúból Schlanger András bevezetőjével: Radnóti Sándor és Lengyel László • Részletek Boccaccio Dekameronjából Barna Imre új fordításában

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Csorba László • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kiss Judit Ágnes • Kőrösi Imre • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Tatár Sándor • Vadas József • Vársárhelyi Mária • Végel László

MOZGÓ VILÁG

Balázs Zsuzsanna

3 A Fidesz már túllépett a szokásos bábjátékon
– Beszélgetés **Polyák Gáborral**

„Miért hagytuk,
hogy így legyen?”

Schlanger András

15 Részletek két filminterjúból
16 *Radnóti Sándor*: „Hókölő harcok népe”
19 *Lengyel László*: Potyautasok matrózlakomája

Gárdonyi László
Giovanni Boccaccio
Kiss Judit Ágnes
Tatár Sándor
Hatos Pál

24 Csend és szentség **Menasági Péter** munkáiról
29 Dekameron *Részletek* **Barna Imre** fordításában
42 Rondó; Mintha *Versek*
44 Dicsekvés; RaBszódia *Versek*
46 Mindenütt rossz, de máshol se jó – Az 1919-es bécsi magyar emigráció kicsiny polgárháborúi *Tanulmány*

Hónapló

Dalos György
Hargitai Miklós
Kiss Judit Ágnes
Parászka Boróka
Végel László

67 Jereván 2025
70 Vénasszonyok nyara
73 Manófalva és a gyűttmentek
76 Transzilván preparátum
80 Szerbia csodára vár

Reflex

Révész Sándor
Csorba László

84 A mindenre jó mindenre rossz: a zsidó
93 A Táncsics-fuga művészete

-ról, -ről

Pető Iván
Kórizs Imre
Csepeli György
Csengery Kristóf
Stuber Andrea
Vadas József
Vásárhelyi Mária

101 Munkásasszony a paradicsomba megy
105 „Mert lehet úgy élni, hogy nem beszélsz?”
110 A Korrobori árvája
113 Ünnepi hangok
116 Az Istennek se
119 Rácsok mögött szabadon
122 Hurrá, nyalunk!

Almási Miklós

126 Mozaikdarabok – György Péter, a kultúrateremtő

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2026 januárjától 15 600 forint, az áruspéldányok 1750 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2025/december

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 15 600 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

A Fidesz már túllépett a szokásos bábjátékon

Beszélgetés Polyák Gáborral

Az Európai Unió harminc év késéssel, idén szabályozta a hagyományos szerkesztőségek működését és a tagállamok médiafinanszírozási gyakorlatát, miközben a 2026-os választási kampányban AI-generált videók lepték el az újságokat már alig olvasó, közösségi médiás hírfolyamokból tájékozódó választópolgárok üzenőfalait. Polyák Gábor médiajogással, az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének vezetőjével az európai sajtószabadsági törvény és a mesterséges intelligencia jelentőségéről beszélgettünk.

– *„A Fidesz alpári AI-képeivel és videóival szemben nem kell bevárni az EU mesterségesintelligencia-rendeletének hatályba lépését. Addig is itt van a polgári törvénykönyv és a büntető törvénykönyv, adott esetben éppen a Fidesz által kitalált szabályokkal. Jó hírnév, becsület, képmás, rémhír – ezeket a jogi fogalmakat nem kell kitalálni, csak alkalmazni kell őket.” Ezt írta ki a Facebook-oldalára október 29-én. Milyen konkrét eljárást javasolna mondjuk egy olyan esetre, amikor az AI-generált videó egyik sarkában alig látható betűvel fel van tüntetve, hogy a kép csak illusztráció?*

– Önmagában az, hogy feltüntetik, AI-generált videóról van szó,

még nem vált ki minden lehetséges jogsértést. Egy állítás attól még lehet valakire nézve sértő, hogy feltüntetik, a felvétel nem valódi. Ez a polgári törvénykönyv szerint a jó hírnév megsértése. Attól még, hogy Magyar Péter közszereplő, a méltóságát sérti, ha láncra vert kutyaként ábrázolják. A büntető törvénykönyvbe a Fidesz tette be azt a két passzust, amelyek a kép- és hangfelvétel hamisítását, illetve a hamisított kép- és hangfelvétel közzétételét szankcionálják. Ez a jogszabály még az AI előtti időkből, 2014-ben született, amikor Baján készült egy videófelvétel, ahol helyi emberek arról beszélgettek, hogyan fogják elcsalni a Fidesz javára a választást. Ezt akkor a HVG szenzációként közölte, majd másnapra kiderült, hogy a videó kamu volt.

– *Akkor mondott le a posztjáról Gavra Gábor a Hvg.hu egykori főszerkesztője.*

– Így van, ezután pedig bekerült a törvény szövegébe az ilyen esetekre vonatkozó büntetési tétel. Az AI-generált felvételek kimerítik ezt a jogi kategóriát, mert teljesen mindegy, hogy megjátszott vagy elbábozott helyzetről, képszerkesztővel hamisított vagy mesterséges intelligenciával generált felvételtől van-e szó. A jogban évszázados hagyomá-

nya van annak, hogy a vélemény-szabadságnak lehetnek és vannak is határai. Sokkal kevésbé kell ezt itt és most újragondolni, mint amennyire az AI-hype ezt láttatni akarja. A jog a közlés következményeit célozza meg, és az alkotmányos fel-fogás szerint a véleményszabadság korlátozható, ha olyan hatása vagy következménye van, ami konkrét egyéni vagy közösségi sérelmeket okoz. A polgári törvénykönyv külön nevesített személyiségi jogi vonatkozásai, a büntető törvénykönyv már említett rendelkezése, de emellett akár a becsületsértés, a rágalmazás büntetőjogi következményei is mind relevánsak.

4 *– Ha a lényeg a hatás, akkor a konkrét esetben nem teljesen mindegy, hogy két év múlva, amikor már javában viseljük a 2026-os választás következményeit, milyen ítélet születik az esetleges feljelentések után?*

– Tény, hogy a jog nagyon konzervatív társadalmi alrendszer, az ilyen helyzetekhez nem tud rugalmasan alkalmazkodni. Sőt, akár Hamurapi törvénykönyvei óta is meglepően keveset változott. Nehéz is lenne amellett érvelni, hogy kevesebb garanciával, de gyorsabban születessenek döntések. Ennek mindenképpen súlyos társadalmi költségei lennének. Ráfordítási kérdés ugyanis, hogy mennyi embert szeretnénk az igazságszolgáltatásban foglalkoztatni. Ha megsokszorozódnak a jogsértések, amint arra már az 1990-es évek óta, vagyis amióta terjedni kezdett az internet, bőven van példa, akkor erre valamilyen módon reagálnia kellene az igazságszolgáltatási intézményrendszernek is. Több emberre, másfajta eljárás-

sokra lenne szükség. Ez nemcsak Magyarországon, hanem a világ többi országában is súlyos probléma. Sehol nem vettek fel kétszáz plusz bírót, hogy a digitális térben elkövetett jogsértéseket gyorsabban tudják elbírálni. Ehelyett az Európai Unió már a 2000-es években, amikor még Facebook sem volt, nemhogy a többi ma használt közösségi médium, úgy döntött, hogy a jogsértések rendezését inkább áttolja az internetszolgáltatókra. Az érv az volt, hogy ők bírnak azzal a technológiával, ami korlátozhatja a jogsértések gyarapodását. Ezzel a felelősséget áthárították azokra a cégekre, amelyek alapvetően egyetlen dologban érdekeltek: ezzel ne legyen dolguk, ne kelljen erre időt és pénzt szánniuk, embereket foglalkoztatniuk, mert ez mind olyan költséget jelent, ami soha nem térül meg. Aztán az EU csak jóval a közösségi platformok elterjedése után, a 2020-as évekre állt elő egy azokra vonatkozó szabályozással, ami viszont érdemben semmit nem változtatott az amúgy sem működő logikán. A Facebookot, a YouTube-ot és a TikTokot kötelezte arra, hogy kezelje a panaszokat, távolítsa el a jogsértő tartalmakat. Ez az államok szemszögéből olcsó megoldás, viszont sosem működött. Ha valaki adott már be panaszt a Facebooknál vagy a YouTube-nál, az pontosan tudja, hogy ha nem szerzői jogi kifogása van, hanem mondjuk gyűlöletkeltés vagy dezinformáció ellen próbál fellépni, szinte biztos, hogy még választ sem kap, nemhogy érdemi elbírálást. Ez nagyon komoly bizalomvesztést eredményez a jogszabályokkal szemben. Hiába van ugyanis az alkotmányokba foglalva az emberi méltóság vagy a polgári

törvénykönyvekbe a jó hírnév védelme, a büntető törvénykönyvekbe meg a hamis képfelvétel terjesztésének a tilalma, ha ennek a megsértése semmilyen következményt nem von maga után.

– *1920-ban egy debreceni felszólalótanoncot azért vont kérdőre a rendőrség, mert olyan felvételeket hamisított, amelyeken bensőséges helyzetben pózol Honthy Hanna ünnepelt primadonnával. Eszerint a hamisítás iránti igény egyidős a képfelvételek készítésével. Most akkor mitől lett hirtelen ennyire izgatott mindenki?*

– Nem mindegy, hogy a hamisítás több nap munkát igényel, aminek néhány kópia a végeredménye, vagy néhány másodperc alatt bárki komplett filmeket tud hamisítani. A digitális világban a tartalom manipulációja nem a kivétel, hanem jóformán a rendszer legfontosabb jellemzője. Az információ újrahasznosítása lehet a társadalom számára hasznos, de a dezinformáció elsődleges eszközévé is vált. Tény, hogy nem önmagában az AI a probléma, a mesterséges intelligencia nem maga a megtestesült gonosz, csak egy új eszköz. Ráadásul már legalább 2016 óta a véleményszabadság és a közbeszéd tisztasága a médiatudomány egyik legfontosabb témája, pedig Trump első megválasztása vagy a Brexit idején még nem voltak AI-generált tartalmak. Már a közösségi platformokból eredő kockázatok világossá tették, hogy az ott használt, bizonyos értelemben nagyon is kocsmái jellegű megnyilvánulások lényegesen nagyobb károkat tudnak okozni, mint a hagyományos kocsmái beszélgetések. Az orosz propagandának ma a fő eszköze már nem

az egyszerű dezinformáció, hanem az, hogy egy sztoriból tíz-tizenöt különböző narratívát gyárt, és egyszerre teríti mindegyiket. Ez az embereket totális bizonytalanságban tartja. Az összes verzióknak sok millió követője van lájkok és megosztások tíz- és százazezreivel. Feloldódtak a stabil, hitelességet biztosító pillérek, amelyeket a papíralapú világban sokkal könnyebb volt biztosítani. Nem számított, hogy Mari néni a falu végén mit gondol egy oltásról, még a szomszédainak is nyugodtan elmondhatta, semmilyen osztársadalmi hatása nem volt. Viszont ha a Facebookon mondja el, kiderül, nemhogy a másik faluban, de a világ további pontjain is sok millióan gondolkodnak hozzá hasonlóan. Együtt pedig nagyobb a társadalmi felhajtóerejük is. Ami a képhamisítást illeti, igaz, hogy a Photoshop már az 1990-es években is létezett, de a használatához még kellett szakértelem. Én sosem tudtam profin használni a képszerkesztő szoftvereket, de ma már úgy is promptolhatom a mesterséges intelligenciát, hogy nem értek a fényképezéshez.

– *Ha nem is a teljesen papíralapú világig, de tekerjük vissza az idő kerekét 2006-ig, amikor még azt feltételeztük, hogy állnak azok a bizonyos hitelességi pillérek. Az őszi beszédet nem a Facebookon terítették, a közszolgálati rádió hozta nyilvánosságra. Az nem volt alkalmas tömegek manipulációjára, hogy a teljes szövegnek mindössze néhány percét közölték?*

– A politikai hazugságok egyidősek magával a politikával. A demokráciában pedig némi populizmus nemhogy megengedett, hanem

egyenesen szükséges is. Tény, hogy a tömegdemokráciának velejárója a politikai manipuláció, és a tömegtájékoztatás sosem volt tökéletes. De az azért nem mindegy, hogy professzionális szerkesztőségeken alapuló médiáról vagy teljesen kontrollálatlan és átláthatatlan rendszerről van-e szó. Az embereket nem lehet pusztán észérvekkel meggyőzni, a politikusoknak érzelmileg is magukhoz kell kötni a választókat. Ez így volt már az 1970-es években, sőt, ennél jóval régebben is. A Nixon–Kennedy-vita az iskolapéldája annak, hogy a médiamegjelenés, vagyis az, hogy ki az elegánsabb, a fiatalabb, a jobban fészült, vagy ki fejezi ki szebben magát, befolyásolja a politikai üzenet hatását. Tudásom nincs róla, de feltételezem, hogy már a törzsi kultúrákban is volt a karizmának egyfajta szerepe abban, hogy ki lett a csoport vezetője. Ez ellen lehet ágálni, lehet siratni a racionalitást, de hát ez van. Az 1990-es években még az alkotmánybíróági döntések is egy képzeletbeli világról szóltak, ahol a választópolgár megfontoltan tájékozódik, összeveti az információkat, leül, hátradől, görgeti magában a gondolatokat, majd a helyzetet alaposan kielemezve elmegy, és behúzza az X-et. De ilyen soha nem volt, és ezt még jogászként, kutatóként, politikusként sem szabad túl komolyan venni.

Arra azért érdemes törekedni, hogy a racionális beszéd ne tűnjön el teljesen a közbeszédből meg a politikai döntéshozatalból. Mert Magyarországon most ez történik: a politikai kommunikáció kizárólag a legzsigeribb indulatokra próbál hatni, akár AI-generált képekkel, akár erős, sok millióból terjesztett kiszó-

lásokkal. Az egyik vesszőparipám, hogy miközben a reklámok, kereskedelmi közlemények esetében ezt a fajta manipulációt nemcsak a jogszabályok, hanem egy komplett intézményrendszer szorítja keretek közé, a versenyjogi hivataloktól a fogyasztóvédelemig, a politikában nincs erre szinte semmilyen törekvés. Úgy teszünk, mintha az áruházi vásárlás során manipulációnak kitett, szükségyszerűen félinformációkra hagyatkozó emberek a szavazóurnáknál hirtelen nagykorú, felvilágosult, tájékozott választópolgárokká válnának.

– *A reklámokkal szemben védő garanciarendszer hatékonyságáról azért vannak kétségeim, mert ahonnan én nézem, a fogyasztói társadalom egyre nagyobb teret nyer. Nem lehet, hogy a probléma inkább a tájékoztatás minőségi romlásában keresendő?*

– Minden kutatás azt mutatja, hogy nem a fiatalok, hanem az idősebbek hajlamosabbak a dezinformációt elhinni és megosztani. Tény, hogy eleve ők foglalkoznak többet közéleti kérdésekkel, és a politikai szereplők felismerték, milyen hasznos számukra, ha a közösségi médiában képeznek identitáscsoportokat. A Mérték Médiaelemző Műhellyel rendszeresen vizsgáljuk, hogy van-e összefüggés a médiafogyasztási szokások és a szavazói magatartás között. Úgy látjuk, hogy egyetlen társadalmi csoportnál, az idős, magányos, vidéki háztartásoknál mutatható ki egyértelmű kapcsolat. Nem azért, mert a vidéki emberek buták lennének, vagy kizárólag a közmédiából tájékozódnának. Szerintem ez azért nem igaz, mert a közösségi médiában épp a 65 évnél

idősebb korosztály a legaktívabb. A probléma nem az, hogy nem próbál több forrásból tájékozódni, hanem az, hogy nincs kivel megbeszélnie, amit lát és hall. Nincsenek valódi emberi kapcsolatai, nincs aki vissza tudna kérdezni. Így könnyen beleszárad a saját gondolataiba. Kizárólag a valódi emberi kapcsolatok képesek azt garantálni, hogy rendszeresen találkozunk a sajátunktól eltérő véleményen lévő emberekkel. Sokkal könnyebb leírni egy másik városban, a saját foteljében ülő ismeretlennek, hogy „hülye vagy”, mint a szemébe nézve mondani valakinek. A személytelenség rendkívül hatékonyan bontja le az erkölcsi gátakat. Minden olyan politikai erőnek, amely egy kicsit is szeretne lépéseket tenni az értelmes párbeszéd irányába, a valódi, fizikai közösségek megerősítésére kell törekednie. Ezek adják a legerősebb immunitást a hülyeségekkel szemben. Mondhatjuk, hogy a karácsonyi vacsoránál sem beszélünk erről meg arról, pont azért, mert tudjuk az asztal mellett ülő másik emberről, hogy mást gondol a világról, de akkor is beszélgetünk vele egy sor egyéb dologról. Ez a garancia arra, hogy ne csak a fideszest vagy a tiszást lássuk benne, hiszen tudjuk róla, hogy kiváló háziorvos, remek villanszerelő, ügyes focista, az ő gyereke is abba az iskolába jár, ahová az enyém, reggelente ugyanazokon az utcákon állunk a dugóban.

– Ez azt jelenti, hogy a fiatalabbak jobban fel vannak vértvezve a közösségi média hatásaival szemben? Én azt gondoltam volna, hogy ha mindent gyanakvással szemlélnek, akkor a mindenbe a valóság is beletartozik, így esetleg fogékonyabbá válhatnak az összeesküvés-elméletekre.

– Ha nem tudjuk eldönteni, hogy amit látunk igaz-e, vagy sem, az mindannyiunkban bizonytalanságot szül. Egy olyan fiatal, akinek még nincs saját világnézeti értékrendszere, erre csak egyféleképpen tud racionális választ adni: eltávolítja magától az egészet, és nem foglalkozik a politikával. Teljes joggal érzi, hogy nem tudja, mi a valóság, ha van két szemben álló fél, akik ugyanazzal a vehemenciával állítanak valamit, illetve annak az ellenkezőjét. Otthon esetleg elmondták neki, hogy mi a jó és mi a nem jó, az iskolában meg legfeljebb azt tanulta meg, hogy mi az a guillotine, de azt már nem, hogy mi a felvilágosodás társadalmi jelentősége. A magyar politikai rendszerről pedig végképp semmi fogalma nincs, és az iskolában szinte biztosan nem is fog hallani róla.

– Az, hogy a politika – kimondva, kimondatlanul – ki lett tiltva az iskolából, esetleg a tanárok kicenzúrázák saját magukból a nézeteiket, nem a regnáló politikai kurzus tudatos döntéseinek a következménye?

– Ezt nem vitatom, de nem csak a hatalmon lévő politikai kurzus bűne, hiszen erre a rendszerváltáskor, illetve azóta sem gondolt senki. Az 1990-es években éppen az volt rá a magyarázat, hogy addig az oktatásnak nagyon erős ideológiai töltete volt, amit mindenki gyűlölt, és emiatt az oktatást mindenki ideológiamentesnek képzelte el. Arra valahogy senki nem gondolt, hogy a demokrácia nem egy ideológia, hanem a társadalom lehető legjobb működési módja, és arról csak kellenie valamit beszélni, hogy az emberi méltóság miért fontos, a demokratikus döntéshozatal hogy néz ki egy

közösségben. Ezt óvodától kezdve építgetni kellene a gyerekekben. Ennek a munkának a hiánya egy félreértett ideológiamentesség következménye. A társadalomismeretet ugyanúgy tanítják, mint a biológiát, a fogalmakon és az adatokon van a hangsúly. Ők már – velünk ellentétben – a Facebookra sem mennek fel, hogy bármennyi esélye legyen annak, hogy a hírfolyamukban megjelenik egy újságcikk, a TikTok pedig, amit pörgetnek, nagyon ügyesen detektálja, hogy aki nézi, azt egyáltalán nem érdekli a közélet. Politikai tartalommal még véletlenül sem fogja szembetalálni magát. Ha mégis, mert egyszer véletlenül megnézett egy Magyar Péter- vagy egy Orbán-videót, az algoritmus letapogatja, melyiket nézi tovább, és csak azt adagolja majd neki. Azok, akik a közösségi média berobbanásakor már harminc-negyven évesek voltak, a Facebookon legalább szöveges viták formájában találkozhattak különböző politikai nézetekkel. A TikTokkal felnövő generáció ezt már nem mondhatja el magáról, az ő politikai szocializációjuk már jóformán visszafordíthatatlanul sérült.

– *Mindezek fényében mi értelme van az idén augusztus 8-tól hatályos európai médiaszabadsági rendeletnek (EMFA)? Nem haladta meg a valóság mindazt, amire reflektálni lenne hivatott?*

– A magyar valóság sajnos bőven meghaladta, mégis érdemes ezt tágabb kontextusban szemlélni. Az Európai Unió már 2016-ban elfogadta az adatvédelmi rendeletet, aztán a 2020-as években az egész digitális világot nagyon intenzíven kezdte rendeleti úton szabályozni. Ekkor

született meg a digitális szolgáltatási törvény, ami a közösségi médiumok felelősségét rögzíti.

– *Erről mondta, hogy ez sem tudott időben határt szabni a közösségi média valóságtorzító hatásainak.*

– Én is nagyon szkeptikus vagyok az EMFA, vagyis a sajtószabadsági rendelet várható hatásait illetően. A rendelet valójában nem is a jelenkor, sokkal inkább egy korábbi korszak szabályozását jelenti, például azzal, hogy garantálni próbálja a közmédia felügyelő szerveinek a függetlenségét, a szerkesztőségek szabadságát, vagy az újságírók forrásainak a névtelenségét. Mondhatni ez az utolsó mementója a szerkesztőségi logikán alapuló médiának, a hagyományos médiavilágra szabott jogi keretrendszer. Olyan szabályokat fogadtak most el, amelyeket sokan már az 1990-es évektől szükségesnek éreztek az EU-ban. A médiakoncentrációra vonatkozó első tervezet például már 1996-ban megszületett, csak akkor még nem volt meg hozzá a kellő politikai akarat. A magyar viszonyokon ma már nem segít, pedig ha tizenöt évvel ezelőtt megszületett volna, a populizmus nem tudott volna ekkora teret nyerni sem Magyarországon, sem máshol. Csak hát ahhoz, hogy elfogadják, végig kellett csinálni ezt a tizenöt évet, amiben mindig a magyar példa volt a minta a legrosszabb scenárióra.

– *Hogy érti azt, hogy Magyarországon ez már nem segít?*

– A rendelet elfogadásakor az európai képviselők valószínűleg abban a hitben szavaztak, hogy ez a magyar helyzetet is megoldja. Ez azonban sajnos biztosan nincs így.

Ami még működhet, az az, hogy a következő populisták nemzedéknek, Ficónak, Babišnak, az AfD-nek, de akár a nyugat-európai országok populistáinak, Le Pennek még gátat szabhat. Megakadályozhatja, hogy más országokban is át lehessen úgy alakítani a médiarendszert, ahogy az Orbán Viktornak sikerült. A magyar médiaviszonyok átalakítása gyakorlatilag már lezárult, bár épp idén november 7-én láthattuk, hogy van még mit megvenni. A *Blikk* felvásárlása akár az új európai rendelet éles tesztje is lehet. Ha ez a magyarországi akció átmege Európán, akkor az augusztusban elfogadott uniós médiatörvényt senki nem fogja komolyan venni, és nem is kell, mert akkor ez egy vicc.

– *Azért ennél biztosan többet sejt a rendelet lehetséges hatásairól, hiszen részt vett az előkészítésében. A tapasztalatai alapján mennyire optimista?*

– Több meghallgatáson, konferencián és megbeszélésen részt vettem, és elég frusztráló élmény volt. De azért optimista vagyok, és bízom benne, hogy a benyomásaimat a valóság majd fölülírja.

– *Vagyis a benyomásai alapján pesszimista?*

– Teljes mértékben. Én úgy láttam, hogy Nyugat-Európa képtelen kilépni abból az elképzelésből, hogy itt úriemberek beszélgetnek, és komolyan veszik egymást. Nem tűnt úgy, mintha értenék, hogy attól, hogy valamit leírtak, a valóságban még nem biztos, hogy úgy is lesz. Nem értik, hogy érdemes lenne számonkérni, ellenőrizni, és ha kell, büntetni. Abban bíznak, hogy Orbán Viktor

mégiscsak tud késsel-villával enni, miközben már tizenöt éve bizonyítja, hogy nem tud. Nyugat-Európa nem tudott paradigmát váltani, nem érti, hogy a formai megoldások a mi régióinkban nagyon könnyen kijátszhatók. Nem értik, hogy bármit gyorsabban beleírunk a törvényekbe, mint ők, de hogy abból aztán lesz-e a valóságra ható következmény, az már bonyolultabb kérdés. De senkit nem akarok pesszimizmusra buzdítani, egyelőre muszáj harcolni azért, hogy ebből a jogszabályból legyen az európai médiaszabadságnak egy komolyan vehető alapdokumentuma.

– *Nem félreértés az, hogy Orbán Viktor nem tud késsel-villával enni? Elképzelhető, hogy egyszerűen csak nem akar.*

– Amikor a rendelet, amelyre a Fidesz EP-képviselői nemmel szavaztak, életbe lépett augusztus 8-án, a magyar kormány rögtön másnap azt kommunikálta, hogy Magyarországra bárki jöhet vizsgáldni, itt minden rendben van. Az ellenvetéseivel a Fidesz bőven túllépett azon a szokásos játékon, hogy elbábozza, Magyarországon nincs semmi látnivaló. Itt a műsor már egyenesen az, hogy a magyar kormány az Európai Unió jogi rendszerének működőképessége iránti mély aggodalmát fejezi ki. A rendeletre jogállamisági kifogások miatt szavaztak nemmel. Azok a kérdések, amelyeket az Európai Bíróság meghallgatásán felvetettek, nem is alaptalanok. Az új törvény nem egy kis lépés a korábbiakhoz képest, hanem olyan, mintha egy másik bolygóra érkeznenk, valóban szokatlan jogköröket biztosít az Európai Uniónak. Jogos az a felvetés, hogy erre van-e felhatalmazás az

uniós alapszerződésekben. A Fidesz feladványát az Európai Bíróságnak sem lesz egyszerű megoldani, komoly intellektuális kihívás lesz, de meg fogják találni a megfelelő érvelést, ebben biztos vagyok.

Az tényleg érdekes helyzet, amikor a Fideszből előjön a jogállam. Ez intő jel lehet arra nézve is, mit tesz majd a Fidesz ellenzékben egy esetleges magyarországi kormányváltás után. Ki fog derülni ugyanis, hogy a Fidesz nagyon is komolyan tudja venni a jogállamiságot. Biztosak lehetünk abban, hogy minden olyan megoldásba bele fognak szállni, ami nem ezer százalékgig jogtiszt. Márpedig egy teljes rendszerváltást igen nehéz lesz úgy megcsinálni. Más kérdés, hogy azt állítani, Magyarországon minden az európai jogszabályokkal összhangban zajlik, nyilvánvaló hazugság. De hogy ennek lesz-e bármilyen következménye, az már az Európai Bizottságon múlik. Ez már teljes mértékben Európa felelőssége.

– *Egészen pontosan mi Európa felelőssége?*

– Hogy a saját maga által elfogadott jogszabályt kikényszeríti-e egy olyan tagállamból, amelyről pontosan tudható, hogy önként nem fogja végrehajtani.

– *Ha már lezajlott a médiarendszer átalakítása, ahogy említette, akkor azt is lehet mondani, hogy a rendelet hatálybalépésekor Magyarországon olyan médiaviszonyok voltak, amelyek a választópolgárok többségének nem szűrték a szemét. Miért lenne az Európai Bizottság felelőssége, hogy ez megváltozzon?*

– Én nem szeretem ezt az érvelést. Ha ez igaz, akkor az Európai Unió

miért fogad el bármilyen jogszabályt, ha aztán eltekint a végrehajtásától? Történt egy határozott politikai döntés, hogy az uniós szintű szabályozás szorítsa korlátok közé az állami hirdetések elosztását, veszen gátat a médiapiaci koncentrációnak, vagy próbálja meg elejét venni az újságírók megfigyelésének és lehallgatásának. Ezt a döntést nem lett volna muszáj meghozni. Miután megtörtént, már nem mondhatják, hogy nem érdekel, hogy végrehajtják-e a tagállamok. Az egész európai jogrendszerbe vetett bizalmat aláássa, ha olyan jogszabályokat alkotnak, amit nem áll szándékukban betartatni. Ezt épp most, amikor Portugáliától Ausztriáig mindenhol egyre nagyobb erőre kapnak a populisták politikai formációk, nem engedheti meg magának az Európai Unió, mert az tényleg a végét jelenti a tagállamok szövetségének. Bár Magyarországnak nincs jelentős súlya, de ha Marine Le Pen kerül Orbánhoz hasonló helyzetbe, és az Európai Bizottság eltekint a szankcionálástól, annak már teljesen más a következménye. A magyar gyakorlattal szembeni határozott fellépésnek az is a tétje, hogy ha most nem történik semmi, a cseheket, a szlovákokat, a lengyeleket sem lehet majd később számonkérni.

– *Akkor mi magyarázza, hogy a nyugat-európai politikai elit és a médiapiaci szereplők sem tapsikoltak örömeikben, amikor a rendeletet megszavazta az Európai Bizottság?*

– Elsősorban az, hogy a legtöbb országban a média enélkül is elég jól működik, és a médiaszolgáltatókra az új rendelet extra terheket ró. Azok a tagállamok, amelyekben

a magyarországinál átláthatóbb médiarendszer működik, joggal mondhatják, hogy az Európai Unió túllépi a hatáskörét, amikor belepiszkít a jól működő jogrendjükbe. A magyar gyakorlat kibontakozásáig senkinek nem jutott eszébe, hogy az Európai Uniónak kellene szabályozni, hogyan legyenek kinevezve a közszolgálati médiumok vezetői. Most nagy általánosságban Magyarországon kívül minden tagállam megfelel az uniós szabályozásnak. A piaci szereplők és a tagállami szuverenitást védő, de amúgy demokrata erők majd akkor fognak rájönni, hogy mennyire hasznos az új jogszabály, amikor ott is megerősödnek a populista politikusok. Nyugat-Európában nagyon erős a valóságtagadás, sőt hiszik, hogy náluk nem történhet meg az, ami Magyarországon végbement. Miért ne jöhetne máshol is egy Orbánhoz hasonló politikus? Hiszen Hitler is hatalomra kerülhetett abban a Németországban, ahol a kultúra és a jogállam már előtte is világszintű tényező volt.

– *A politikusok rövidlátását még érteném is, de ha a médiaszabadsági törvény annyira jó, miért ágáltak ellene a médiapiaci szereplők?*

– A klasszikus médiapiac óriási bajban van. Végül is jogosan habrodik fel minden szerkesztőség és médiavállalat, hogy őket még szigorúbban szabályozzák, miközben a legfőbb versenytársuk, az a teljesen megfoghatatlan közeg, amit összefoglaló néven közösségi médiának hívunk, továbbra is él és virul, és már nemcsak a bevételeiket, hanem az olvasóikat, a hitelességüket, a rájuk szánt időt is kicsatornázza alóluk mindenféle kontroll nélkül.

Joggal érzik, hogy nem pont arra lett volna szükség, hogy nekik még több szabálynak kelljen megfelelniük. Ma már nem igaz, hogy a média a nyilvánosság vagy a közbeszéd legfontosabb terepe. A közösségi média mára gyakorlatilag teljesen elszívta a levegőt a hagyományos média elől. Magyarországon is azt látjuk, hogy a politikusok ott mondják el a monológjaikat, egyéni akciókkal, közvetlenül beszélnek a potenciális választóikhoz. Egyre ritkább, hogy valaki beírja a böngészőbe, hogy telex.hu vagy 444.hu, ehelyett azt látja, amit feldob az Instagram, a YouTube meg a Facebook, amit pedig ezek nem dobnak fel, azt nem látja, és nem is érdekli. A mesterséges intelligenciával pedig – csak hogy visszatérjünk oda, ahol a beszélgetést kezdtük – még rosszabbá vált a helyzet. Ha megkéri valaki a ChatGPT-t, hogy foglalja össze öt mondatban az amerikai elnökválasztás legfontosabb eseményeit, ott már a márka is eltűnik. Senkinek fogalma sem lesz róla, hogy az információ a *Telex*ről, a *New York Timest*ről vagy a *Russia Today*től származik-e. Az évtizedeken át gondosan építgetett brandek eltűnése a hagyományos értelemben vett médiának egy minden korábbinál nagyobb csapás.

– *Ezt miért nem szabályozza az Európai Unió?*

– Elvileg szabályozza, csak hogy a probléma nem jogi természetű, hanem a mélytanulás sajátosságaiból fakad. Az Európai Unió meg tudja mondani, hogy mely területeken nem szabad mesterséges intelligenciát alkalmazni, vagy milyen biztonsági intézkedéseket kell beiktatni a használatakor, de kikapcsolni,

visszatuszkolni a palackba a szellemet már nem tudja. Sőt, azok sem tudják, akik megalkották, hiszen milliónyi szerveren fut. A szabályozás soha nem tud elég gyors és elég hatékony lenni, és ez a mesterséges intelligenciára hatványozottan igaz. Szinte kilátástalan problémával nézünk szembe, ami ráadásul nem is új keletű, hiszen már a közösségi platformokra is igaz volt. Vajon kellett-e tudnia Mark Zuckerbergnek előre, hogy az általa létrehozott felület egyrészt eszetlenül népszerű lesz, másrészt képes lesz választásokat befolyásolni, harmadrészt könnyedén manipulálhatóvá válik? Nem vagyok biztos abban, hogy ezt a Facebook első lépéseinél még egyetemista Zuckerbergnek előre kellett volna látnia. Ma már tudja, és egy darabig úgy is tűnt, hogy a nagy platformok kénytelenek lesznek belesimulni az európai működési logikába, miszerint az emberi méltóság előrébb való, mint a technológiai innováció. De aztán jött Donald Trump, gyorsan körbeudvarolták, ki tudja hány millió vagy milliárd dollárnyi támogatással, és a platformok szabályozhatóságának illúziója szertefoszlott. A mesterséges intelligenciával kapcsolatos alapkérdés is az, hogy a fejlesztők tisztában vannak-e a saját társadalmi felelősségükkel, tudják-e, hogy amit alkotnak, az nem egy játékszer, hanem komoly társadalmi hatása lesz a munkaerőpiactól a rasszizmuson és a szexizmuson át a médiapiacok összeomlásáig mindenre. Ez a vita messze nem a technológiáról, hanem sokkal inkább a társadalomról szól. Arról, hogy tudunk-e, akarunk-e egyáltalán demokráciában élni, elfogadjuk-e a totális megfi-

gyelő államot vagy azt, hogy a platformokon polarizálódó társadalom a végén atomjaira hullik. Hasonló kérdésekre eddig vagy nem kellett választ adni a történelem folyamán, vagy ha mégis, hát sose jöttünk ki jól belőle.

– *Ha ezek a sorsfordító kérdések tényleg néhány techcég vezetőjének a lelkiismeretén dőlnek el, a hagyományos tömegtájékoztatók szerepét pedig teljesen átvették a jellemzően nem az európai szabályozásnak alávetett vállalatok, akkor tényleg mi értelme van egyáltalán uniós médiaszabályokat alkotni, vagy akár az ellen ágálni a szuverenitásvédelem nevében?*

– A szuverenitási vita korántsem Magyarországról indult ki, a probléma már az Európai Unió létrejöttének a pillanatától adott volt. Az EU lényege éppen az, hogy a tagállamok a szuverenitásuk egy részéről önként lemondanak cserébe azért, hogy közép- és hosszú távon hasznuk származzon ebből. A franciák eleinte bojkottálták a döntéshozatalt, az Egyesült Királyság – épp a saját szuverenitását féltve – soha nem volt elkötelezett híve az Európai Uniónak. A hagyományos médiára, a szerkesztőségekre, közszolgálati és kereskedelmi adókra minden ország úgy tekint, mint a saját kulturális, politikai és társadalmi hagyományainak a letéteményesére, így minden ország szuverén módon akarja azt szabályozni. A közös rendelettel a nyugat-európai tagállamoknak ugyanúgy le kellett nyelniük a békát, ahogy Magyarországnak is le kellene.

Ami a közösségi platformokat és a mesterséges intelligenciát illeti,

teljesen egyértelmű, hogy az egyes országok azzal nem tudnak megbirkózni. Itt a nagy gazdasági világhatalmak, az Egyesült Államok és Kína között kell az Európai Uniónak megtalálnia vagy kialakítania a saját helyét. Az USA is tagállamokból áll, amelyeknek van némi szabadságuk, de amit senkinek nem jut eszébe megkérdőjelezni, az a föderális Egyesült Államok szuverenitása. Kínában nagyon korlátozott a belső szuverenitás, de a világhatalmi sakktáblán a Kínai Népköztársaság autonómiája megkérdőjelezhetetlen. Ha a világ hatalmi-gazdasági sakktábláján kell mozogni, világossá válik az egységesen fellépő Európai Unió előnye. Orbán Viktor elég okos hozzá, hogy tudja, Magyarországnak az Európai Unió kívül nincs helye. Nem azért, amit támogatások formájában kapunk, hanem azért, mert kizárólag így vagyunk fontosak Kínának vagy Oroszországnak.

– Magyarországon az a sajátos, még ha nem is egyedülálló helyzet állt elő, hogy nemcsak a tizenöt éve jelentős hatalmi és gazdasági tőkét felhalmozó Orbán Viktor, hanem a kihívó sem tűnik a független sajtó kebelbarátjának. Rá talán még inkább igaz, hogy leginkább a közösségi platformokon szereti megszólítani a híveit, és olykor bele-beeszáll az amúgy is a fennmaradásért küzdő hagyományos szerkesztőségekbe. Mi rá a garancia, hogy a Fidesz leváltása esetén kevesebbet kell majd aggódni a sajtószabadságért?

– Fenntartom, hogy populizmus nélkül nem lehet választást nyerni. Önmagában azzal, hogy valaki képes sok embert megszólítani, tömegeket mozgósítani és lelkesíteni,

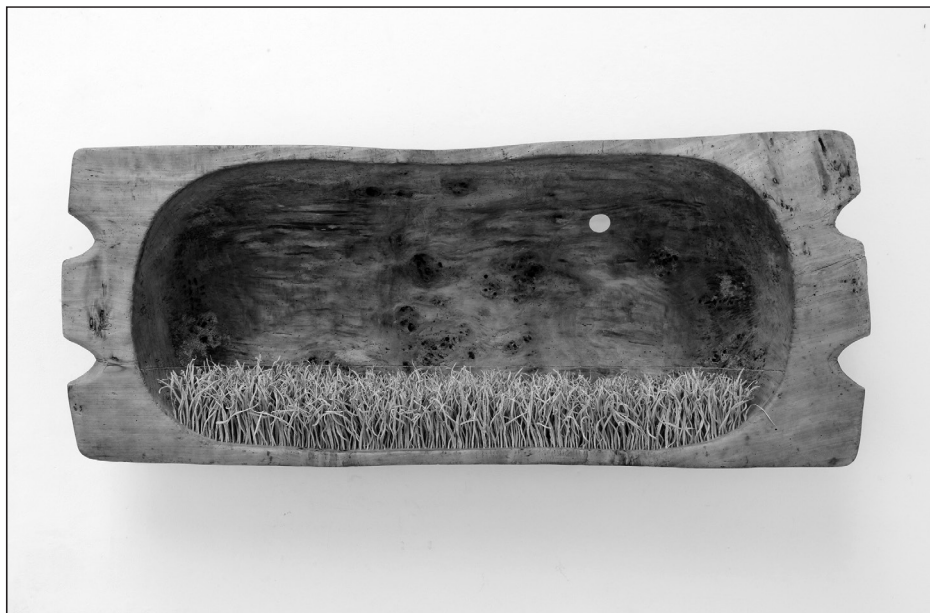
nekem nemhogy nincs bajom, hanem azt gondolom, hogy a rendszerváltás környékén megszokott elitista politikáláson épp ideje már túllépni. Magyar Péter, nevezzük nevén, a média és a sajtószabadság szempontjából azért rendkívül érdekes szereplő, mert a Fideszben szocializálódott, és amit a médiáról gondol, azt nagyon nagy részben ez határozza meg. Valószínűleg mindig bizalmatlan lesz azokkal, akiket mi ketten független újságíróknak tekintünk. Arra azért látok esélyt, hogy – még ha az attitűdjét nem is lesz képes teljesen átformálni – tudatosan megtanulja az újságírókat máshogyan kezelni. Egy biztos, és ezt minden Magyar Péterről szóló beszélgetésben elmondom: látnia és értenie kell, hogy a független újságírás nélkül politikai tényezőként nem létezhetne. Ez nem csak a konkrét kegyelmi ügy kipattanására igaz. Az országban a még megmaradt józan ész a független újságírás tartotta életben. Ha vannak, aki nem hajoltak meg az elmúlt tizenöt évben, akkor azok a független médiában dolgozó újságírók voltak. Kulcsszerepük volt abban, hogy ez az ország egyáltalán még tudjon bármilyen rendszerváltásról gondolkodni. Magyar Péternek, még ha nem is szereti, meg kell értenie az újságírásnak ezt a rendkívül fontos szerepét. A másik probléma egyébként nem a politikai nevelkedése, hanem az, hogy Magyar Péter annak a politikusgenerációnak a tagja, amelyik a közösségi médiában emelkedett fel. Ahhoz van szokva, hogy kiírja, elmondja a monológjait, és nem kérdeznek vissza. Ez egy rém veszélyes attitűd. Ahogy az idős, magányos háztartások esetében már említettük: a reflexivitás hiánya teljes bezárkózáshoz vezet. Az újságírás

egyik legfontosabb feladata, hogy mindig visszakérdezzen. Csak hát ez, ugye, kényelmetlen. De attól még igaz, hogy újságírás és visszakérdés nélkül nem létezik demokrácia.

– *Ha nem is kedvelte, hogy visszakérdeznek, Orbán Viktor a 2010-es hatalomra kerüléséig nem zárkózott el az újságírók elől. A HVG-nek egy őt maffiafőnökként ábrázoló címlap miatt korábban sem adott már interjút, de a többi szerkesztőséget nem bojkottálta. Még ha később nem vállalta is a visszakérdés kényelmetlenségeit, ő nyilvánvalóan érti az újságírás jelentőségét. Nem aggasztóbb, ha valaki nem is érti, hogy mi a független újságírás szerepe a demokrácia fenntartásában?*

– Kiindulópontnak mindenképp veszélyesebb, és tény, hogy mérsékelten vagyok optimista. De ha a maradék jóhiszeműségemet sem tudom meg-

őrizni, akkor tényleg nem marad más lehetőség, mint elhagyni az országot. Én szeretném hinni, hogy Magyar Péter mégiscsak képes lesz valahogy ezt megérteni, vagy legalább eszerint viselkedni. Ráadásul azt se felejtjük el, hogy az ő választói közege rendkívül heterogén. A szavazói között ott van minden szabadságpárti, liberális választó is, akik nagyon gyorsan elfognak fordulni tőle, ha nem lesz képes a sajtószabadságot legalább tanult magatartásként tiszteletben tartani. Azt is kénytelen lesz belátni, mennyire rossz mondat volt tőle, hogy a választási törvény módosítása nincs benne a magyar választók első ötven legfontosabb problémájában. De, nagyon is benne van. Sőt, az első háromban benne van. Új választási törvény híján ugyanis kénytelen lenne magával cipelni a nagyon heterogén választói bázist, ami hosszú távon biztosan nem fog menni.

Menasági Péter: Öblös

Schlanger András

Előttörténet

Az utóbbi években, baráti beszélgetésekben gyakran felmerült a kérdés: hogyan történhetett, hogy a rendszerváltáskor viszonylag jó helyzetből induló Magyarország mára Európa legszegényebb és legkorruptabb országa lett, az intézményrendszer, az egészségügy, az oktatás, a magaskultúra stb. ma ott tart, ahol tart? Miért lett ebből az országból ilyen jövőkép nélkül való, rosszkedvű, undok, végletekig megosztott hely? És nem a hátunk mögött, hanem a jelenlétünkben, a szemünk láttára. Az értelmiség asszisztálásával vagy közreműködésével. Mit tettünk vagy mit nem tettünk, hogy *ne így legyen?* Mit tehetettünk volna? Mit kellett volna másképpen tennünk?

Úgy gondoltam, hogy ezeket a kérdéseket érdemes lenne egy színházi este keretében körüljárni. El is kezdett formálódni a fejemben egy előadás, de a napi feladatok a tervek elé tolakodtak. Aztán tavaly ősszel a Dunakanyarba, Nagymarosra költöztem, és a kellemes környezetben szabad óráimban újra előkerült a színházi este terve. Koskovics Éva barátomnak (közgazdász, közéleti aktivista) tetszett a dolog, mi több, vállalta, hogy átvegye a szervezés terheit, és noszogasson, ha netán

olykor-olykor erőt venne rajtam a csüggedés.

Huszedik századi és kortárs versek, prózák, esszék adják az előadás gerincét. A válogatásban segítők Várady Szabolcs és Bognár Róbert. Dalok is lesznek, a korszak ikonikus darabjai. A zongoránál a zenei szerkesztő, Kémenczy Antal.

A téma az értelmiség felelőssége. Bródy János ma is aktuális (irányt és címet adó) kérdését kölcsönözve: *Miért hagytuk, hogy így legyen?* Bognár Péter filmes szakember technikai közreműködésével feltettem a kérdést olyan személyiségeknek, akiknek minden bizonnyal érvényes, fontos és érdekes mondandójuk van a témában, és akik egy-egy gondolatukkal – a díszletként is szolgáló vetítővásznon – megjelennek majd mellettem a színpadon jövő februárban.

Íme a névsor: Ascher Tamás, Iványi Gábor, Kéri László, Kiss Judit Ágnes, Lengyel László, Parászka Boróka, Radnóti Sándor, Romsics Ignác, Sz. Bíró Zoltán. A *Mozgó Világ* jóvoltából többük interjújának szerkesztett, a kérdéseket is kihagyó szövege írásban is megjelenik. Bízom benne, hogy kedvet csinál az olvasóknak, és a színházi esten is a vendégeim lesznek.

„Miért hagytuk, hogy így legyen?”

Radnóti Sándor: „Hőkölő harcok népe”

16

2010-ig bukducsoló, ügyetlenkedő demokrácia volt Magyarországon jobb-rosszabb, tehetségesebb-tehetségtelenebb kormányok és kormányfők követték egymást. Az utánuk jövő Orbán-kormányok óriási lehetőséget kaptak, mert hatalmas többséggel választották meg őket, tehát létrehozhatták volna a társadalmi békét, normális szintre csökkenthették volna azokat az elmentéteket, amelyek fennálltak az országban, és létrejöhetett volna egy igazi demokrácia. Ők az ellenkező utat választották, nevezetesen egy olyan abszolúthatalom-képzést, amelyben mindenki ellenség, aki nem híve, részese, haszonélvezője a hatalomnak. Aki nincs velünk, az nem ellenfél, akit vitában vagy választásokon kell legyőzni, hanem olyan ellenség, akit meg kell semmisíteni, akit gazdaságilag és minden egyéb módon lehetetlenné kell tenni. Az Orbán-kormányok az autokrácia jogi megalapozásán, majd totális kiépítésén, megszilárdításán munkálkodtak. Tekintélyuralmi építményük egy olyan piramis, amelynek tetején a miniszterelnök ül, minden lényeges kérdésben ő dönt, következésképpen rendkívüli felelőssége van abban, ami Magyarországon történik.

Mi történik? Sokat elmond erről a világról, hogy csak tizenhat éves korig kötelező iskolába járni, holott a fejlett világban éppenséggel növekszik az oktatás ideje, a tanulás ideje. Ugyancsak a vi-

lágtenenciával szemben nálunk technikumokba, szakközépiskolákba irányítják a gyerekeket, és készakarva rontják az egyetemek színvonalát. Szolgákat akarnak, nem kritikus értelmiséget. És felnőnek olyan generációk, amelyek ebben a légkörben élnek az életüket. Az általános kulturális színvonal lezüllesztése ellen sokan tiltakoztak, és mindmáig sokan küzdenek erejük szerint. Nem a társadalom egésze, hiszen a társadalom egésze az egész irányt megszüntethette volna. Kialakultak különböző közösségek a társadalmon belül, például a tanárok közösségei, amelyek tiltakoztak, tüntettek. Aztán elhalt az ellenállás. Lehet, hogy bizonyos szakmákban, bizonyos területeken jobban kellett és lehetett volna mozgósítani, de a globális képet elnézve bajos megmondani, hogy mely ponton állapítható meg a hatalomnak kiszolgáltatott társadalom felelőssége. Adyt idézve ma is azt mondhatom az egész magyar társadalomra, hogy „Sohse harcolt még harcot végig, / Csak lomhán és gyáván kavarta”. Igen, ez a „Hőkölő harcok népe... Önerejét feladta mindig, /Sohse szegzett erőt erőnek”. A választásokon nem háritottuk el azokat a rendkívüli veszélyeket, amelyeket az Orbán-féle kormányzás kínált, majd bizonyított. Aminek az az oka, hogy Magyarországon nem alakult ki az a fajta polgári érzékenység, amely más szerencsésebb országokban évszázadok során kialakult, és

nem engedi meg azokat a szélsőséges autokrata eljárásokat, amelyek nálunk mindennaposok lettek. Ami harminc évvel ezelőtt felháborított bennünket, azt vállvonással elintézzük, holott újra és újra találunk felháborodnivalót, minden nap kínál valami aljasságot, árad a gazság. Ez sokunk mindennapi érzése. Mégis inkább azon az állásponton vagyok, hogy az értelmiségnek nem volt olyan felelőssége, ami miatt most, életünk alkonyán bűnbánóan kellene arra gondolnunk, hogy mi mindent tehattünk volna másképp. Nem sok mindent tehattünk volna másképp.

1948 óta generációk éltek egy olyan társadalomban, amelyben bizonyos dolgokat nem mondhatott ki az ember, ha viszonylag békén és a magánéletben szabadon akart élni. Nyilvánvaló volt, hogy nem veheti fel a szovjet csapatok jelenlétét Magyarországon, nem veheti fel a parlamenti demokrácia hiányát és szükségességét és így tovább, és így tovább. Nemzedékek alkalmazkodtak ehhez egymás után. Nyakunkba esett '89-ben a boldogító szabadság, amely megszüntette a „legvidámabb barakk” állapotot. Ma jóval szabadabb világban élünk, mint akár a Kádár-rendszer legjobb korszakában. Nem békésebb, nem nyugodtabb, nem elégedettebb, de mindenképpen szabadabb világban élünk. De kétségtelen, hogy azok a reflexek, megszokások, amelyek kialakultak, nagyon nehezen múlnak el, nemigen szorítják ki őket polgári demokrata készségek. Ahogy Ady mondja a hőkölés népére: „lapulása is rávall”.

Eszembe jut egy Kádár-kori történet a hetvenes évekből. Egy ba-

rátomnál kopogtat a rendőrség, berohan egy rendőr, és azt mondja: „Ez jó lesz, ez jó lesz.” A barátom megkérdezi, hogy miről van szó, mi lesz jó. „Innen fogjuk megfigyelni a szemben lévő lakást.” Mire a barátom: „Innen ugyan nem, takarodjanak!” Hány ember mondta volna ezt Magyarországon? Hányan mertek nemet mondani? Meg sem fordult a fejekben, hogy ezt lehet.

Aztán a rendszerváltás előkészítésében és az első időkben felelősségtudatból, lelkesedésből, belső kényszerből sok értelmiségi vállalta a politikusságot, de egész életére nem akart közéleti értelmiségivé válni, vagy egy idő után megunt a szerepet. Tisztelet a kivételnek, azoknak, akik megmaradtak értelmiséginek, és lélekölő, agypusztító politikusi létük ellenére rendszeresen kifejtették véleményüket, még hozzá nagyon-nagyon magas szinten. Elsősorban a politikai filozófia két nagy személyiségére gondolok, Tamás Gáspár Miklósrá és Kis Jánosra. Az utóbbi ritkábban nyilvánul meg, de mindketten éles szemmel vették észre a veszélyeket, és mutattak rá az alternatívákra. Gáspár a *Szegény náci gyermekeink* című cikkében tíz évvel mindenki előtt figyelmeztetett a jobboldali ideológia eltolódására a fasizálódásra, amely ma már általános.

A rendszerváltás eufóriája bevitte a politikába az értelmiség jelentős részét, aztán az eufória utáni másnapos, macskajajos ébredés ki is vitte sokunkat. Ez kétségtelen, tehát itt talán meg lehet állapítani bizonyos általános felelősséget, „hagytuk, hogy így legyen”, de nem hiszem, hogy ez volna a rejtély kulcsa, vagyis hogy ezért alakult ki az

a szomorú helyzet, ami mára kialakult. Közben valami más is történt. Nevezetesen az, hogy az értelmiségieket, akiket tiszteltek, elkezdtek nem tisztelni. Egyre érdektelenebb lett, hogy mit mondunk. Vannak itt nálunk komoly emberek, mondta annak idején Balázs Béla, okos és művelt urak, akik jól tudják, hogy Ady Endre a legnagyobb magyar költő. „Hátaztán?... Vegyem ki a szivart a számból?” – adta szájukba a kérdést. Most ugyanez történik a mai magyar értelmiség színvirágával. Megnyilatkozik fontos ügyekben? Felemeli a szavát? Nem történik semmi. „Hátaztán? Vegyem ki a szivart a számból?”

Jó néhány évvel ezelőtt Bécsben láttam egy plakátot egy várostörténeti kiállításon. „Felszólítom a belügyminisztert, mondjon le.” Aláírás: Karl Kraus. Ő korának nagy publicistája, újságírója volt. Elgondolkoztam, hogy ki lehetne ma Magyarországon, akinek elég súlya volna, hogy történjen valami, ha ezt kimondja. Tévedés ne essék, ezt naponta mondják, de ki lenne, akinek kellő autoritása lenne? Autoritáson ez esetben nem politikai, hanem valódi tekintélyt értve. És arra jutottam, hogy nincs senki, mert akinek volna tekintélye, mondjuk, Esterházy Péternek, aki akkor még élt, amikor ezen méléztam, az el is veszítené éppen azáltal, hogy megteszi a felszólítást. Tehát aki őrizni akarja a tekintélyét, nem mond ilyet.

Mára Magyarországon megtörtént a politikai erkölcs és a politikai kultúra teljes lerothasztása. Amit ma látunk, a hazugság kultúrája, az ugrásra kész figyelem arra, hogy hol ront el valamit az ellenség. Nem az érdekel, hogy mit mond, mi

a tartalma, miért lehet egyetérteni vele, vagy kell ellene mondani. Ez az egyik súlyos következménye a magyar állapotok romlásának.

A szélesen vett kultúra rothasztásának fő terepe pedig az oktatás. A hatalom birtokosai a szakoktatásra teszik a hangsúlyt az általános készségek megszerzése helyett. Ez az irány a lehető legrosszabb mind a racionalitás, mind a morál szempontjából, mert felkészült, többfajta skill elsajátítására képes, kritikai szellemű emberek helyett önálló gondolkozásról leszoktatott, parancsvégrehajtó szolgákat teremtenek. Ezt tartom a legsúlyosabb bűnnek, de javában zajlik az emberi élet leértékelése, az egészségügy lerombolása is és egyáltalán a pénzek kivonása a szociális területekről. Hosszú a lista, nagyon hosszú.

És végül valami a saját felelősségről. Az őszödi beszéd ürügyén keltett botrányban sok aljasság volt, de az is kétségtelen, hogy egy politikusnak meg kell tanulnia: a nászágyon se beszéljen arról, hogy hazudott-e valaha is. Annak idején én nyilvánosan arra biztattam a miniszterelnököt, hogy ne mondjon le. Ma úgy gondolom, hogy helytelenül tettem, le kellett volna mondania, át kellett volna adnia a kormányt elegánsan az akkori MSZP valamely posszibilis emberének, aki aztán két évvel később elegánsan elvesztette volna a választást. Akkor is elvesztette volna, ez igaz, de akkor a Fidesz nem olyan óriási választói többséggel jutott volna hatalomra, hogy a hatalmával visszaélve az esélyét is elvegye, hogy a demokrácia szabályai szerint folytatódjék a versengés. Ebben nekem felelősségem van, ha nem is óriási,

hiszen természetesen nem az én biztatásom miatt maradt pozíciójában Gyurcsány Ferenc. De helytelen tanácsot adtam.

Hozzáteszem, hogy azok az óriási erők, amelyek fenntartanak vagy leváltanak egy hatalmat, túl vannak a mindenkori értelmiség kompetenciáján. Nézzük csak meg! Bő évtizeden keresztül viszonylag jó globális gazdasági körülmények között, legyengített ellenzékkel és civil társadalommal, lényegében minden sikerült a Fidesznek, ami-

hez csak nyúlt. Most megfordult a trend, most semmi sem sikerül neki. Szánalmasak a kezdeményezései, szánalmasak a bosszúlépései, átlátszó, amit művel. Változik a helyzet, aminek persze az az egyik döntő oka, hogy gazdasági válság van, és ez a korábbinál is élesebb fényt vet a mindent átjáró korrupcióra. Mindenesetre tizenöt-tizenhat év óta először lehet érezni, hogy van politikai és társadalmi erő, amely nem túri, hogy tovább is az maradjon, ami eddig volt.

Lengyel László: Potyautasok matrózlakomája

Negyvenéves koromig lány diktatúrában éltem. A rendszerváltással megváltozott, és nem gondoltam volna, hogy talán kemény diktatúrában fogom befejezni az életemet. Zsákutcába kerültünk, és ebben bizony benne van a szellemi elit tevékenysége vagy tétlensége. Nem tudtuk megakadályozni, hogy hiába indultunk el Európa és a liberális demokrácia felé, rossz irányba mentünk tovább. Az 1980-as években már a társadalom nagy többsége azt akarta, hogy Magyarország valami módon csatlakozzon Európához. Nem lehetett tudni, hogy rendszerváltás lesz ennek az útja, de azt igen, hogy európaiak akarunk lenni, nem keletiek. Életformában, szellemileg, anyagilag. És most eljutottunk oda, hogy a politikai elit egy része nyíltan meghirdeti: menjünk Európából kifelé, Kelet felé van az utunk. Nem hiszem, hogy a társadalom ezt szeretné. De egy politikai elit ebbe az irányba próbál hajtani bennünket, az nyilvánvaló és borzasztó.

Európa és demokrácia: meggyőződésem, hogy többségben voltak a demokrácia hívei Magyarországon. A magyar társadalom túlnyomó többsége úgy gondolta, hogy jobb lenne nekünk demokráciában élni, mint maradni a diktatúrában. És most, négy évtized múltával a magyar vezető elitnek elege van a demokráciából: felejtjük el, jöjjön a hatékony diktatúra! És kiábrándult a társadalom jelentős része is a demokráciából.

És a harmadik dolog: a nyolevanes évek ellenzéke megkísérelt együttműködni, szót érteni, megpróbálta lezárni vagy legalábbis felfüggeszteni az urbánus-népi ellentétet. Ne gyűlölködjünk! Tárgyaljunk egymással! 1985-ben mind ott voltunk Monoron az ellenzéki csúcstalálkozón: népiek, urbánusok a demokratikus ellenzékéből, reformközgazdászok, '56-osok. Együtt ültünk és beszélgettünk arról, hogy merre menjen tovább Magyarország. Egyezkedés volt a párt reformereivel. '89 őszén

aztán ezek az elitek egymásnak estek. Ha van alapbűn, akkor ez az. Hogy szinte kezdettől fogva nem tudták abbahagyni az acsarkodást, és elfelejtkeztek arról, hogy közösen kéne Magyarországot más, demokratikus európai irányba vezetni.

Az első szabad választások után a parlament tele volt értelmiségiekkel. Az elején még volt egy alapki egyezés, de szinte azonnal elkezdődött a háborúskodás. Csurka István és társai már a kampányban borzasztó dolgokat adtak elő, és kisebbségben voltak ugyan, de a szellemi elitre nagy hatást tettek. Bizonyos értelemben Csurka eszméi mindmáig fertőznek, rájuk ismerhetünk az orbáni világban. Az igazi konzervatívok, mondjuk, Jeszenszky Géza vagy Bod Péter Ákos, a leghatározottabban elhatárolják magukat ettől, és már akkor is abszolút idegen volt tőlük az, ahogy Antall József horthysan úri világába berobbantak Csurkáék a szélsőjobboldali radikalizmusukkal. És az újnylas szellem most is jelen van, nem is lappang, hanem nagyon is hat, meg van fertőzve vele a magyar világ.

A kilencvenes évek elején szükségképpen bekövetkezett a gazdasági válság, hiszen egy egész adóssághegyet örököltünk. És abban a szörnyű helyzetben az elit egyik oldala sem vállalt igazán szolidaritást az alul lévőkkel. Egymillió munkanélküli támadt. Egész városok tűntek el a semmiben. Miskolc, Ózd, Dunaújváros... Gondoljuk el! Közben népi-urbánus háború dúlt a fejük fölött. Odafönt médiaháborút vívtak, közöttük én is. Alul pedig tömegek éltek meg, hogy elvesztették a munkájukat, elvesztették mindenüket. Hajléktalanokkal lettek tele az utcák.

És nem volt, alig volt velük szolidaritás. Emberek naphosszat feküdtek otthon az ágyukon, és azt kellett mondaniuk a gyereküknek: „Nem tudom, hogy a hónap végén mit adok enni.” Nem szólalt meg a gyári sziréna. És erről szinte senki se írt, senki se filmezett, senki se mondott nekik semmit. Ezt nem bocsátják meg. Alapvető társadalmi sérelem, amit az elittel szemben mindmáig éreznek: „Miért nem álltál mellém, miért nem szóltál az érdekemben, miért nem mutattál együttérzést, miért nem kérdezted meg, hogy hogy fogom túlélni a jövő hónapot?” Alig készültek művek erről. Jó, persze, ez túlzás, ott van Almási Tamás Ózd-sorozata, és vannak más filmek, szociográfiák, cikkek is. De igazán figyelemmel kísérjük-e, mi történt Miskolccal, Budapest külvárosaival?

És ugye ezzel párhuzamosan folyt a privatizáció. Ha valami, ez aztán kelthet dühöt, gyűlöletet. Osztálytársak tegnap még egyenrangúak voltak a tisztességes szegénységben. És emezek meggazdagodtak, amazok a sehovába, a semmibe jutottak... Ez nem 2010-ben derült ki, nem Mészáros Lőrincsel kezdődött, már a 90-es évek elején bekövetkezett. Ezt kell figyelembe venni, amikor a vidék ma azt mondja: „Elég volt, döglöjjetek meg!” Azért mondja, mert a termelőszövetkezetek összeomlottak, és a politikai elit nem volt képes értelmes mezőgazdaság-politikát csinálni. Máig nincs érvényes földtörvény. De hát Magyarország a mezőgazdaságára volt büszke, nem?! A vidéki házak legalább úgy néztek ki, mint a városiak. Inkább jobban.

Megszűnt az agrárium és ezzel a vidék eltartóképesége. Megszűn-

tek nehézipari gyárak, amelyeknek már nem volt piacképes termékük. Szükségképpen meg kellett szűnie sok mindennek, de hol maradt a szolidaritás? Rendben van, el kell bocsátani, de mit adunk helyette? Mit mondasz annak, aki ott áll munka nélkül? Persze, szakmailag világos: nem szabad fenntartani olyan üzemeket, amelyek nem állják meg a helyüket a nemzetközi versenyben. De mi történik több százezer vagy millió emberrel? Velük mi legyen? Ez nagyon súlyos probléma volt. Nem mondhatom, hogy ebben a vonatkozásban minden lehetővé tett az értelmiség. És nézzük csak tovább! A rendszerváltás kárvallottjainak gyerekei lettek az oktatás átalakulásának kárvallottjai. Integráció helyett dezintegráció kezdődött az iskolákban: gazdag gyerekek ide fel, szegény gyerekek oda le! Efölött is elsiklott az elit értelmiség figyelme, annál is inkább, mivel éppen elég baja volt, elvégre a Kádár-rendszerben viszonylag jól tartott magas kultúra is összeomlott, tehát az elit értelmiség egy jelentős része is deklasszálódott. Egyébként velük se volt szolidaritás. Szakmán belül se. Amikor elindultak a leépítések, meg is írtam, az volt a címe, hogy Matrózslakoma. Értsd: elkezdték egymást fölfalni.

„ – Heten vagytok itt, öt embert még eltartunk. Mondjátok meg, ki legyen az a kettő. – Megmondják. – Már csak hármat tudunk eltartani. Mondjátok meg... – Megmondják. És az utolsó leoltja a lámpát.”

Kivégezték egymást. Egész szakmák nyírták ki saját magukat. Ez volt az újságírásban is. Sorra szűntek meg lapok, szűntek meg fórumok. És saját maguk építették

le magukat. Na mármost ezt nem bocsátják meg egymásnak. Nincs együttműködés? Hát nehéz is azal együttműködni, aki azt javasolta, hogy engem bocsássanak el. És mindent meg is tett, hogy így legyen.

Rosszul vizsgáztunk akkor is, amikor bejutottunk az Európai Unióba és aztán a NATO-ba. Közösen értük el, az elit és a nép. Mi voltunk az első reformország, mi teljesítettünk a legjobban. De mindmáig nem világos, hogy mit akarunk Európában. Mi a feladatunk? Milyen európai ország akarunk lenni? És ezekre a kérdésekre a politikai elit (a szellemi elit asszisztálásával) azt gondolta ki, hogy az lesz a legjobb vagy legegyszerűbb, ha potyautasok leszünk. Vegyük föl tőlük a lehető legtöbb pénzt, cserébe adjuk a lehető legkevesebbet. Amit most az Orbán-rendszer azzal az üzenettel tetéz: „Felvesszük a pénzedet, te meg dögölj meg! Brüsszel tehet mindenről.” Abból élünk, hogy európai pénzeket kapunk, aminek jó részét egyébként a politikai elit ellopja. A társadalom egy idő óta belenyugszik, hogy az urak és hölgyek lopnak. Lopjanak, csak minket hagyjanak békén! Orbán ráépített a Kádár-rendszer jól kialakított hierarchikus érdekek- és értékrendszerére egy ideológiával megtámasztott hatékony intézményrendszert. Az üzenet a régi: mi politizálunk fönt, ti pedig, amíg nem akartok beavatkozni, azt csináltok lent, amit akartok. Lophattok is. De nem nyúlhattok bele abba, amit mi lopunk. Központosított lopás van, tessék tudomásul venni, hogy a hatalom nemcsak erősödik, gazdagodik is. Ebben különbözik egyébként a Ká-

dár-rendszertől. Ott csak hatalmat akartak, elérték, beérték vele. Itt szerezni is akarnak, vagyont gyűjteni a családjuknak, mindent akarnak. A nép többé-kevésbé belenyugodott. Nagyjából biztonságot is adtok, és nem szóltok bele minden nap az életünkbe. Nem mondjátok minden reggel, hogy magyarnak kell lenni, kereszténynek kell lenni, mindennap templomba kell járni, és megfogadni, hogy turáni ősmagyarok vagyunk. Ez nekünk elég. Elviseljük a rendszert. Annál is könnyebben, mivel választás előtt számíthatunk egy kis béremelésre, nyugdíj-kiegészítésre, és amúgy is a rendszertől, az Orbán-Államtól függünk.

Ezt is jól ismerjük a Kádár-rendszerből. Aki jóban van a polgármesterrel, a városon uralkodó öt családdal, az megkapja a kőművesmunkát, lehet iskolaigazgató, aki meg nincs jóban, az lúzer, vessen magára! Tudnia kéne, hogy hol a helye. Ennek megvan a történelmi háttere hagyománya, a módszerek is kifinomultak, csak az a probléma, hogy e rendszer gazdaságilag nem hatékony. Fölélte minden tartalékát, Európából pedig éppen csak csordogál a pénz. A hatalom elkezdett politikailag beavatkozni az emberek életébe, elkezdett erőszakoskodni. Számontartják és számon is kéri, hogy kire szavazol, egyházi iskolába járatod-e a gyerekedet, és így tovább. Beleszólnak az emberek magánéletébe, ez új, korábban nem csinálták. A magyar társadalom ezt nem szereti. És azt se – amiről a legelőjén beszéltem –, hogy Európának hátat fordítva legyünk szívesek átmenni keletre

(...)

Régen nem lehetett úgy értelmiségnek lenni, hogy ha négy-öt magyar összehajolt, ne merült volna föl azonnal, hogy most jöttem Nyírábrányból, és ott ezt láttam, azt láttam. Mire a másik azt mondta: mi pedig éppen kutatást folytatunk Vásárosnaményban, és mi ezt látjuk. Emberek arról beszélgettek egymással, hogy mi van a külvárosban, és mit lehetne tenni, gondolkozunk! És szegényeket támogató alapot hoztak létre. Ma az Iványi Gáborok egyedül vannak. Manapság az értelmiség nagy része nem tud arról, hogy milyen az élet Magyarország mostoha sorsú tájain, úgy kell beszélni róla, mint hogyha Kongóról számolna be az ember. Nincs folyamatos párbeszéd sem, az írók nem is ismerik azt a nyelvet, amelyen a falusi emberek beszélnek. Annak idején azért is jártuk a vidéket, mert tudtuk, hogy országismeret nélkül nem lehet szakpolitikát és lényegében politikát sem csinálni.

Egy Pannónia és egy Hunnia él egymás mellett. A három és fél, négymilliós Budapest-központú Pannónia életmódban, jövedelmi és vagyoni minta tekintetében, az oktatás és egészségügy színvonalában, egyszóval mindenben folyamatosan válik el attól a Hunniától, amelyben szegénység van és kirekesztettség az anyagi és szellemi javakból. Régiók emelkedése és súlyyodása világtendencia. De ez nem mentesíti a magyar értelmiséget, hogy gondolkozzon, miként lehet javítani a helyzeten, és hasson a politikára, hogy tegye, amit kell. Amit tenni kellene, de nem tesz, már csak azért sem, mert kontraszelektált. Aki elmegy politikusnak, tisztelet a kivételnek, jobbára nem a legtehet-

ségesebb és legjobb ember. A minőségromlás közrejátszik abban, hogy a magyar politika erre a szintre süllyedt. Korábban azért színvonalat kellett mutatni. Már csak nemzetközi okokból ma is jó volna színvonalat mutatni, csak hát pontosan az ellenkezője történik: a magyar nép szégyenévé vált, hogy Orbán Viktorok képviselik. Régen büszkeség volt magyarnak lenni. 1848–49, 1956. Esetleg Kossuth név szerint... 1989-ben az első rendszerváltó kelet-európai ország... Ehhez képest mára sajnos Orbán Viktorról tudja mindenki Európában, Amerikában és a világban, hogy kicsoda, miféle. A magyar választóról pedig az az általános vélemény, hogy megérdemli a sorsát, hányadszor választotta meg Orbánt, saját elnyomóját.

Még a választások előtt el kéne közösen gondolkoznunk, milyen Magyarországot akarunk. Milyen irányba menjünk? Nem elég azt mondani, hogy az eddigieket nem akarjuk. Egyelőre mítoszok és messiások csapnak össze. Kiengesztelhetetlennek látszanak az ellentétek. Hogy akarunk együttműködni? Hogy akarjuk összehozni az egyes társadalmi csoportokat. Én mindenkit arra biztatok, minden szakmát, hogy gondolkozzon el a szakmája a jövőjéről. Már most arról beszéljenek egymás közt, mit fognak csinálni, ne várják meg, hogy egy új kormány felhatalmazottja mondja meg, hogy mit csináljunk. A nyolcvanas évek nagy előnye volt, hogy minden szakma megpróbált kitalálni valamit a pedagógusoktól a filmesekig. Saját

eszünkre kell hagyatkoznunk, és a szakmáknak együtt kell működniük.

Újra kell gondolnunk, milyen nyelven beszéljünk a társadalommal. Egyelőre a mítoszok nyelvén beszélünk. Csodálatos hőszokzok jelennek meg nagy hirtelen, és vezetnek bennünket, mint Csaba királyfi. Ez nem így volt. Korábban a magyar társadalom szkeptikus volt. A *homo kadaricus*, a kádári embertípus nem volt államfüggő ember. Csak a legendák szerint hitte, hogy egy csodálatos hős megjelenik a Hadak Útján, és győzedelmeskedik nekünk, valójában magában, saját erejében és teljesítményében hitt. Az elmúlt évtizedekben nevelkedett, karriert csinált vagy túlélő *homo orbanicus*, az orbáni embertípus államfüggő, mindent fölülről, kapcsolatoktól, lojalitástól vár. Ideje, hogy magunk találjunk megoldást, de ehhez az kell, hogy érezze a magyar társadalom: vele vannak az elitben lévő. Mindenkinek magába kellene nézni. Mennyire tehet róla, hogy ide jutott Magyarország? Azok is nézzenek magukba, akik otthon a konyhában ketten ülnek. „Biztos, hogy így kellett szavaznunk? Biztos, hogy meg kellett tagadnunk a fiunkat, aki nem volt hajlandó egyetérteni velünk? Biztos, hogy jól döntöttünk, amikor senkivel nem voltunk szolidárisak? Biztos, hogy továbbra is gyűlölnünk kell mindenkit, aki kívülről jön?” A magyar társadalomnak magával is szembe kell néznie. Ez eddig mindig elmaradt.

(A *filminterjúk szövegét gondozta Bognár Róbert*).

Csend és szentség

Menasági Péter munkáiról

*Ha valóban odaadó figyelemmel igyekszünk
megoldani egy geometriai problémát,
és egy óra múltával is ugyanott tartunk,
egy másik, titokzatos dimenzióban
mégis percről percre előbbre haladtunk.*

Pilinszky János: A figyelem megszenteléséről

24

Menasági Péter a *Fénnyel érő sűrű csend – Hommage á S. G.* című kiállításának tárgyai a népi formahagyományon keresztül keresik az ember és természet, illetve az ember és metafizika kapcsolódási pontjait. A fény, a víz, sőt talán maga a fa mint anyaghasználat is tekinthető hagyományos szimbólumnak, azonban ezek mégsem egyszerű formaimitációk. A *Csordultig* elkészítéséhez előzetesen szükség volt a népi szökröny vizsgálatára, a megfelelően autentikus szerszámok kialakítására, egyfajta régészeti-tapasztalati elmélyedésre a néprajzi múzeum anyagában. A művek fura módon még akkor is benne maradnak a népi hangulatban, amikor előképük más kultúrákból származik: az *Imamalom* egyesíti a tibeti buddhizmust és a magyar néphagyományokat.

A modernitás melankóliájának egyik forrása a korábban egésznek gondolt világ széttörése: az ember kiszakíttatása a természetből, az isten által magára hagyott teremtés. „És megint külön a kutyaólak csendje” – írja Pilinszky, hangsúlyozva a mindennapi létezés metafizikai valóságból való kiszakítottóságát; az egek és a földek nem egyszerűen más világok: immár elérhetetlen messzeségben vannak mindennapi életünktől.

A *Melankólia* sorozat darabjait is ez a három téma mozgatja: az ég mint a tiszta geometria, a föld mint az archaikus-klasszicizáló emberi test és – talán legfontosabb összetevőként – a csend, ami körülveszi ezeket a műveket. Nincs mozgás, a pózok szigorúak és szimmetrikusak, az építészeti elemek gyakran még a fényforrást is magukba foglalják, hogy a múlt időt az árnyékok változásában se lehessen felismerni. Azonban ez a csend nem szakrális jelentéssel van tele, sokkal inkább valaminek a hiánya, a teremtett világban jelen nem lévő teremtő paradox módon hangos csöndje. Az *Égve hagyta a folyosón a villanyt* külső falai egyszerre idézik meg az archaikus, barlangszerű szentélyeket és a hipermodern kiállítótereket. A teljes épületrészt magába foglaló szobor éppen feliratnélküliségével tüntet, a szemlélő a két kort egyszerre, szinte egymásba kapcsolódóan látja. Az *A teremtés bármily széles, az ólnál is szűkösebb* hasonló motívumra épül, csak itt épület helyett szarkofág öleli körül az alakot. A póz és a beállítás

egyértelműen idézi fel Hans Holbein *A halott Krisztus teste a sírban* című festményét, de meg is változtatja azt, hiszen Menasági művében az alak lebeg és nem fekszik a lapon. A *Zuhanás, miben szállni kell* kompozíciója szintén többértelmű, de archaikus előképek helyett mintha a 20. század nagy repülés-és űrhajózás-emlékműveit idézné, az alak a fizika törvényeit meghazudtolóan áll a szélén, mint aki éppen műugrógyakorlatot készül bemutatni, szó szerint az ismeretlenbe ugorva.

Gárdonyi László

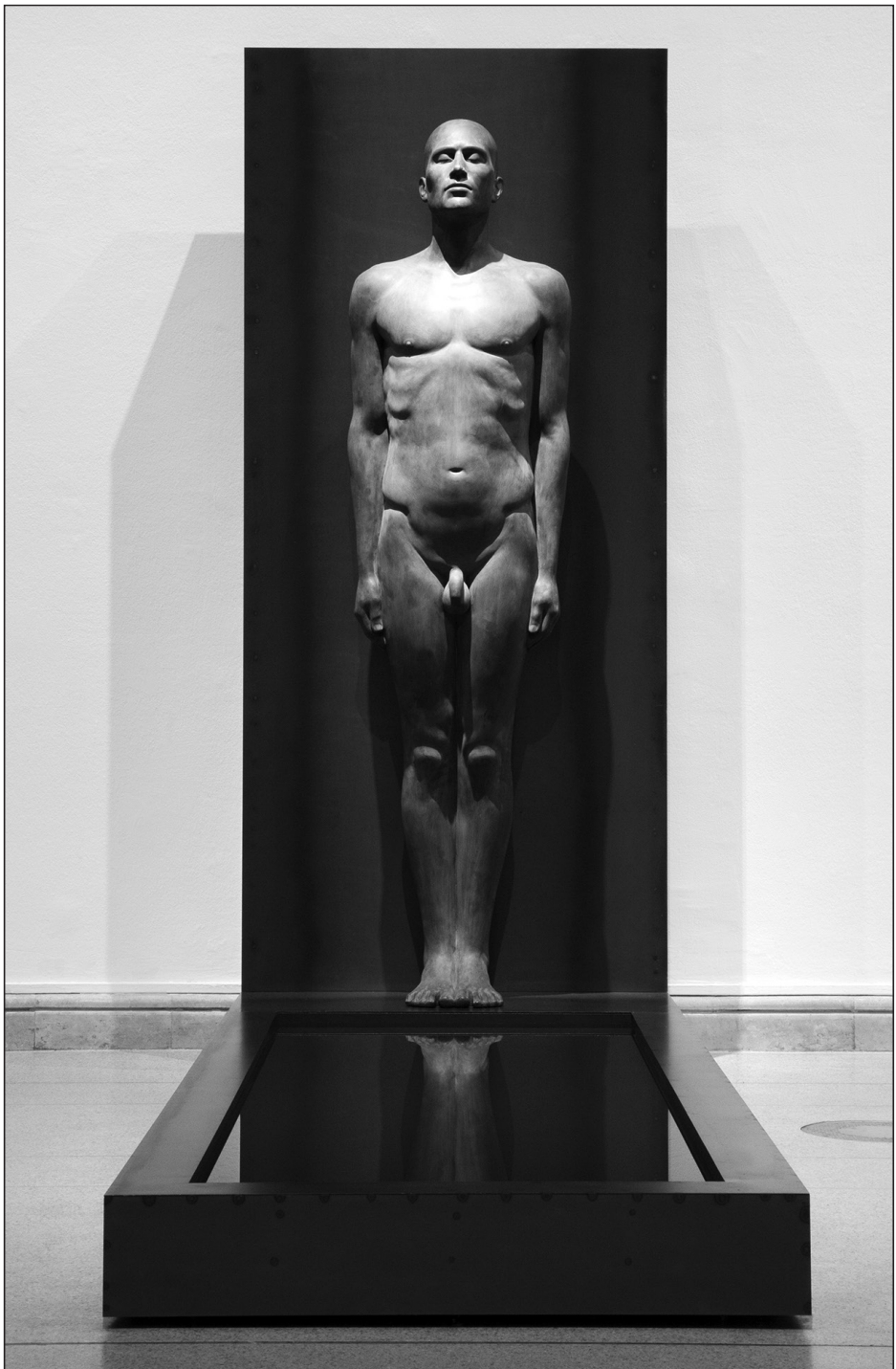
25

Menasági Péter: Napkút (részlet)

Menasági Péter: Kozmogónia

Menasági Péter: Melankólia sorozat / „...mögöttem hosszú csönd..

Giovanni Boccaccio

Dekameron

(Részletek Barna Imre fordításában)

Ötödik nap

Kilencedik történet

Viszonzatlan szerelmében Federigo degli Alberighi eltékozolja mindenét, csak egy sólyma marad. A szerelme meglátogatja, ő pedig jobb híján a sólymot találja fel neki ebédre. Az asszony megtudja ezt, jobb belátásra tér, feleségül megy hozzá, és gazdag emberré teszi.

(...)

Élt itt a mi városunkban, és él talán még ma is egy Coppo di Borghese Domenichi nevű, roppant előkelő uraság, akit azonban inkább az erényei miatt tisztel és becsül mindenki, s akinek dicső nevét az utókor is méltán emlegetni fogja. Ahogy múltak felette az évek, mind nagyobb kedvvel emlegette fel a múlt dolgait szomszédnak és jóbarátnak; és olyan memóriája volt, olyan jól, olyan szépen fűzte a szót, hogy nem akadt nála jobb mesélő közel és távol. Tőle lehetett hallani például a következő szép történetet is.

Volt a firenzei Filippo Alberighi úrnak egy Federigo nevű fia, akiről az a hír járta, hogy vitézebb daliát és finomabb gavallért keresve sem találni egész Toscanában. Nos, ez a nemes és ifjú Federigo, ahogy szokás, beleszeretett egy Giovanna nevű nemes hölgybe, az akkori Firenze legszebbnek és legbájosabbnak tartott asszonyába. Próbálkozott is mindennel, hogy a kegyeit elnyerje. Tornákra járt és vitézkedett, lakomákat rendezett, ajándékot osztogatott, és költekezett nyaklók nélkül. Ám az asszony nemcsak szép volt, hanem ugyanannyira erényes is, és ügyet sem vetett a mutatványaira és a személyére.

Hasztalanul törte hát magát Federigo; és mégis szórta-szórta a pénzt rendületlenül, amíg végül – már ahogy az ilyenkor lenni szokott – mindenét el nem verte. Semmije sem maradt, csak egy aprócska birtoka Campiban, aminek a jövedelméből úgy-ahogy megélhetett, meg egy világszép és jó vadászsólyma. És mivel neki való városi életre nem futotta már, ha mégoly szerelmes szívvel szívvel is, de kiköltözött Campiba. S ettől fogva itt éldegélt egy szál magában, itt madarászgatott, ha tudott, vagy nyelte türelemmel az éhkoppot.

Történt mármost, hogy Giovanna asszony dúsgazdag férje megbetegedett, s a halálos ágyán úgy végrendelkezett, hogy mindenét a kamaszodó fia örökli; ha pedig törvényes utód nélkül ez a fiú is elhalálozna, akkor az ő hűn szeretett Giovannája legyen az örökös.

A férj nemsokára meghalt, s ahogy nyár lett, Giovanna immár özvegyen költözött ki itteni asszonyszokás szerint a vidéki birtokukra a fiával. Ez a

birtok történetesen épp szomszédos volt a Federigóéval, a fiú meg, aki rajongott a madarakért és a kutyákért, egykettőre össze is barátkozott vele. És elnézve sokszor, ahogy Federigo a sólymát röpteti, hamarosan úgy megtetszett neki ez a madár, hogy sokért nem adta volna, ha az övé lehetne. Kérni mégsem mertte, hiszen látta, mennyire ragaszkodik hozzá Federigo.

Igen ám, de egyszer csak a fiú is megbetegedett. Az anyja rettentően kérésbeesett. Egyetlen gyermeke volt ez neki, szerette is nagyon, a szíve szakadt belé az aggodalomba. Nem tágitott mellőle, ápolta-pátyolgatta éjjel és nappal, és faggatta is, hogy nincs-e valami óhaja, ki vele, mert ha van, ő bizony megszerez neki bármit, amit csak szeretne.

– Hát jó, édesanyám – bökte ki egy szép napon a fiú –, ha megszerzi nekem a Federigo sólymát, akkor biztos, hogy hamar meggyógyulok.

No, most mit tegyen, gondolkodott el az asszony. Hiszen tudta jól, milyen szerelmes volt belé Federigo, ő pedig egy pillantás nem sok, annyira sem méltatta soha. „Ugyan hogy kéretném vagy kérném én el tőle azt a sólymot? Úgy hallom, a világ legnagyobb madara az, meglenni sem tudna nélküle a gazdája! Az utolsó vigaszától foszak meg otrombán egy ilyen derék embert?”

És bár egészen biztos volt benne, hogy Federigo igent mondana, ő váltig csak tépelődött, és nem és nem tudta, mit mondjon a fiának. Végül azonban mégiscsak győzött szívében az anyai szeretet, és úgy döntött: ám legyen, kerül, amibe kerül, ő maga személyesen fog elmenni azért a sólyoméért.

– No, fiam – mondta a gyerekeknek –, fel a fejfel! Már kezdhetsz is gyógyulni, mert holnap reggel az lesz az első dolgom, hogy elmegyek a sólyoméért! – ígérte; a fiú pedig úgy megörült ennek, hogy máris szemlátomást jobban lett egy kicsivel.

Giovanna asszony másnap reggel fel is kerekedett egy barátnőjével, és átsétált a Federigo kis házához. Már napok óta nem olyan volt az idő, hogy madarászni lehessen, Federigo most is épp a kertjében dolgozgatott, amikor egyszer csak hallja ám, hogy Giovanna asszony érdeklődik iránta odakint. Nagyon elcsodálkozott, rohant ki hozzá szívrepesve, és nagy tisztelettel köszöntötte őt.

– Jó napot, Federigo! – mondta kedvesen. – Azért jöttem, hogy kárpótoljalak, amiért annyi veszteség ért a hiábavaló szerelmed miatt. A kárpótlás pedig az legyen, hogy ma itt ebédelünk veled meghitt hármásban a barátnőmmel.

– Nagyságos asszonyom – felelte Federigo –, maga énnekem semmiféle kárt nem okozott, sőt, kegyedtől én csak csupa jót kaptam. Ha ma érek valamit, azt csakis magának köszönhetem, és annak, hogy szerettem magát. Annak meg, hogy most a látogatásával tisztelt meg engem, jobban örülök, mintha újrakezdhethném a tékozlást, pedig hát igencsak szerény vendéglátásban fogom részesíteni.

Azzal félénken beinvitálta Giovanna asszonyt a házba, onnan pedig a kertjébe kalauzolta.

– Jobb híján hadd bízzam kegyedet erre a jóasszonyra – mondta, és odaintette a kertész feleségét –, ő majd itt lesz magukkal, amíg én gondoskodom az ebédről.

Federigo koldusszegényen is most ébredt csak rá istenigazából, hová juttatta magát azzal, hogy minden vagyonát elverte. Látnia kellett ezen a reggelen, hogy semmije sem maradt, amivel megvendégelhetné azt az asszonyt, akinek a kedvéért pedig annyi, de annyi mindenkit vendégelt már meg korábban. Szörnyen elkeseredett, s a balsorsa miatt némán átkozódva, eszeveszett kutakodásba kezdett. Tűvé tett mindent, de telt-múlt az idő, s ő még mindig nem talált se pénzt, se semmi zálogba csaphatót, márpedig feltett szándéka volt, hogy igenis megebédelteti a hölgyet anélkül, hogy mások, akár csak a kertésze segítségét kérné. Hirtelen a rúdján gubbasztó kedves sólymára esett a pillantása. Megtapogatta. Jó kövér – gondolta –, méltó rá, hogy egy ilyen hölgy tányérjára kerüljön, ha egyszer nincs más. Nem is töprengett tovább, kitekerte hamar a madár nyakát, s odaadta egy kis cselédlánynak, az pedig megkopasztotta, megfűszerezte és jól megsütötte. Maradt még Federigónak hófehér abrosza, azzal akkor szépen megterített, majd visszament a kertbe Giovanna asszonyhoz, és sugárzó arccal jelentette, hogy az ebéd, már amilyen tellett tőle, ezennel tálalva van.

Asztalhoz is ültek, s a gálánsan buzgólkodó Federigo társaságában mit sem sejtve elfogyasztották szegény sólymot. Ebéd után víg cseverészésbe kezdtek, jól elváltak. Aztán Giovanna asszony egyszer csak úgy gondolta, ideje most már előállnia azzal, ami miatt jött.

– Kedves Federigo! – kezdte nyájasan. – Nyilván emlékszel még a korábbi életedre, meg hogy engem milyen szigorúnak és kegyetlennek láttál, pedig csak szemérmes voltam. Csodálkozni is fogsz hát, ha megtudod, mi szél hozott, miféle szándékkal merészelttem most idejönni hozzád. Ha volna vagy lett volna gyermeked, és tudnád, mit tesz a szülői szeretet, akkor persze bizonyára megbocsátóbb volnál. Hát nekem van egy fiam, és nagyon is érvényesek rám az anyaság törvényei; azok értelmében pedig (ha tetszik, ha illik, ha szabad, ha nem) muszáj kérnem tőled valamit. Ajándékba méghozzá, és olyasvalamit, amiről tudom, hogy mindennél fontosabb a számodra, hiszen nem maradt rajta kívül egyetlen örömed, egyetlen játékszered, egyetlen vigaszod sem a bajban, ami rád szakadt. A sólymodról beszélek. Azt kívánta meg úgy a fiam, hogy ha nem kapja meg, féltő, hogy a bánatba még jobban belebetegszik, és én végül elveszítem őt. Az, hogy szeretsz, semmire sem kötelez téged. De a világ legnemesebb gavallérja voltál; a nemes szívedre számítva kérem tehát tőled ajándékba ezt a sólymot, hogy elmondhassam majd: a fiam az életét köszönhette neki, és őt ezzel örökre lekötöztetted.

Hallva, hogy lehetetlent kér Giovanna, hiszen lám, éppen most tálalta fel neki és etette meg vele azt, amire vágyik, Federigónak torkán akadt a szó, és sírva fakadt az asszony szeme láttára. Az meg először azt hitte, azért sír, mert meg kell válnia a kedves sólymától, és már-már meggondolta magát, de aztán mégis inkább hagyta, sírja csak ki magát szegény.

– Nagyságos asszonyom! – szólalt meg végül Federigo –, amióta a Jóisten úgy akarta, hogy éppen magába szeressek, volt énnekem miért átkoznom a mostoha sorsomat. De ekkora és ilyen megbocsáthatatlan szerencsét-

lenség, mint most, még sohasem ért. Mert a balsors úgy intézte, hogy bár maga egyszer sem tisztelt meg a látogatásával, amíg fényűző otthonom volt, most, hogy elszegényedtem, mégiscsak felkeres egy igazán csekély kéréssel, én pedig már ezt a csekélységet sem tudom megadni magának. S hogy miért nem? Mert megtudva, hogy asszonyom velem óhajt ebédelni, úgy gondoltam méltónak és illendőnek, hogy nem holmi közönséges vendégnek járó, szokványos ebédrel kínálom majd meg, hanem tőlem telhetően legalábbis, valami sokkal becsesebb fogással, olyannal, ami egy kegyedhez foghatóan előkelő és kiváló hölgynek dukál. Így jutott eszembe ugyanaz a sólyom, amit asszonyom kér tőlem. Hogy milyen pompás madár az, mennyire méltó rá, hogy azt kapja ma asszonyom ebédre! Azt hittem, a lehető legjobban teszem, ha azt megsüttetem és feltálaltatom magunknak. Most látom csak kétségbeesve, mekkora szörnyű tévedés volt ez, hogy asszonyom bizony nem ilyen sólyomra vágyott! – mondta, és bizonyosággal előhozatta a sólyom tollait, a két lábát meg a csőrét.

Az asszony először felháborodott. Hát szabad ezt? Leólni egy asszony kedvéért egy ilyen pompás sólymot ebédre? Aztán megenyhült. „Bámulatos, hogy szegényen is milyen nemes lélek maradt mindmáig ez a Federigo!” – ismerte el magában. A reménye azonban, hogy a sólyommadár majd meggyógyítja a fiát, ezennel odalett. Nagy búsán visszatért a gyerekekhez; az meg az ő mérhetetlen bánatára – ki tudja, hogy a sólyom elvesztése miatt-e, vagy azért, mert amúgy is menthetetlen volt már – alig néhány nappal később távozott ebből a világból.

32

Giovanna keservesen siratta őt jó ideig, a bátyjai azonban hamarosan noszogatni kezdték: nagy vagyont örökölt, fiatal is még, ideje új férjet keresnie. Ő sokáig ellenkezett, de a bátyjai nem hagyták békén. S mivel nem felejtette el, milyen derék ember az a Federigo, aki legutóbb azzal adta végső bizonyítékát a nagylelkűségének, hogy a kedvéért leölte a kedvenc sólymát, azt mondta végül a bátyjainak:

– Ha hagynátok, én inkább özvegy maradnék. De ha mégis férjhez kell mennem, hát tudjátok meg, hogy a férjem senki más nem lehet, csakis Federigo degli Alberighi.

– Elment az eszed? – nevték ki a fivérei. – Még mit nem! Hiszen annak semmije sincs!

– Úgy van, kedves bátyáim – felelte az asszony. – De azt mondom én, hogy inkább a férfi legyen vagyontalan, mint a vagyona férfiatlan!

Federigót a fivérek nagyon is sokra tartották, úgy döntöttek tehát, hogy ha ilyen eltökélt a húguk, ám legyen az övé vagyontalanul. Federigo pedig így azon kapta magát, hogy nemcsak a szívyszerelmének, egy nagyszerű nőnek a férje, hanem dúsgazdag ember is lett belőle. De meg is tanult gazdálkodni, s most már végre boldogan telhetek napjai az ő szeretett nejével, amíg csak élt.

Nyolcadik nap Kilencedik történet

Bruno és Buffalmacco megígérik Simone doktornak, hogy felveszi őt egy ká-lóztársaság. Kiküldik őt az éjszakába, majd Buffalmacco egy pöcegödörbe löki, és magára hagyja.

(...)

Nap mint nap láthatjuk, ugye, hogyan tér meg bíróként, orvosként vagy jegyzőként hosszú, bő talárban, puccos bíborban-prémben egy-egy újabb honfitársunk Bolognából; és láthatjuk nap mint nap azt is persze, hogy melyikük mire viszi aztán. Így állított be ide Bolognából bíborban-bársonyban-prémgallérosan és a saját állítása szerint orvosdoktorként nem is oly rég egy bizonyos Simone da Villa doktor is, és abba az utcába költözött, amelyet ma Dinnye utcának nevezünk.

Ennek a – mint mondom – frissen visszatelepült – Simone doktornak mármost megvolt többek közt az a különös szokása, hogy mindenkiről, aki csak szembe jött vele az utcán, tudni akarta, kicsoda, s ha sikerült megtudakolnia, jól megfigyelte őket, mintha csak ezen múlna, hogy kinek milyen orvosságot kotyvasszon a bajára. Két festő, Bruno és Buffalmacco, akikről ma már két ízben is szó esett, különösen felkeltette a figyelmét. A szomszédban laktak, elválaszthatatlan jó barátok voltak, ő pedig (na-gyon is helyesen) úgy látta, hogy nincs gondjuk semmire és senkire, mégis mindenkinél boldogabban élnek, s ezért kérdezősködni kezdett róluk. Szegény emberek, csóró festőlegények ezek, hallotta mindenkitől, de Simone doktor hitetlenkedett. Ugyan, gondolta, nem szegények ezek, ha így vigadoznak; és mivel úgy hírlett, sok eszük van, meggyőződése lett, hogy bizonyára van valami titkos jövedelemforrásuk. El is határozta, hogy összebarátkozik legalább az egyikükkel; végül Brunóval sikerült is barátságba keverednie.

Bruno egykettőre rájött, mekkora nagy marha ez a doktor, s hogy milyen jó mulatság ugratni őt; de igen jól elvult vele a doktor úr is. Az pedig – miután vacsorára is el-elhívta már magához Brunót, és úgy érezte, kellőképpen összemelegedtek – egyszer csak kibökte: nem fér a fejébe, hogy szegény ember létükre ők ketten hogyan lehetnek mégis ilyen boldogok. És kérte Brunót, hogy ugyan árulja már el, mi a titkuk.

Bolond lyukból bolond szél fúj, gondolta Bruno, és elnevette magát. De aztán csak megválaszolta a számár kérdést úgy, ahogy kell.

– Tudja, doktor uram – kezdte –, akárkinek nem árulnám el, hogyan csináljuk, de magának elárulom, mert barátok vagyunk, és mert tudom, hogy maga nem mondja tovább. A cimborámmal mi ketten tényleg boldogan és jól élünk, úgy, ahogy doktor uram látja, sőt még úgyabbul, pedig a munkánkból vagy bármi tulajdonunkból annyi bevételünk sincs, amennyiből hideg vízre futná. De nem lopunk ám, azt ne tessék hinni. Mi nem lopunk, nem rövidítünk meg senkit, hanem kalózkodunk, abból telik mindenre, ami tetszik meg ami kell, és azért láthatja doktor uram is, hogy vígan élünk.

Nahát, csodálkozott az orvos. Nem értette ezt ugyan, de hinni hitte, és kíváncsi is lett rá mindjárt, de nagyon, hogy mi az a kalózkodás. Rágni kezdte hát a Bruno fülét: ígéri, hogy nem adja tovább senkinek, de árulja már el neki, hogy mi fán terem az.

– Jaj, doktor uram – mondta erre Bruno –, nagyon nagy titokról van szó! Ha kitudódna, amire kíváncsi, akkor énnekem végem, mehetek, amerre látnok, bekap akkor szőröstül-bőröstül a Szent Gallus Lucifere mind a három szájával! De nem tudok ellenállni a doktor úr szeretetreméltó miszerint hön tisztelt félkabakságának, és annyira bízom is a doktor úrban, hogy ihaj, úghogy mégiscsak hajlandó vagyok válaszolni, feltéve hogy megesküszik a montesonei keresztre, hogy tényleg nem adja tovább senkinek.

Nem, dehogy adja, ígérte az orvos.

– Tudja meg hát, édes elméjű doktor uram – mondta Bruno –, hogy garabonciáskodott itt a közelmúltban egy Mihály nevű nagy varázsló, akit Scotusnak is hívtak, mert Skóciából származott. Nem sokan bár, de élnek még néhányan azok közül a firenzei nagyurak közül, akik körülrajongták őt. Az ő kérésüknek engedett, amikor távozóban hátrahagyta két igen kiváló tanítványát, és megbízta őket, hogy álljanak eztán mindig ezeknek az uraknak a rendelkezésére. Így is lett, a tanítványok egyre-másra tették ettől fogva a mindenféle szerelmi és egyéb természetű szolgálatokat; közben pedig annyira megtetszett nekik a város és a firenzeiek élete, hogy itt ragadtak, és testi-lelki jóbarátságba keveredtek jó pár nemes és közrendű, gazdag és szegény firenzeivel, nem nézve mást, csak azt, hogy egy húron pendülnek-e. Egy húsz-huszonöt fős csapatot alakítottak a kedvükért, és havonta legalább két gyűlést tartanak itt meg ott, amikor is ki-ki előadhatja, mit szeretne, ők pedig még aznap éjjel teljesítik a kívánságát. Buffalmaccónak meg énnekem mármost puszipajtásunk ez a két tanítvány, ezért tehát minket is felvettek tagnak a szóban forgó csapatba. Ha összegyűltünk, kérem szépen, hát az valami csoda! Azok a gyönyörű faliszőnyegek, azok a pazarul megterített ebédlőasztalok, azok a csinos pincérlányok és fiúk, akik ugrásra készen lesik minden jelenlévő óhaját, azok az arany- és ezüsttálak, kancsók, flaskák, serlegek, és a többi szépséges arany- és ezüstholmi, amiből eszünk-iszunk, meg persze az a koszt, az a bőséges és sokféle enni- és innivaló, amit sorra elénk tesznek! És közben micsoda muzsikák, micsoda édes hangok szólnak százféle hangszerből, micsoda fülbemászó dalok zengedeznek! Hogy mennyi gyertya tövig ég, mennyi sütemény elfogy, mennyi drága bort megiszunk ott, azt maga el se tudja képzelni! És azt ne higgye ám, nagyon nagy tudományú doktor uram, hogy ilyesféle hacukában bankettozunk, ni, amilyenben most lát; mert olyan drága öltözékekben, olyan díszben pompázunk mi ezeken a vacsorákon, hogy királynak tetszene nézni a legcsórábbjainkat is. A legélvezetesebb szórakozást mégis a szépasszonyok nyújtják, akik tetszés szerint bárhonnan hipp-hopp ott teremnek, legyen szó akár a bulgurok nagyasszonyáról, az eszemissza királynőről, a török szultánéról, az ozbek császárnéről, a nyírvég blabelláról, a dínomdán félkegyelmes asszonyról vagy a hapticai kapucnéről. De minek is soroljam őket egyenként? Jön oda a világ összes királynéja, el egészen Szomorcaig, aki nem más, mint a Jancsi

papné, és szarva közt a tőgye. Miután pedig jót ettek-ittak, és eljártak egy-két táncot is, fogják azt, aki odarendelte őket, és szobára mennek vele. És hogy azok kicsoda gyönyörű szép, mennyei zugok! Úgy illatoznak, mint a doktor uram patikástégelyei kőményzúzaskor, és olyan ágyak várják bennük az embert, hogy a velencei dózse nyoszolyája se szebb. Azt meg, ugye, képzelheti a doktor úr, milyen jól takácsolnak, hogy nyüstölnek, hogy verik a posztót azok a szépasszonyok! De a legjobban szerintem mégis mi jártunk, Buffalmacco meg én. Buffalmacco a francia királynét szokta választani, én pedig az angolt; és úgy bevágódtunk náluk, hogy másra ránézni se tudnak már. Érti már, doktor úr? Hát ilyen királyi szeretőkkel hogyan volnánk boldogabbak mindenki másnál? Nem beszélve arról, hogy akár egy-kétezer forintot is hiába kérhetünk tőlük bármikor! És ezért beszélünk mi egymás közt csak kalózkodásról: mert ugyanúgy, ahogy a kalózkodók, mi is a másét vesszük el. Abban különbözünk, hogy használat után mi mindig mindent visszaadunk, azok meg soha semmit. Szóval így járunk el mi, amikor kalózkodunk, azt pedig most már beláthatja, édes egy jó mesterem, hogy mekkora nagy titokban kell ennek maradnia. Vagyis egy szót se erről.

Doktor uram, akinek a tudományából nagyjából annyira futotta, hogy elmulassza a babák fején a kozmót, készpénznek vette Bruno minden szavát. Hej, ha őt is bevénne ez a társaság, hasított belé a vágy, s hirtelen úgy érezte, hogy még soha semmire nem vágyott ennyire. Hát igen, mondta Brunónak, ezek szerint tényleg nem csoda, hogy ilyen boldogok ők ketten; és legszívesebben azonnal megkérte volna, hogy segítsék be őt is, de türtőztette magát. Majd akkor áll elő ezzel a kéréssel – gondolta –, ha már eléggé beopta magát a szívébe.

Folytatta hát vele a barátkozást, ebédeltette és vacsoráztatta, tejben-vajban fürösztötte, és mintha meg sem bírt volna már lenni nélküle. Brunónak pedig ez nagyon is megfelelt. S hogy hálátlannak ne lássa őt a doktor, pingált neki ezt-azt: a nagytermébe Nagyböjtöt, a szobaajtaja fölé Agnus Deit, az utcai bejárata fölé egy éjjeliedényt festett, hogy lássák a rászorulók, melyik az orvos háza, a tornáca falán pedig a macska-egér háborút örökítette meg, ami különösképpen elnyerte a doktor úr tetszését. És ha netán nem épp nála vacsorázott, másnap így lelkendezett a Bruno:

– Az éjjel megint bandáztunk egy jót! Az angol királynőtől egy kicsit megcsömörlöttem, helyette most az oltárosi nagy kán gumedráját kaptam ki magamnak.

Mire a doktor:

– Mi az, hogy gumedra? Nem értem ezeket a neveket.

– Az nem csoda, kérem – mondja erre Bruno –, hiszen ha jól tudom, se Habókratész, se Havicérna nem tesz róluk említést.

– Úgy érted: Hippokratész és Avicenna? – kérdi az orvos.

– Tudom is én! – feleli Bruno. – Ismeri a csuda a maga neveit, ahogy maga se ismeri az enyémeiket. Gumedra mindenesetre annyit tesz a nagy Kán nyelvén, mint nálunk az, hogy császárné. Jaj, de tetszene magának az a nőszemély! Feledtetne ám az doktor urammal gyógyszert, beöntést, sebtapaszt, mindent!

És csak mondta a magáét, és addig kecsegtette így Bruno a doktor urat, míg nem az egy este – miközben Bruno a macska-egér háborút festette, s ő világitott neki – úgy érezte, hogy most már bizonyára kellőképpen sikerült lekenyereznie Brunót, és kibökte, mit szeretne.

– Isten látja lelkemet, édes Brunóm – mondta tehát –, hogy teérted, és csak teérted, senki másért, a világon mindent megtennék én; elgyalogolnék innen akár Peretoláig is, ha akarnád. Ne csodálkozz tehát, ha most nagyon-nagyon bizalmasan megkérlek valamire. Meséltél arról mostanában, ugyebár, hogy micsoda gyöngyéletet él a ti víg kompániátok. Na hát én abba annyira, de annyira szeretnék belekerülni, hogy soha semmire nem vágytam még így. És meg fogod látni, hogy nem ok nélkül ám! Mert kutya legyek, ha nem hozatok akkor oda nektek egy olyan gyönyörű nőcskét, amelyet aligha láttál mostanában. Én tavaly vettem rá szemet a Pöce közben, és azóta ő a szívyszerlemem. Fel is ajánlottam neki tíz kemény fityinget, de akkor nemet mondott. Szóval nagyon szépen kérlek, mondd meg, mi a teendőm, és segíts is, légy szíves, hogy felvegyenek! Talpig becsületes, derék és hű társatok leszek, annyit mondhatok. Mert hát először is nézd csak, milyen szép szál, bevaló fickó vagyok, az arcom is pozsgás, majd kicsattan. Orvosotok eddig aligha volt, márpedig én az vagyok, ráadásul mesélni és dalolni is remekül tudok. Ide hallgass! – mondta, s azzal rázendített.

Bruno kis híján felnevetett, de türtőztette magát.

– Na? – néz rá a doktor a nóta végén. – Hogy tetszett?

Mire Bruno:

– Fülbemászati remekvény! Nyirettyútrilla!

Mire a doktor:

– Ezt hallani kellett, ugye? Különben nem hitted volna.

– Nem bizony! – így Bruno.

Mire a doktor:

– Tudok ám jó párat még, de hagyjuk. Mint láthatod, lerí rólam, hogy ha vidéki volt is az apám, előkelő származék vagyok, anyai ágon pedig Vallecchiók a felmenőim. Továbbá tanúsíthatod, ugyebár, hogy nincs Firenzében még egy orvos, akinek olyan szép könyv- és ruhatára volna, mint nekem. Isten bizony van olyan ruhám is, amelyik, írd és mondd, száz lírát kóstált jó tíz éve apróban. Úgyhogy nyomatékosan kérlek szépen, hogy vecess fel engem oda. Isten az atyám, hogy cserébe attól fogva annyit betegeskedhetsz nekem ingyen és bérmentve, amennyit csak akarsz.

Mekkora tökfes ez, gondolta Bruno sokadszorra. Hangoosan meg azt mondta:

– Bocsánat, doktor uram, világitson csak ide egy kicsit, ha meg nem sértem! Megfestem még itt ezt a pár egérfarkat, és utána válaszolok.

Amikor aztán az utolsó farokkal is megvolt, gondterhelten képet vágott.

– Drága doktorom – kezdte –, tudom én jól, hogy nincs, amit maga meg ne tenne értem. De az, amit most éntőlem kér, csak a maga roppant agyvelejéhez képest apróság, nekem viszont akkora nagy feladat, hogy meg se próbálkoznék vele a világon senki más kedvéért. Uraságod szerencsére annyira szeretetreméltó, és olyan okosakat mond, hogy egy remetenőt is lenne mind a két mezítlábáról. Engem mindenesetre napról napra job-

ban lenyűgöz az eszével. Egyébként pedig ha másért nem, hát már csak azzal is a szívembe lopta volna magát, hogy olyan szépséges szívyszerelme van, amelyet emleget. Sajnos be kell vallanom: nincs akkora befolyásom, amekkorát feltételezni tetszik, és ezért én magam nem tudom teljesíteni a kívánságát. Feltéve azonban, hogy számíthatok uraságod legszigorúságosabb diszkretenségére, azt azért elárulhatom, hogy mi a dolog útja-módja. Biztos vagyok benne, hogy akinek olyan szép könyv- meg mindenféle tára van, mint magának, az végül is sikerrel fog járni.

Mire a doktor:

– Mondd csak, ki vele! Úgy látom, még mindig nem ismeresz eléggé, nem tudod, milyen jól értek a titkolózáshoz. Forlimpopoli városbíró korában Guasparruolo da Saliceto uramnak például olyan jó titoknoka voltam, hogy ő szinte mindig mindent elmondott nekem. Nem hiszed? Én voltam az első, akinek elárulta, hogy feleségül veszi Bergaminát. Ugye, ugye!

– Nagyszerű! – mondta erre Bruno. – Akkor pedig hogyan bízhatnék meg magában én is, nemdebar? A dolog útja-módja tehát a következő. A csapatunk élén hat-hat hónapig egy-egy kapitány áll két-két tanácsnokkal, és eldől már, hogy a következő kapitány eljöttől Buffalmacco lesz, én pedig az egyik tanácsnok. A kapitány mármost nagyjából azt vesz vagy vetet fel a csapatba, akit csak akar; javasolom ezért uraságodnak, hogy lehetőleg barátkozzék össze és kedveltesse meg magát Buffalmaccóval. Olyan ember az, hogy egyből bele fog szeretni uraságod lángeszébe, és ha uraságod lekenyerezte már kissé a bölcselmeivel meg a sok szép mindenféléjével, akkor maga egyszer csak előterjesztheti a kérését; ő biztos, hogy nem mond nemet. Már meséltem neki magáról, csupa jóindulat. Maga csak tegye, amit mondtam, aztán a többit én elintézem vele.

Mire a doktor:

– Ez már beszéd! Ha tényleg ennyire szereti az okos emberek társaságát ez az illető, csak annyit mondhatok, hogy elég lesz egyszer szóba elegyednünk, ő attól fogva biztos, hogy nem tágít mellőlem. Az én fejemben ugyanis annyi sok ész van, hogy egy egész városnak jutna belőle, és még úgy is borzasztó okos maradnék.

Ezzel megvoltak tehát. Bruno mindenről beszámolt Buffalmaccónak, az meg máris alig várta, hogy teljesítsék Eszenagy doktor uram óhaját. A reménybeli kalóz egykettőre össze is barátkozott Buffalmaccóval; s attól fogva szinte naponta ebédeltette-vacsoráztatta, ajnározta őt a Bruno barátjával együtt. Azok pedig jártak szorgalmasan, hívás nélkül is a nyakára, védelték a drága borait, tömték magukba a kövér kappanjait és más finomságait, miközben mégis azt bizonygatták pökhendien, hogy vegye mindezt kitüntetésnek, mert mással ők ezt biztos, hogy nem csinálnák.

Így ment ez jó darabig, mígnem doktor uram, követve Bruno tanácsát, úgy érezte egy szép napon, hogy most már előadhatja végre a kérését Buffalmaccónak. Az erre úgy tett, mint aki rettentően felháborodik.

– Gaz áruló! – esett neki Brunónak. – A passignanói Atyaúristenre esküszöm, legszívesebben az orrodát verném le, hogy azon ess pofára! Csak te kotyoghattad ki ezt a doktor úrnak, senki más!

Az orvos azonban váltig mentegette. Hogy azt mondja, esküszik, hogy nem Brunótól tudja, amit tud, hanem mástól, s hogy így meg úgy; és ékes szavakkal végül sikerült is Buffalmaccót lecsillapítania. Az meg akkor így szólt az orvoshoz:

– Magán aztán, doktor uram, meglátszik, hogy Bolognából jött; nyilván ott csukta még be a száját. Na meg hogy ostoba betűvetés helyett mindjárt a szócséplést sajátította el, a keresztelője pedig szent Bumburius napjára eshetett. Brunótól azt hallom ugyan, hogy Bolognába uraságod medikusnak ment, de szerintem nem orvostudományt tanult ott, hanem cimborálást, merthogy azt annyi ésszel és olyan pergő nyelvvel műveli, hogy mindenkit lefőz.

– Na tessék! – mondta az orvos, és Brunóhoz fordult. – Így kell szót érteni az okosokkal! Hogy átlátott rajtam máris ez a kiváló ember! Nem úgy, mint te, mert neked idődbe tellett, hogy rájössz, mit érek. Na mit mondtam, amikor elárultad, mennyire szereti Buffalmacco az okosokat? Emlékszel, ugye? Sikerrel jártam, vagy nem?

– Nagyon is – mondta Bruno.

– Hát még ha Bolognában láttál volna! – fordult vissza az orvos Buffalmaccóhoz. – Én voltam ott a kedvenc, énértem rajongott, az én mondanóimat, az én eszemet csodálta ott tanár és diák, a város apraja-nagyja. Ráadásul mondhattam bármit: hogy élvezték, hogy megkacagták mindig minden szavamat! És mekkora sírásban törtek ki mind, amikor megtudták, hogy otthagytam őket! Hogy ugyan, maradjak, mondták, sőt: hogy rám bízzák az egész orvostudományi képzést. De nem mondtam, mert már eldöntöttem, hogy hazajövök, nagy örökség vár rám itt, roppant családi vagyon. És haza is jöttem.

Bruno odafordult Buffalmaccóhoz.

– Na, mit szólsz? – kérdezte. – Nem akartál hinni nekem. Istók uccse, nincs még egy ilyen számárhugyász közel és távol, el egészen Párizsig! Ne is akadémkoskodj tovább, tedd, amire kér!

Mire az orvos:

– Brunónak igaza van. Csak hát nem ismernek el engem errefelé. Uraságodék eléggé bunkó népség, mégis azt szeretném, ha itt is a professzort látnák bennem, mert az vagyok.

Mire Buffalmacco:

– Bizony sose hittem volna, hogy a doktor úrba ennyi rengeteg tudás szorult. Tudósnak kijáró tisztelettel ülepélyesen és ezennel kijelentem tehát, hogy fel fogom vetetni uraságodat a csapatunkba.

Az ígéreten felbuzdulva az orvos vendégszeretete ettől fogva valósággal megkettőződött, ők meg hálából a legnagyobb ökörségekkel traktálták szegényt. Kilátásba helyezték például, hogy a szeretője lehet Latrinia grófné, akinél szebb darabot keresve sem találni ezen a kerekded világon. Az orvos kérdésére pedig, hogy vajon kicsoda is ez a grófné, Buffalmacco így válaszolt:

– Magvaváló tökkobakom, nagyon nagy dáma az, szinte nincs olyan ház, ahol ne volna otthon. Ha hiszi, ha nem, még a minoriták is hódolnak neki nagy dérral-dúrral. Többnyire zárkózott életet él, de ha előjön, nagyon is

észre szokta vetetni magát. A múltkor éjjel egyébként uraságod kapuja előtt is elsurrant, az Arnóhoz sietett lábat mosni és levegőzni egy jót. Az állandó lakhelye mindenestre Laterinában van. A hatalmas diaré-serblihordozói viszont jönnek-mennek mindenütt. Hogy a hűbéreseiről: don Ganéról, Reterát és Kula báróról, donna Fekáliáról és a többiekről ne is beszéljek; őket szerintem ismeri is a doktor úr, csak most nem jutnak az eszébe. Nos hát, a Pöce közti nőcske helyett mi ilyen előkelő nagyszony lány ölelését szánjuk inkább magának!

Az orvos meg – hiszen Bolognában nevelkedett, és nem értette, mit jelentenek a szavaik – rábólintott, hogy jöhet a dáma, jó lesz. És nem sokkal azután, hogy mindezt így megbeszélték, jelentette is neki a két festő, hogy fel van véve.

A soron következő kalózportya előtti napon mindketten ismét az orvosnál ebédeltek. Ebéd után feltette nekik a doktor úr a kérdést, hogy vajon mi a teendője, hogyan tud ő most csatlakozni.

– Hát először is, doktor uram – felelte Buffalmacco – szedje össze minden bátorságát! Mert ha visszaretten, akkor félrecsúszhat a dolog, és abból nekünk is borzasztó nagy bajunk származhat. Mondom tehát, mire készüljön. Ha leszáll az éjszaka, mindenekelőtt kapaszkodjék fel a Santa Maria Novella új oldalsírhíjra, méghozzá ünneplőben, hogy jó benyomást tegyen a csapatra, meg azért is, mert a grófnő arra készül (nekünk legalábbis így mondták azok, akik ott voltak), hogy uraságodat mint nemes embert, lovaggá fogja feredőztetni a saját költségén. Szóval ott tessék várni, amíg meg nem érkezik a küldöttünk. Az pedig (hogy ezt is eláruljam) egy szarvat viselő, nem túl nagy, fekete állat lesz. Befut a térre, szörnyű vonításba és ugrándozásba kezd, hogy halálra ijessze magát; de látva, hogy maga nem fél, végül is lecsillapodik, és lábhoz megy. Maga meg akkor ne fohászkodjék, hogy jaj, Istenem, hanem szemrebbenés nélkül másszon le a sírról, és üljön fel ennek a hátára, ha pedig megülte, fonja illemtudón keresztbe a mellén a két karját, és kézzel attól fogva hozzá se érjen a döghöz. Az akkor szelíden elindul, és elszállítja uraságodat oda, ahol mi leszünk. De figyelmeztetem: ha uraságod megijed, ha Istenhez vagy a szentekhez fohászkodik, akkor a bestia ledobhatja, uraságod pedig benne lesz a jó bűdös slamasztikában. Vagyis tényleg csak akkor vágjon neki ennek, ha nagyon biztos a dolgában; máskülönben ráfizet, és mi se járunk jól.

– Ugyan – felelte az orvos –, nem ismertek ti még engem; megtéveszt beneteket a kesztyűs a kezem és a földig érő köpönyegem. Pedig csodálkoznátok ám, ha megtudnátok, miket műveltem én Bolognában a cimborákkal egy-egy éjjeli nővadászaton! Egyszer például nem akart velünk jönni egy nőci (pöttöm kis vakarcs amúgy), mire én először is jól megöklöztem, majd erőnek erejével felkaptam, és vittem, cipeltem, míg majdnem egy nyíllövésnyire már onnan, kötélnek nem állt. Másik alkalommal meg, emlékszem, hogy nem sokkal Úrangyala után egyetlen árva szolgálival az oldalamon a ferencesek sírkertje mellett haladtam el, pedig épp aznap temettek el ott egy nőt, és mégse félttem egy csöppet se. Úgyhogy nagyon is bátor és fickós vagyok én, nekem elhíhetitek. A jó benyomásról pedig majd gondoskodom:

azt a bíbor köntösömet veszem fel, amelyikben doktorrá avattak, hogy rám nézni is tiszta egy öröm lesz. Előbb-utóbb kapitányt csináltak belőlem, meg látjátok. Alakul ez! A grófnő például még nem is látott, de már belém is szeretett, és lovaggá feredőztetne. Ki tudja: lehet, hogy egészen jó leszek lovagnak, hát nem? Na, majd kiderül, bízzátok csak rám.

– Jó-jó – mondja erre Buffalmacco –, de aztán be ne csapjon bennünket, és jöjjön ám, el ne tűnjön, amikor magáért küldünk! Merthogy hideg is van, azt pedig nem szokták szeretni doktor uramék.

– Ugyan kérem – feleli az orvos –, nem vagyok én annyira fázós, mit nekem a hideg! Éjszakánként, ugye, kimegy néha az ember, de én egy bundánál többet olyankor sem igen húzok rá az ujjasomra. Szóval ott leszek, nahát.

Buffalmaccoék hazamentek. Beesteledett. Az orvos beadott valami mesét a feleségének, majd titkon elővette az ünneplőjét, szépen felöltözött, és időben elindult, a templomhoz érve pedig felkuperodott az egyik márványsírra, és a hidegben dideregve, várni kezdte a szörnyet.

Buffalmacco mármost jól megtermett, kemény kötésű fickó volt. Beszerzett magának időközben egy akkortájt még használatos játékmaskarát, és egy kifordított szőrű bundát magára kanyarítva átváltozott medvévé, aminek ördögarcra és szarva van. Így vonult át a Santa Maria Novella előtti új tere, a nyomában settenkedő Brunóval, aki kíváncsian várta a fejleményeket. Megpillantva doktor uramat, Buffalmacco örült fickáncozásba, szörnyű tulásba fogott, vonítva és visítva ugrabugrált át meg át a téren észveszejtve. Doktor uramról pedig most derült csak ki, micsoda anyámasszony katonája: égnék álló hajjal, reszketve meredt rá a szörnyre, és már-már banni kezdte, miért is nem maradt otthon. De mert itt volt most már, a Brunóéktól hallott csodák reményében igyekezett mégiscsak összeszedni magát.

Buffalmacco meg tombolt még, de egyszer csak (ahogy előre megmondta) hirtelen mintegy lecsillapodott, és megállt szépen a sírfülkénél a doktor mellett. A doktor még mindig reszketett, és nem tudta, mitévő legyen, felüljön-e a szörny hátára, vagy nem. És ha nem? Nem veszi-e zokon a szörny? Ettől aztán pláne megijedt. „Isten neki!” – durálta neki magát; váltig remegve kikászálódott a sírfülkéből, ráült Buffalmacco hátára, és a Brunóék utasítása szerint keresztbe rakta a két karját.

A szörny meg szép lassan elindult vele négykézláb a Santa Maria della Scala felé, és csaknem a ripolei apácázárdáig vitte. A környékbeli földművesek jóvoltából azonban útba esett itt egypár, Latrinia grófnénak szánt trágyagödör is. S ahogy az első ilyenhez közel értek, Buffalmacco egyszer csak bokán kapta a doktort, és a gödör pereméről hopp, fejest bucskáztatta őt a trágyába. Majd újrakezdve a hörgő-morgó, örült ugrabugrátt, a Santa Maria della Scala előtt visszakanyarodott, és az Ognissanti rét felé vette az irányt, ahová Bruno menekült, mert nem bírta ki tovább kacagás nélkül. Nevetve borultak egymás nyakába, és innen figyelték tovább, mihez kezd most a doktor a trutumóban.

Látva tehát, mibe toccsant, az orvos nagy taposásba kezdett, és megpróbált kikapaszzkodni, de újra meg újra visszacsúszott a kulimászba. Még be is nyelt egypár kortyocskát, mire a kapucniját is odahagyva, tetőtől talpig

csatakosan sikerült végül kikecmeregnie. Két kézzel úgy-ahogy lepucolgatta magát, s aztán – mit volt mit tennie – hazasomfordált, és dörömbölt, amíg be nem eresztették.

De még szinte be sem csukódott a bűzölgő teste mögött a kapu, már ott lapult Bruno és Buffalmacco, lesték, mi lesz; s már hallhatták is: embert úgy még le nem gorombítottak, ahogy a doktort.

– Nicsak! – mérte végig őt a felesége. – Úgy kell neked, te gazember! Nyilván valami nőnél jártál, és imponálni akartál neki a bíbor palástodban! Nem érted be velem? Pedig jutna belőlem nemhogy teneked, barátocskám, de egy egész hadseregnek is! Jó helyre estél, oda való vagy, ahová dobtak, bár bele is fulladtál volna! A mélyen tisztelt doktor úr, na hiszen! Nappal férj, éjjel meg szoknyapecér!

És így tovább, és miközben az orvos hosszasan csutakoltatta magát, ő egyre csak szapult, abba sem hagyta éjfélig.

Másnap reggel beállított Bruno és Buffalmacco; addigra telifestették magukat kék-zöld foltokkal, mintha jól megverték volna őket. Már az ajtóban éktelen bűz csapta meg az orrukat; a doktor ugyanis épp felkelt, és akárhogy tisztogatták is az éjjel, még mindig rémesen szaglott. De azért csak rájuk köszönt, hogy jó reggelt adjon Isten.

– Magát viszont verje meg! – förmedtek rá Brunóék felháborodott képpel, ahogy megbeszélték. – Gebessze meg magát, gaz áruló, amelyet nem hordott még hátán a föld! Nem magán múlt, hogy agyon nem csaptak bennünket, mint két kutyát, miközben dicsőséget és örömet akartunk szerezni magának. Maga miatt annyit kaptunk az éjjel, amennyit egy számár se kap Rómáig! Rádásul kis híja, hogy a csapatból is ki nem penderítettek, ahová pedig épp felvetettük volna uraságotat. Nem hiszi? Hát ide süssön, nézze csak az irhánkat! – és szét-, majd megint összerántva magukon az inget, odamutatták elé a félhomályban egy pillanatra a telepingált bőrüket.

Az orvos szabadkozni próbált; meg hogy vele is jaj, mi történt, mibe lökték. Mire Buffalmacco:

– Bár lökték volna egyenest az Arnóba a hídról! Kellett magának Istenhez meg a szentekhez fohászcodnia! Nem megmondtuk, hogy ne tegye?

Mire az orvos:

– Jaj, dehogy fohászcodtam, nem én!

– Nem-e? – így Buffalmacco. – De bizony, hogy fohászcodott, emlékszik arra maga nagyon jól! A küldöncünktől tudjuk, hogy reszketni méltóztatott, mint a nyárfalevél, és azt se tudta, fiú-e vagy lány. Jól kibabrált velünk! De többé nem tesz ilyet velünk senki fia! Maga pedig megálljon csak, meg fogja kapni tőlünk azt, amit érdemel!

Kegyelem, rimánkodott az orvos; az Isten szerelmére, csak meg ne szégyenítsék, csillapítgatta őket szívhez szóló szavakkal. S hogy köznevetség tárgyává ne tegyék, attól fogva még sokkal odaadóbban kereste kedvüket, még jobban etette-itatta, kényeztette őket.

Így okul az, aki Bolognában buta maradt.

Kiss Judit Ágnes

Rondó

piros virágú rózsalonc
őriznek régi álmaid
már úgy érzed nem is vagy itt
a darab végén meghajolsz

csak azt ne hidd hogy védve vagy
piros virágú rózsalonc
ha akar biztos rád talál
akárhogyan is óvakodsz

csak azt ne hidd hogy védve vagy
elkapják suttogó szavad
piros virágú rózsalonc
nem vagy és nem leszel szabad

csak azt ne hidd hogy védve vagy
bár bűnöd nincsen meglakolsz
lehull a szirmod vérbe fagy
piros virágú rózsalonc

Mintha

mintha lenne mintha volna
bár nem haza csak a romja

mintha telne mintha volna
plázára meg dohányboltra

mintha lennél mintha volnál
otthonodban ott-honpolgár

a törvényt hiába várod
szolgáltasson igazságot

nem lehetnél hogyha volna
átverve és kirabolva

mintha parancs mintha szólna
kussolsz és beállsz a sorba

mintha méltó mintha volna
egy az úr a többi szolga

mintha hite mintha volna
jön templomból megy templomba

mintha járna, mintha volna
halad a vonat is – tolva

lenn a parton fenn a Várban
mintha volna itt egy állam

ha működne hogyha volna,
már nem állam csak a forma

hogyha itt-ott kipofozzák
és ha jó szögből fotózzák
mintha volna itt egy ország

Tatár Sándor

Dicsekvés

Patyomkin-...

A leletek! – rossz nyelvek
szerint ugyan régészetiek,
de melly igen
tartósság-ígérettel terhesek!
Ráncok?? Ugyan! Még szemüveg
sem kell hozzá (sőt határozottan
ellenjavallt).
Van rá példa, hogy
elfelejtek ezt-azt;
de mentia?! (Hírből se!)
Meghazudtolom koromat
(össznépi sport itt [Hol nem?] a
hazudozás; majd pont a kor[om]
szavára lehet adni!)
Jól tartom magam (összességében
jól vagyok tartva).
Lényegemben tünet- és
panaszmentes vagyok.

44

RaBszódia

*Most azon muszáj elmerengnem:
hogy ha te nem szeretnél engem,
kiolthatnám drága szemem
– ez incselegve vonz. De nem.*

(Az élet egyre macerásabb,
s egyre ízetlenebb *előre* a másnap,
s nincs is tán annyi csont, amennyi csikorog
– ez ellen a kötődés az egyetlen pszicho-drog.)

Mint megsárgult levélen
levélnehezék,
rögzí... – ojjé, ez így tán mégse jó:
még holmi célzásnak veszed, és
testsúlyra célozgatni nem való.

[REBOOT]
Mint sárguló levélen
az erezet,
hálóznam én be
hű kezedet.

És nyugtalan vagyok,
ha nem vagy itt –
rühellem az élet ily'
szakaszait.

...Ezzel az érzéssel
eredeti
sosem leszel.
No de a – SABLONOSSÁG
a boldogságból mennyit vesz el?

Na tess': napra nap hazatalálnak
egymáshoz a kétlábonjáró klisék,
és mert az üveg (tükröz)
láthatatlansággal áltat
összesimul két vitrin-régiség.

Ki nem szeret, iszonyút *hibá*
z.
Ki szeret, „csak” *kockáztat.*
Я люблю тебя.*

* és én se hinném el talán, ha nem tenéked mondanám

„Mindenütt rossz, de máshol se jó”

Az 1919-es bécsi magyar emigráció kicsiny polgárháborúi

46

„Széttörött a magyar korsó, s száz cserepe százfelé vetődött” – írta meg a fiatal és ambiciózus szociológus, Mannheim Károly a számúzetésben tengődő ellenzéki magyar politikusok, értelmiségiek folyamatosan romló lelkiállapotáról már 1921-ben.¹ Levele ugyan egy kis magyar nyelvű irodalmi lapocskában, az akkor már Csehszlovákiához tartozó Pozsonyban jelent meg, de Heidelbergből, az egyik legfontosabb német egyetemi városból keltezte. A későbbi világhírű – hazájába már csak látogatóként visszatérő – szociológus reálistan látta a baloldali emigráció helyzetét, s az sem kerülte el a figyelmét, hogy Magyarországról kiszorult – kiszorított – eszményeik Európában sem alkotnak többséget: „Mindig így volt, s ma is így van, hogy mi, akik írunk, [...] akaratlanul is a magunk kasztjainak szempontjait, előítéleteit próbáljuk ki, s mikor állítólag a szellem történetét rajzoljuk, csak egy pár előre loholónak kalandjáról számolunk be, s úgy teszünk, mintha avval a pár kiszemelt emberrel együtt mi volnánk a világ tengelye.”

Csak egy pár előrelóholónak kalandjáról – írta Mannheim. Prófé-tának bizonyult, amit keserűen iga-

zolt vissza az író-mecénás, Hatvany Lajos néhány évvel későbbi vallomása a bécsi kávéházakban csésze feketéik keserű társaságában egyre reménytelenebbül kornyadozó magyarok széthulló világáról: „Itt egy süllyedő hajó van, s mi patkányok, futunk a fedélzeten ide s tova. Ez az életünk. Én vagyok a patkánykapitány.”² A sokféle hulló bécsi magyar mikrokozmosz egyre romló hangulatát jól jellemezte az avantgárd-kommunista költő, Barta Sándor irodalmi folyóiratának saját versétől kölcsönzött címe: *Akasztott Ember. Az egyetemes szocialista kultúra orgánuma*.³ Amely egy másik emigráns, Illyés Gyula szerint „a kétségbeesés elszánt fintorának készült”.⁴ S amelyben Barta a szakadozó bécsi irodalmi emigráció szűkebb családját is elérő meghasonlást foglalta össze egy sokatmondó és provokatív kabaréjelenetben: „Az örültek első összejövetele a szemetesládában.”⁵

² Hatvany Lajos levele Krúdy Gyulának 1925. július 24. után. *Hatvany Lajos levelei*. Budapest, Szépirodalmi, 1985, 207.

³ A folyóiratról I. Szeredi Merse Pál: „Pártorgánum vagy dadaista folyóirat? Barta Sándor *Akasztott Ember* és *Ék* című folyóiratairól (1922–1924)”. *Irodalomtörténet*, 2025/1, 27–61.

⁴ Illyés Gyula: „Ki volt Barta?” In: Barta Sándor: *Ki vagy?* Szépirodalmi, Budapest, 1962, 5–38.

⁵ Barta Sándor: „*Az örültek első összejövetele a szemetesládában*” (1. rész) *Akasztott Ember*, 1. évf., 1–2. szám (1922. november 1.) Újraközli: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó

¹ Mannheim Károly: Heidelbergi levél. In: *Mannheim Károly levelezése 1916–1946*. Budapest, Argumentum – MTA Lukács Archivum, 1996, 233.

Hatvany mélabús, lemondó ironiával fogalmazott gyászjelentését és Barta Sándor kétségbeesett kabarétréfáját lázas évek előzték meg. (Ami aztán a moszkvai emigrációt lefejező örült terrorban teljesedett be, amikor Bartát is kivégzőosztag elé juttatta a sztálini terror örülete.) Lázás évek és mindig porba hulló újrakezdések. A fehérterror elől menekülő különböző árnyalatú szociáldemokrata, polgári radikális, októbrista és liberális politikusok és értelmiségi támogatóik 1919 ősztől leginkább Bécsben rendezkedtek be. (De jóval kisebb számban Pozsonyba s Prágába, Rómába, Firenzébe, Párizsba is jutott belőlük, és az akkor még – egészen 1921 augusztusáig – szerb megszállás alatt lévő Pécsre, valamint a Romániának ítélt Nagyváradra, Kolozsvárra is mentek vagy „hazamentek” magukat a budapesti forradalmakban megperzselt értelmiségiek, újságírók.) Nem túlzás, hogy a fehérterror Magyarországon „a szellemi porond számottevő részét kiürítette”, s hogy „egy nagy nemzedék tűnt el” Magyarországról.⁶ Az országban dühöngő fehérterror miatt 1920 elején a magyar politikai baloldal szinte egész vezérkara Bécsben tartózkodott, még az olyan mérsékelt, s szeplőtlen antibolsevik pedigréjű – ráadásul még nem is zsidó származású – szocdem vezetők, mint Peidl Gyula vagy Peyér Károly,

sem érezték magukat biztonságban Magyarországon.⁷ Érthetően: Somogyi Béla 1920. februári meggyilkolását követően minden szocialista vezetőt egyaránt halállal fenyegető levelek érkeztek a *Népszava* szerkesztőségébe: „A pártválasztmány minden egyes tagja nyilván van tartva és egyetlenegy sem fogja elkerülni a sorsát. [...] Reszkessenek a Buchingerek, Peyerek, Miákitsok, Vanczákok és a többi nemzetközi gazember. Ebben az országban szocialista nem fog többet izgatni [...] Ebben az országban minden szocialista gazember a Duna fenekére fog kerülni...”⁸

De nem csak a politikusok menekültek. Rajtuk kívül értelmiségiek, költők, írók és újságírók, tudósok és művészek, festők és szobrászok, üzletemberek és kereskedők tucatjai, sőt százai hagyták el az országot, ám az is igaz, hogy hozzájuk csapódtak a káosz haszonélvezői, ügynökök, fizetett provokátorok és prostituáltak, lebukott feketézők, sokat próbált csempészek és pórul járt valutaüzérek, akiknek otthon más miatt lett forró a lábuk alatt a talaj, de tülekedésük a helyüket nem találó emigránsokkal zsúfolt bécsi kávéházakban, a Monopolban, a Dobnerben vagy éppen a külvárosi Colosseumban belefolyt az emigráció zaklatott hullámozású életébe.

Bécs közel maradt Magyarországhoz a Monarchia felbomlása után is, Bécsben 1920 nyaráig szocialista vezetésű koalíciós kormányzat regnált, Bécsben szocialista hangulat volt az-

Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Kassák Lajosról*. Budapest, Anonymus 2000, 262–266. Az alkotás kontextusához l. Deréky Pál: „Barta Sándor: Az örültek első összejevele a szemetesládában”. In: Kabdebó [et al.]: *Tanulmányok Kassák Lajosról* i. m. 244–253.

⁶ Ormos Mária: „Agyútét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején”. *Múltunk*, 2010/3, 52.

⁷ Fehér András: *A magyarországi szociáldemokrata párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus–1921*. Budapest, Akadémiai, 1969, 75., 114–115.

⁸ Uo. 111.

után is, hogy a keresztényszocialisták elhódították a hatalmat, s olyan atmoszféra, amelyben a magyar szociáldemokrácia zömmel németül is jól beszélő képviselői fiatalságukban szocializálódtak, ráadásul a szociáldemokrata bécsi politikusok és nagy hatalmú újságvezérek néhány prominens magyar szociáldemokratának megélhetést vagy állást tudtak ajánlani. Az 1918–1919-es forradalmakban fontos szerepet betöltő Kunfi Zsigmondnak például a legnagyobb szocialista napilap, az *Arbeiter Zeitung* biztosított szerkesztői állást és befolyást, s persze biztos megélhetést. (Ami a szegénységet igen, de egyre súlyosbodó s végül a halálához vezető morfiumfüggését nem tudta megszüntetni.) Mások, mint a *Népszava* korábbi nagy befolyású főszerkesztője, Weltner Jakab, nem jártak ilyen jól, bélyegkereskedésből éltek meg szűkösen, ismét mások alkalmi munkákból tartották fenn magukat, újságkihordóként vagy filmstatisztaként dolgoztak, mint például a Tanácsköztársaság kecskeméti városparancsnoka, a hórihorgas Sinkó Ervin, akiről tudjuk, hogy sok más alkalmi munka mellett Kertész Mihály *Szodoma és Gomorra* című monumentális produkciójában volt a több ezer névtelen statisztá egyike.⁹

S persze az emigráns forgatag szélein ott tipródott sok-sok névtelen kisember is, asztalosok, nyomdászok, kőművesek és pincérek; s nem mellesleg a magyar kavalkád részei voltak a bécsi fellépéseket vállaló pesti színészek és színésznők, kabaré-énekesnők, operett-táncosok is. Ez utóbbiak többsége inkább a még

jobb megélhetés reményében költözött ki Bécsbe – bár a legnagyobb színpadi sztár, az elsőrangú Fedák Sári az irigyei elől is, akik szemére hányták, hogy a Vörös Híradó filmfelvételei alapján csókokkal csalogatta a Vörös Hadseregbe a pesti munkásokat az áprilisi budapesti toborzáskor. Ám egyébként sem mindenkit üldöztek otthon, aki ezt állította magáról. A Fedák csókjait lencsevégre kapó ominózus propagandafilmet az a Kertész Mihály forgathatta, aki egy hónappal később ugyan még megörökítette a vörös május nagyszabású flancolását, de rögtön utána felcserélte a kommunista filmgyártás vékony kenyerét a bécsi kapitalista filmipar vastag szalonnájára, s a híres mozifilmgyár, a Sascha Film Alexander Joseph Kolowrat-Krakowsky gróf tulajdonolta stúdióiban buzgólkodott egyre duzzadó honoráriumokért egyre grandiózusabb projekteken; ahogy a Pestről csak a proletárdiktatúra bukása után rövid időre rács mögé került, majd elmenekült másik eljövendő nagy filmmágus, Korda Sándor is Bécsben Kolowrat gróf pénzén próbálhatta ki szerencsáját. Kordának és Kertésznek aztán szűk lett az egykori császárváros, és Bécsből is továbbálltak néhány év múlva. Ez történt másokkal is, akiket legalább annyira hajtott a személyes ambíció, mint a hazai állapotok miatti elkeseredés. Berlinbe mentek, a weimari köztársasággá lett német fővárosba, amely már a vereség első évfordulóján a szórakozás és a kereskedelem legfontosabb európai központja lett, széles utcáin hömpölyögtek az autók, mulatóhelyein pedig folyt a pezsgő, amit egy meglepett magyar látogató szerint a várost elárasztó

⁹ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Budapest, Akadémiai, 1990, 455.

idegenek „úgy ittak, mintha ingyen adták volna”.¹⁰ Párizsba, Amerikába egyelőre viszonylag kevesen jutottak el, mert a bevándorlást drasztikusan megszigorították. S persze a hazafelelő út is megnyílt a húszas évek második felétől, amikor az amnesztiával hazatérők nem veszélyeztették többet az otthoni hatalmat. Nem tudjuk tehát pontosan, hogy egy adott időpontban mennyien voltak a két forradalom bécsi menekültjei és önkéntes emigránsai – s bár biztosan nem voltak százezren, mint azt többen tudni vélték,¹¹ ám azt állíthatjuk, hogy a politikai okokból üldözött és/vagy származásuk miatt kirekesztett, megalázott tudósok, művészek, gondolkodók számarányukat messze meghaladó politikai és intellektuális erőt képviseltek. Amivel otthon is számoltak, ha már leszámolni nem tudtak velük.

Mi volt ez a ma is csak töredékesen ismert, száz évvel ezelőtti bécsi magyar élet? Ez a nyugtalan hanyabolyként nyüzsgő magyar mikrokozmosz az ódon Stephansdom mindenfajta illúziót egyformán betakaró hosszú árnyékában? Kávéházakban, ahol még hittek a dunai konföderáció eljövételében, s ahol egy reményvesztett polgári radikális üzletember húszezer koronával – mai értékén félmillió forint – támogatta Jászi Oszkár útiköltségét, hogy elmehessen Amerikába, ahol hite szerint Közép-Európa megbékélésének keresztelője lesz.¹² Kávéhá-

zakban, ahol időnként a székeket dobálták, sőt késsel mentek egymásra a vezető szocialista elvtársak, mert nem tudtak egymásnak elszámolni a forradalmas háborúvég idején rekviált lovakkal és tehergépkocsikkal, melyek „elvesztették közpénzjelleget”. (Vincze Sándor, Kun Béla egykori kolozsvári cimborája kérte számon Böhm Vilmost az 1918. novemberi kolozsvári történekekről, ez utóbbi „testőrei” aztán verekedéssel rendezték le a vitát.¹³) Kávéházakban, ahol izgatottan adták-vették és olvasták a pesti újságokat, s még izgatottabban szerkesztették az emigráns lapokat, az olykor hagyományos tervezetések között egy csepp kétséget sem hagyva afelől, hogy mi az emigráció kötelessége: „Az emigrációnak, legyen az Ausztriában, Szlovákiában, Jugoszláviában, Romániában, Itáliában vagy Németországban, Horthyék háborús vállalkozásával szemben egyetlen szent és nagy kötelessége van: szembeállani a magyar hóhérokkal. Ha az emigráció harca idáig írással és szóval folyt Horthyék ellen, akkor most vegyék át szerepüket – a fegyverek. Igenis, Horthyék fegyverkezésével szemben mindenhol fel kell fegyverezni az emigrációt, hogy a megtámadott országok népének sorában küzdhessen gyilkos ellensége, a »Horthy-banda« ellen. [...] Mindenki, de mindenki, az ördöggel is szövetkezni vagyunk hajlandók Horthyék ellen, és nem lángholhat az ő gyűlöletük perzselőbben felénk, mint amilyen tüzesen a mi undorunk és megvetésünk a fehér front felé izzik. Az emigráció, tartoz-

¹⁰ „Utazás Budapesttől Berlinig”. *Virradat*, 1919. október 24., 3.

¹¹ Litván György: „Irányzatok és viták a bécsi magyar emigrációban”. In: Lackó Miklós (szerk.): *A két világháború közti Magyarországáról*. Budapest, Kossuth, 1984, 281.

¹² *Jászi Oszkár naplója* i. m. 152–153.

¹³ Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom*. PIL 965 f.1 II. kötet, 283–288.

zék bármelyik párthoz vagy frakcióhoz, álljon akárhányadik Internacionálén vagy Internacionálén kívül, nagyon kiváló és mindenre elszánt ellenfele lesz a Horthy-hadseregnek, és azért kérjük a Horthy-bandától veszélyeztetett államokat, hogy adjanak fegyvert mindenütt az emigránsok kezébe, és osszák be őket a saját hadseregeikbe. A Horthyék ellen való szent háborúban hajlandók vagyunk, ha kell, meghalni mind egy szálig!”¹⁴

Amen – mondhatta, s talán mondta is erre akkoriban egy fellelkesült kávéházi Konrád, felugorva kapucínere mellől. A Vörös Hadsereg offenzívája éppen ekkoriban érte el Varsót, s a cikkíró Göndör Ferenc arra figyelmeztette sorstársait, hogy Horthyék, hogy „véren és szennyen fölépült becstelen uralmukat fenntartsák, még egyszer elhurcolják a magyar népet a vágóhídra. Az orosz forradalom pribékjeiül ajánlkoztak fel [...], és úgy látszik, hogy a francia kapitalizmus képes lesz ezt a hitvány és züllött segítséget, ezt a bűnös véráldozatot igénybe venni.”

Az esemény a lengyel történelemkönyvek lapjaira dicsőséges fejezetként, a „visztulai csodaként” bekerült 1920. augusztus 20-i varsói csata volt, amelynek során az egykori szocialista, Józef Piłsudski marsall csapatai megállították a Vörös Hadsereg offenzíváját – Közép-Európa szovjet-orosz birtokbavételét egy negyedszázaddal kitolva. S amelyhez a Teleki Pál vezette magyar kormány komoly mennyiségű lőszerszállítmányokkal járult hozzá, azt remélve, hogy ellentételezéseként

helyet kap a nagyhatalmi diplomácia asztalainál, kitörhet nemzetközi elszigeteltségéből, és felvetheti legalább részlegesen a trianoni béke revízióját – amely reményben nemcsak Horthy és katonai környezete, hanem a szélesebb közvélemény is osztozott. (Nem vethette fel.) A varsói csata várható kimenetele viszont ellenkező értelemben lelkesítette fel először a bécsi emigrációt: ők Bugyonnij kozák lovasaiban bízva a saját ügyüket látták kibontakozni a történelem porfelhőjéből. Ki tudja? Talán Varsó után jön Budapest is, s a világforradalom árja elmossa a fehér uralom szennyét a Duna partjáról is. Ahogy a Csonka-Magyarország reményei, úgy ez utóbbi sem következett be – ami mély depresszióba taszította Károlyit, Jászit egyaránt, ahogy az alapvetően a győztes utódállamok meggyőzésére épülő, egyre gyengébb hatásfokkal működő emigráns külpolitika sem.

Az emigráció politikai vezetői, a jobboldali szociáldemokrata Garami Ernő és a baloldali Kunfi Zsigmond vagy a polgári radikális Jászi Oszkár a húszas évek első éveiben bejáratosak voltak az osztrák, a csehszlovák vagy éppen a jugoszláv kormányzat magas szintjeire, s többször fogadta őket Karl Renner osztrák kancellár, Thomáš Masaryk csehszlovák köztársasági elnök és befolyásos külügyminisztere, Eduard Beneš, vagy éppen Nikola Pašić, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság nagy hatalmú politikusa, többszörös miniszterelnök. Igazából emigrációjuk kezdete óta külpolitikuskok voltak, akik elhitték, vagy inkább hinni akarták, hogy a wilsoni önrendelkezési jogra alapított új Közép-Európa országainak, az utódállamoknak az az elsőrendű

¹⁴ Göndör Ferenc: „Az emigráció kötelessége”. *Az Ember*, 1920. augusztus 15., 3–4.

érdekük, hogy Magyarország váljék olyan demokratikus köztársasággá külső hatalmi beavatkozás révén, amilyenné nem vált a Károlyi Mihály vezette őszirózsás forradalom idején. Valamiképpen mindnyájan követésben jártak, a baloldali magyar emigráció szimbolikus vezetője ekkor még – kimondva-kimondatlanul – Károlyi Mihály volt, akiről még sokan azt hitték – valószínűleg ő maga is –, hogy államfőként fog visszatérni. Jöjjön Károlyi Mihály! – ez volt a jelszó, amit a bécsi szocialista hetilap agilis szerkesztője, Göndör Ferenc időnként címlapjára tűzve belekiáltott az emigrációs veszeke-désekbe: Jöjjön Károlyi, hisz a „magyar hóhéruralom recseg-ropog és a fehér gonosztevők véren és könnyen fölépült kormányzata az egész vonalon rothadásban van. Mindenki érzi, hogy a Horthy-banda pünkösdi királyságának vége lesz és a keresztény kurzus galoppban vágat az örök alkonyat felé.”¹⁵

Ezt írta Göndör, s nemcsak ő hitte el, hogy „Károlyi Mihály nevével lehet megmenteni Magyarországot, és Károlyi Mihály lobogója alatt lehet nekünk, bujdosóknak, hontalanoknak hazamenni.”¹⁶ Hanem az emigráció első éveiben majdnem mindenki. Időnként még Garami Ernő is, aki már Magyarországon fasírtban volt Károlyival. Károlyi támogatói 1919–1920-ban a katolikus plébános és lelkes patrióta Hock Jánostól – aki Károlyiban minden csalódás után újra hitt, mert benne „Kossuth szelleme jelent meg, s azt az üzenetet küldte: Előre, fiaim, de hittel” – a

polgári radikális Jászi Oszkárón át a büntudattól morzsolt Kunfi Zsigmondig – aki 1919. március 21-én a megbuktatás egyik kulcsfigurája volt – s azon túl, egészen a kommunistává lett Landler Jenőig értek, aki pedig a földosztó gróffal szeretett volna híveket szerezni a kommunisztikus eszméknek a messiásváró agrárproletárok között. (A másik kommunista vezér, Kun Béla éppen ezért nem csatlakozott – pedig neki Károlyi fel is ajánlkozott –, „hisz mégiscsak egy gróf.” Amikor Kun Leninnek beszámolt a Károlyival közvetítők révén folytatott egyeztetéséről, azt ajánlotta a világforradalom vezetőjének, hogy azzal halasszák el a válaszadást az Oroszországba készülő szocialista grófnak, hogy először nyilatkozzon: mi a véleménye a terrorról? Értsd: képes-e azonosulni a vörösterrorral... Kun Béla mindig szívből jövően volt gonosz.)¹⁷

A kiüldözött magyarok között Károlyi neve zászló volt, tépett zászló ugyan, de még sokáig fennen lobogó, a köztársaság és a demokratikus szabadságjogok októbrista eszményeié – igaz, hogy maga Károlyi, miután Kun Béláék megfosztották hatalmától, rögtön megszűnt októbrista lenni. Feladta a területi integritás elvét, s egyre inkább szocialistaként határozta meg magát. Károlyi változó politikai hitvallásai és a következő évtizedben követett politikai gyakorlata nem volt következetes. Szocialista volt, de viszolygott a szocialista politikusok többségtől, s nagyúri presztízse, családi, baráti, arisztokrata networkje még évekkal később is sokkal több ajtót

¹⁵ Göndör Ferenc: „Jöjjön Károlyi”. *Az Ember*, 1920. április 11., 3.

¹⁶ Uo. 4.

¹⁷ Hajdu Tibor: „Károlyi Mihály Prágában”. *Valóság*, 1972/9, 48.

megnyitott előtte a baloldali szimpátiákkal játszó amerikai milliomosok és liberális lordok előtt, mint névtelen emigráns politikustársainak. A nagy, de széttartó remények középpontjába helyezett Károlyi egyre kevésbé akart és tudott megfelelni egykori és jelenlegi barátainak, egyre nyíltabban vállalta fel nemcsak orosz szimpátiáit, hanem azt a meggyőződését is, hogy a jövő egyes-egyedül a szocializmusé – és ez így együtt végképp szalonképtelenné tette abban a nagyhatalmi konstellációban, amely a közép-európai kisállamok rendszerét a bolsevizmus megfélemezésére kívánta felhasználni.

Károlyi személyes sorsa követte politikai szerepének inflálódását. Ahogy 1919 őszén válságba került a házassága – „egész nap csak neked szeretnék írni. Mindég ugyanazt, hogy szeretlek és hogy el kell, hogy váljunk. Kérlek ne izgulj és főleg ide ne rohanj. Sokat rád gondoló férjed.”¹⁸ –, úgy hanyódott maga is tegnapi politikai barátok és holnap meggyőzések között. S hanyódott egyébként országról országra, kiutasítástól kiutasításra. Prágából Firenzébe, majd ottani botrányos kitoloncolásuk után pedig – amelynek során megtalálták felesége kompromittáló magánéleti intimitásokat és még kompromittálóbba kommunista szimpátiákat egyaránt tartalmazó naplóját – Dalmáciában telepedtek le, nem függetlenül attól, hogy Károlyi és hívei még mindig reménykedtek az ellenforradalmi rendszer megdöntésének egyfajta délszláv oldalról megvalósítható „kombinációjában”. Kissé megnyugodtak felesé-

gével, Andrásy Katinkával együtt, aki futó kalandok ellenére sohasem gondolt komolyan arra, hogy végleg elhagyja az államfőből hontalan bujdosóvá lett férjét. Károlyi megpróbáltatásokon keresztül is megőrzött vonzó egyéniségét nemcsak fiatal és szép felesége kitartása bizonyította – pedig az Andrásy család nagyon megkönnyebbült volna, ha „Katus” és „Mihály” elválnak –, hanem a tőle eszmeileg mindinkább eltávolodó Jászi Oszkár változatlan baráti csodálata is, akivel Belgrádban 1922 januárjában találkozott: „Károlyi részletesen elmondotta raguzai életmódjukat: grófnő főz, takarít, ő vizet és szemet hord, cipőt tisztít. Ez a heroizmus engem egészen megszegegyenít. Én ezt nem bírnám.”¹⁹ Károlyi neve ekkor már csak az emigráns sajtó utódállami hálózatának belgrádi kormány által történő finanszírozásáról szóló tárgyalások garanciájaként jött szóba. De ez sem segített. 1922-től már csak az agónia évei következtek, a korábbi heves remények a győzedelmes visszatérésről elhalkultak, a bécsi emigráció látványosan bomlásnak indult.

Az októbrista-szocialista emigráció romló hangulatát jól jellemezte az a körkérdés, amelyet *Az Ember* vitriolos főszerkesztője 1922 januárjában tett fel a szocdem és októbrista vezéreknek: Mit fogok csinálni, ha először Budapesten leszek? A Vörös Hadsereg villanyszerelőből lett egykori főparancsnoka, az apró természetű Böhm Vilmos régi háziorvosát kereste volna fel, hogy rendbe hozza meggyötört fizikumát, mások, mint a két szék közül mindig a pad alá eső dzsentrí-demokrata, Lovászy Már-

¹⁸ Károlyi Mihály levele feleségéhez, 1920. szeptember 10. PIL 704.f. 147 ó.e. 16.

¹⁹ *Jászi Oszkár naplója* 1919–1923 i. m. 250.

ton elrekvirált régi lakása helyett keresett volna újat.²⁰ A vérmesebbek azonban nem magánsérelmeik orvoslását említették válaszaikban, hanem egyenesen Justitia istenszönyor és pallosa után nyúltak. Mint például Bölöni György – Ady Endre földije és életrajzírója –, aki a pusztulást szánta még a tehetséges régi barátoknak is, ha bármi közülük volt a „kurzus förtelmes mocsarához”.²¹ (Neki megadatott a hazatérés 1945 után. Aligha sejtette, hogy az 1956-os forradalom leverése után közvetlenül, mint az akkor induló Élet és Irodalom főszerkesztője, Kádár hóhérciklusának irodalmi díszhivatalnokaként végzi be hosszú életét.) Ady másik pártfogója, Hatvany Lajos hasonlóképpen vélekedett: „tapossátok el a gyalázatost” – idézte Voltaire egyházellenes jelszavát Horthyt és „pribékjeit” értve alatta, míg a szelíd Szende Pál, az őszirózsás forradalom hajdani sikertelen pénzügyminisztere sietett leszögezni, hogy ő ugyan nem tartozik az akasztatók pártjához, ám reménybeli visszatérése után életét ő is a „fehér uralom” története megírásának, „perrendszerű bizonyításának” szentelné. Szende nem tért vissza, korai halált halt az emigrációban, Hatvany Lajos, a „republikánus báró” viszont igen, aki 1921-ben még harcias kürtszóval kérte számon a „polgári gerincet” a Bethlen-kurzussal alkut kötő otthon maradt nagypolgároktól.²² Az ő emigrációs filippikáit a hatalom nem feledte el, letartóztatták,

s vádat emeltek ellene sajtó útján elkövetett hatrendbeli „nemzetgyalázásért”. A megtört Hatvany a bíróság előtt megtagadta forradalmi szenvedélyeit, s bocsánatot kért a „megsértett országtól”.²³ Egykori hívei szerint szánalmasan viselkedett. „Csendes ember leszek” – ígérte meg bírónak az utolsó szó jogán, akik sokévi börtönt sóztak a nyakába, amelytől aztán mégiscsak megmentette a pénze és a mindenhová elérő nagypolgári szolidaritás.²⁴ A nagyvonalú irodalmi mecénást elmondása szerint a honvágy, a „magyar akácok illata” hívta haza – ami úgy látszik, erősebb volt a polgári gerincnél is.

Kényszerű megalkuvása a húszas évek paradigmaticus értelmiségi magatartásmintája lett: még egy milliomos iparmágnás sem lebeghet szabad értelmiségként sem itthon, sem külföldön. Ráadásul a zsugorodó hazai liberális ellenzék sem tartott igényt az őszirózsás forradalom emlékezetére, s különösen nem a Károlyi-mítoszra. Az 1923. október 31-én, Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezésének ötödik évfordulóján, a Royal Szállóban megrendezett októbrista vacsora néhány tucatnyi résztvevőjénél nem sokkal lehetett szélesebb azok köre, akik visszakívánták az ország élére az őszirózsás népköztársaság ekkorra már birtokait s mítoszáit is elvesztett első elnökét. „Károlyi Mihályt ma Magyarországon nem élteti egy emberrel sem több, mint ahányan az októbrista vacsorán részt vettek”

²⁰ „Mit fogok csinálni, ha először Budapestben leszek?” *Az Ember*, 1922. január 15., 5, 7.

²¹ Uo. 6.

²² Hatvany Lajos: „Nemzeti eszmétől – polgári gerincig”. *Jövő*, 1922. augusztus 16. (191. szám), 1.

²³ „Báró Hatvany Lajost hét évi fegyházra, 15.000 pengő pénzbüntetésre és 500.000 pengő vagyoni elégtételre ítélte a Töreké-tanács”. *Pesti Napló*, 1928. február 2., 6.

²⁴ Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Budapest, Balassi Kiadó, 90.

– írta a liberális *Az Ujság* vezércikke. Ők viszont legszívesebben Tisza Istvánt hozták volna vissza. „Mit akarhatnak az októbristák? Vissza hozni az ötéves tegnapi napot? Még egyszer elűzni a királyt, még egyszer megölni Tisza Istvánt, vagy még egyszer olyan adókat bejelenteni, melyeket a világtörténelem nem látott?”²⁵ Kóbor Tamás, a vezércikk szerzője egyébként maga sem volt nagy barátja a Horthy-rendszernek s Horthynak sem. Két évvel később ő maga és lapja is majdnem ráfázott, amikor nyilvánosságra hozta a volt belügyminiszter, Beniczky Ödön vallomását arról, hogy a Somogyi-Bacsó-gyilkosság valódi megrendelője az akkor még fővezér Horthy Miklós volt. Beniczkyt börtönbe zárták, majd szabadulása után néhány évvel öngyilkos lett, de a Kóbor képviselte régimódi liberalizmus is lassan, de biztosan kiment a divatból. Lapja negyedszázados jubileumán, 1927 karácsonyán végigtekintett régi és új időkön, s azzal zárta: „Áhítunk egy új világot: a régit.”²⁶ De hiába áhították s hívták, se Tisza István, se Ferenc József, s az „elbizakodottan boldog”, 1914 előtti Nagy-Magyarország sem kelt fel hidedg sírjából.

Délibábos fantáziák a Horthy-korszak végéről, annak igazi virágba borulása előtt. A körkérdést feltevő Göndör Ferenc néhány hónappal később már realistább volt, s fájdalmas melankóliával foglalta össze, mit is jelentett baloldali magyar politikai

emigránsnak lenni Bécsben: „Kikerülni a forgalomból, kikapcsolódni az életből, érezni, hogy minden nélkülünk, tőlünk egészen függetlenül történik, hogy a levegőbe való céltalan belekiabálás a reménytelen sorsunk, hogy mindig mindenhol, mindenki számára fölöslegesek és nehezen elviselhetőek, viszont könnyen és vidáman nélkülözhetőek vagyunk, mindig mindenütt tehernek lenni és valósággal fizikailag érezni azt, hogy csöndesen kimúlunk az élők sorából: valahogy ez az állapot, amit úgy hívnak, hogy emigránsnak lenni.”²⁷ Göndör sohasem jött aztán haza, New Yorkban halt meg 1954 kora nyarán, még utolsó hónapjaiban is vitázva-veszekedve immár nyilas emigránsokkal, többek között azzal a Marschalkó Lajossal, aki szerint „a kiválasztott nép találmánya volt a szulbergeri [értsd: zsidó] sajtó által világhírnévre emelt gázkamra is”.²⁸ A száműzött pszichéjéről szóló szomorú igazsága azonban egyáltalán nem halt meg. A hazára haragudva a hazától távol élni ma sem sokkal biztatóbb lelki perspektíva, mint volt száz éve, s míg a hazaárulónak kikiáltott Károlyi házaspár Franciaországba, majd Nagy-Britanniába költözött, Jászi pedig Amerikában lett elsősorban az, amire hajlamai mindig is rendelték: tudós, addig az októbrista alvezérek és a szociáldemokrata emigráció szinte teljessége hazatért – hazakullogott –, hogy előbb vagy utóbb beleszür-

²⁷ Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, szerzői kiadás, 1922, 234.

²⁸ Marschalkó Lajos: *Világhódítók. Az igazi háborús bűnösök*. München, 1958. Online: <https://mek.oszk.hu/10300/10377/10377.htm#1>. Arthur Hays Sulzberger a *New York Times* tulajdonosa.

²⁵ [Kóbor Tamás] „Októbrizmus”. *Az Ujság*, 1923. november 3., 1.

²⁶ [Kóbor Tamás] „Huszonöt év”. *Ujság*. 1927. december 25., 1.

küljön a Bethlen-korszak hétköznapjaiba. Hazatérésük előkészítője az a Váry Albert királyi ügyész volt, aki 1919–20-ban a Tanácsköztársaság kriminalizációjának és a megtorlás jogi eszköztárának is a kidolgozója volt.

Az emigrációs politika csődje elsősorban az volt, hogy csak a trianoni diktátum által Magyarország rovására kikerekített utódállamok jóindulatára támaszkodhatott, de a nagyhatalmak 1919 őszétől Horthynak adtak bizalmat, s az általa kinevezett kormányokkal tárgyaltak. Számításuk be is jött, Horthy Miklós és miniszterelnökei végeredményben „teljesítési politikát” folytattak – felozlatták a tisztí különítményeket és elozlatták a titkos szervezettek kardcsörtető irredenta álmait, ahogy az 1919–1920 fordulójára sorozással, kényszersorozással nagyra növesztett hadsereget is a trianoni békeszerződésben előírt mértékre redukálták –, amely képtelenné vált bármilyen támadó háborút viselni Magyarország egyébként is védelmi szövetségbe tömörült szomszédai ellenében. Ám az utódállami kormányok kezében Károlyi, Jászi, Garami és a bécsi magyar emigráció bármilyen árnyalatának bármilyen javaslata csak eszköz volt. Az „oszd meg, és uralkodj” eszköze. Jászi Oszkár ezt világosan látta – és mégis elfogadta. 1921. július 6-i naplóbejegyzése szerint: „A szerb új alkotmányt elolvastam. Nem írhatok róla, mert kedvezőtlen a közszabadságokra nézve (nincs szó a nemzeti kisebbségek oltalmáról).”²⁹ Aztán mégis elment a szerb politika leghatalmasabb embe-

réhez, Pašić miniszterelnökhöz, majd szerb királyi helytartóknak gratulált kedves szavakkal. Néhány hónappal később újból arról írt beletörődéssel: „Rettenetes súlyos valamennyiünk dilemmája: tudva, látva a reakciót az utódállamokban, mégis együtt kell vele menni; a még szörnyűbb magyar reakcióval szemben! nagyon deprimált állapotban.”³⁰ Együtt mentek, ez az emigráció anyagi fennmaradásának kérlelhetetlen törvénye volt. Nem lehetett a végtelenségig finanszírozni az ellenállást Károlyi Magyarországról, a nővére által kicsempészett festményeinek eladásából – ráadásul a gyanútlan Károlyit olykor bizalmas emberei is átverték, és szegyetlenül megdézsmálták vagyonát.

Benešék, Pašićék ravaszak voltak, a Horthy rendszerét ostorozó bécsi magyar lapokat beengedték az utódállamokba – nem árt, ha tudják, különösen a magyar hűségen maradt zsidó származású felvidéki, erdélyi városi polgárság soraiban, hogy nem kell az ordassá lett régi hazába visszavágniuk³¹ –, de az emigráns vezérek tanácsait, kéréseit nem fogadták meg. Eszük ágában sem volt megindulni Budapest ellen, de nem is kellett: az igazi veszélyt, a Habsburgok esetleges visszatérését és detronizációjukat Horthy és Bethlen maga intézte el. Prágából, Belgrádból, Bukarestből úgy vélték, igazából egy demokratikus rendszer-váltás esetén is ugyanaz maradna a magyar politika alapképlete: elérni

²⁹ Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója* i. m. 201.

³⁰ Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója* i. m. 228.

³¹ Sebestyén József levele Károlyi Mihályhoz, 1922. június 1. Idézi Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1978, 374–375.

a trianoni béke részleges vagy teljes revízióját, visszahozni a régi Nagy-Magyarországot. 1922 márciusában Beneš cseh külügyminiszter Csehszlovákia bécsi követe révén lesújtó üzenettel szolgált: „Az emigráció, ha hazakerül, ugyanolyan külügyi politikát fog folytatni, mint Horthy. Minden magyar csak integritásos politikát folytathat. Ennek dacára az ő rokonszenve az emigráció mellett van. Az emigráció különben is sok hibát követett el. Túllépte azt a határt, melyet egy emigráció a saját hazája közvéleményével szemben folytathat. Elmulasztotta az angol és francia közvéleményt felvilágosítani, mely ma Horthy-párti. Különben is az emigráció prognózisai nem teljesedtek be – Horthy nem bukott meg a kis antant beavatkozásai dacára.”³²

56

Mindez egy olyan pillanatban történt, amikor otthon Bethlen István miniszterelnök már magához édesgette a kiscgazdapártot, s ügyes paktumpolitikával lekenyerezte a kiéhezett hazai szociáldemokrata vezetést – végtére ők is „megélhetési politikusok voltak csupán” –, majd a választójogot megszűkítve kezdte el a nagy, egységes kormánypárt megállíthatatlan menetelését a megdönthetetlen hatalomba, s egyúttal a négyéves magyar polgárháború nem fölszámolását, hanem befagyasztását. Ezt a csapdát nem lehetett kikerülni, ráadásul Jásziékra, Károlyiékra mindig lehetett úgy hivatkozni: hogy ők most az utódállamokkal paktálnak, az azért van, mert már 1918 őszén eladták a hazát a területtrablóknak. Ez a hamis bélyeg rajtuk s emlékeztükön is rajta maradt, míg a

trianoni fájdalom ügyes hazai birtokosainak, akik okosan kufárkodtak meghajló reálpolitikával és a rendíthetetlen hazafias retorikával, elfelejtették a kollaborációjukat. Ki emlékszik arra, hogy a hazafias dac és a fájdalom igenis otthon volt a bécsi emigráció soraiban? Ki emlékszik arra, hogy az őszirózsás forradalom Nemzeti Tanácsának vezetője, a szabadkőműves katolikus plébános, Hock János 1920 tavaszán visszautasította az együttműködést olyan államokkal, amelyek a „magyar testről élő tagot hasítottak le”, a cukormilliomos és irodalmi mecénás Hatvany Lajos báró pedig „megsebzett országgént” írta meg – németül – a magyar gyászt, és ajánlotta a francia progresszív irodalmi celebnek, Romain Rolland-nak?³³ Amikor honvágytól gyötörve hazatértek, mindketten börtönbüntetést kaptak.

„Ez a párt az Út, az Igazság az Élet” – a bécsi magyar kommunista emigráció a korai húszas években

„Persze most várják a »közép-európai forradalmat«. Ha ez nem jön, a legközelebbi világháborút. Tíz év múlva Amerika–Japán harca fogja elseperni a kapitalizmust. És így tovább és így tovább”³⁴ – így füstölgött Jászi Oszkár a kommunisták könnyelmű eszkatológiáján, amikor a borotvált

³³ Hock János levele Jászi Oszkárhoz 1920. június 14-én. In: Hajdu Tibor – Litván György: *Károlyi Mihály levelezése I.* Budapest, Akadémiai, 1978, 633. Ludwig Hatvany: *Das verwundete Land.* Leipzig–Wien–Zürich, 1921. Romain Rolland reakcióját l. 1921. május 4-i levelében Hatvany Lajosnak. In: Hatvany Lajosné (vál., szerk.): *Levelek Hatvany Lajoshoz,* Budapest, Szépirodalmi, 1967, 268–270.

³⁴ Jászi Oszkár naplója i. m. 60.

³² Jászi Oszkár naplója i. m.

hajú és bajusz nélküli Lukács betopant hozzá Bécsbe 1919 szeptemberében. Bizonyos értelemben tévesen ítélte meg Lukácsot, aki kint felújította a Vasárnapi Kört, amelynek kis intim szektájába Jászi válófélben lévő felesége, Lesznai Anna is visszatért, miközben ő már nagy művén, az *Antimarxon* dolgozott. A maroknyi kommunista hívőnek erre a feltétlen üdvbizonyosságra volt szüksége – bár a kommunista életút nemegyszer a múlt véletleneiből következett. 1919. augusztus 1-jén s a rá következő napokban Bécsbe menekültek a Tanácsköztársaság kommunista irányítói is. Néhányukról – így Landler Jenőről, Pogány Józsefről –, akik 1919. március 21. előtt prominens tagjai voltak a szociáldemokrata párt vezetőségének, csak most derült ki véglegesen, hogy kommunistákká lettek. Az ok valószínűleg egyszerű: azért, mert a szociáldemokrácia élvonalába nem volt számukra többé visszaút. Nem fogadták őket vissza. A Bécsben szektává visszazsugorodott emigráns magyar kommunista közösség tagjainak tehát nem racionális társadalomképe volt, hanem agresszív üdvbizonyossága: „ez a párt az Út, az Igazság, az Élet. Ebből sugárzik ki a más látáshoz szokott európai szemet vakító, minden más világosságot elhomályosító, kápráztató Fényesség. Ez tapossa agyon az emberállatban a férget és készíti elő az emberben az Eszményt.”³⁵

Ezeket a fennkölt sorokat az egykori belügyi népbiztos, Landler Jenő írta, a hajdani, minden hájjal megkent joviális ügyvéd, aki Szabó Ervin

szerint arra is képes volt vetemedni, hogy a villamosvasutas dolgozók sztrájkját megjátssza a tőzsdén, s akit kétes karrierkezdet után, szocdem korszakában is pragmatikus karrieristaként ismertek a szociáldemokrata pártban, s akiről azt tartották: mellőztetése, jobban mondva kielégítetlen hatalmi ambíciói miatt lett testestől-lelkessé kommunistává.³⁶ Utálni azonban igazából nem utálta senki. Bárhonnan vezetett is Landler útja a kommunizmusba, ő a nagy szavai ellenére megmaradt rokonszenves vezérnek. A kommunizmus metafizikájának igazi szócsöve a filozófiai vénáját publicistaként a mozgalom és egyben Landler rendelkezésére bocsátó Lukács György volt. Ő a Tanácsköztársaság bukásából azt a következtetést vonta le, hogy ellentétben Oroszországgal, a „középeurópai proletariátus eszmevilága meg volt fertőzve a demokrácia kispolgári tanításaitól”.³⁷ Elsősorban persze a szociáldemokraták. Emiatt az ellenforradalom és a jobboldali terror a szociáldemokraták bűne. Lukács szerint „azért, hogy közvetlenül Horthy és Héjjas gyilkolják a magyar proletárokat, igazi gyilkosaik mégis a szociáldemokraták, Kunfi [Zsigmond] ... Az értelmi szerzők, az igazi bűnösök, akik a fegyvert kivették a munkás kezéből, akik a harci gondolatát kibeszélték agyából, akik fegyvert adtak az ellenforradalom martalócainak, egyformán ők: Garami [Ernő]

³⁶ Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom* i. m. 395; v. ő. Garami Ernő: *Forrongó Magyarország* i. m.

³⁷ Lukács György: „Miért nem bukott meg a proletárdiktatúra”. *Proletár*, 1920. július 29., 5.

³⁵ Landler Jenő: „Évfordulón”. *Proletár*, 1920. július 29., 2.

és Garbai [Sándor].³⁸ Eltekintve a hajmeresztő vádaktól – míg Lukács apja pénzén kényelmesen, addig Kunfi élete kockáztatásával, az örvénylő-sodró Duna hullámain átúszva menekült a fehérterror elől, s Garbai is kacsaringós utakon keveredett ki a rá váró halálos ítéletből –, a gyógyszer tehát Lukács szerint: a „burzsoáziát” szolgáló demokratikus intézmények eltakarítása a forradalom útjából. A forradalmi akció csak illegalitásban valósulhat meg, nem kell, sőt nem is szabad legális intézményeket létrehozni, támogatni, a parlamentális küzdelem vállalása egyenesen áruulás: „...ha a kommunista párt parlamentális tevékenységbe fog, az minden kommunista számára annak tudatát és beismerését jelenti, hogy belátható időn belül nem várható forradalom”.³⁹

1921 őszére a minipártot tizedelő frakcióharcok következtében a Kommunisták Magyarországi Pártjának nem maradt egyetlen hazai csoportja sem, a bécsi csoport 30 aktív és 70 rokonszenvező taggal, valamint 80 pártalkalmazottal képviselte a világforradalom ügyét. A pártalkalmazottak pártja lett moszkvai pénzen.⁴⁰ De 1919–1920-ban még Lukács biztos volt benne, hogy a forradalom hamarosan jön és győzni fog, csak a szocdemeket kell eltakarítani az útból, továbbá a szocializmus és demokrácia hamis szövetségét kell kimosni a munkásagyakból: „A szociáldemokrata gondolkodás még nincs

kiirtva a munkások fejéből – és talán még holnap se lesz. De ha abban a tempóban halad előre a megvilágosodás felé, mint eddig – és a kapitalizmus erődjének mindig világosabban napfényre jutása csak sietteti ezt a folyamatot –, akkor rövidesen összeomlik a kapitalizmus utolsó védőbástyája, a szociáldemokrácia, akkor semmi sem áll útjában a proletariátus végső győzelmének.”⁴¹ A legtöbb bécsi kommunista emigráns is hitt Lukácsnak, hittek a világforradalomban, s szívük mélyén kissé következtelenül azt is hitték, hogy a világforradalom révén nemsokára visszatérhetnek Magyarországra, az új, csakhamar megszülető Tanácsköztársaságba. 1919 decemberében Kun Béla is azt írta Leninnek, hogy a „forradalom ügye Nyugaton óráról órára javul”.⁴² Igazából ezt hitte az 1919 őszén a siralomházban filozofikus naplót vezető Korvin Ottó is, ezáltal morális megnyugvást talált saját bizonyosan bekövetkező kivégzésében: a „történelem ismétlődik, és önzés volna azt akarni, hogy ne épp mivelünk történjen a rossz”.⁴³

Ebben a messianisztikus várakozásban arról, hogy pontosan miként következik be a nagy kommunista visszatérés, nem sokat gondolkoztak, annál többet arról, hogy miképpen teljesítik majd be az elmulasztott terrort a burzsoázián. Mert a bukást elsősorban annak tulajdonították, hogy a bolsevista Magyarországon igazából nem is volt terror. „Ha valamivel vádolni lehet a ma-

³⁸ Uo.

³⁹ Lukácsnak a *Kommunismusban* megjelent „Zur Frage des Parlamentarismus” cikkét idézi Fekete Éva: Lukács György: *Késleltetett életrajz*. Budapest, Kalligram, 2021, 180.

⁴⁰ Irányelvek a K. M. P. válságáról és a jövőendő munkájáról. P.IL 677 #100. 6.e. 5.

⁴¹ Lukács György: *Miért nem bukott meg a proletárdiktatúra* i. m. 6.

⁴² Borsányi György: *Kun Béla*. Budapest, Kosuth, 1979, 205.

⁴³ Korvin Ottó: „Börtönnapló”. *Ezredvég*, 2017. 2. szám, 149.

gyarországi diktatúra vörös terrorját, akkor sokkal inkább azzal, hogy túlságosan humánus volt, hogy túl sok maradt meg benne a pacifizusból, hogy az osztályérdek komoran intő szavát elnyomta benne a sentimentalizmus és az emberi érzés. A magyar proletárdiktatúra alig ismerte a vörös terrort.”⁴⁴ A sokat látott, sokat tapasztalt Pogány József írta ezeket a sorokat, aki Nyíregyházán maga is végeztetett ki statáriáisan ártatlan embereket, de ezt ígérte a fiatal Rudas László is, aki szerint „a proletárdiktatúra terrorral jár [...] ha már egyszer megcsináljuk, úgy az új magyar proletárdiktatúrát az a tudat fogja vezetni, hogy ellenforradalmat nem lehet frázissokkal leverni, hanem csak tettekkel, következetes, bátor tettekkel, az akasztófáktól sem visszariadva”. A proletárforradalomnak Rudas szerint olyan emberekre van szüksége, „akik nemcsak forradalmi frázisokat hordanak az ajkukon és elismerik a proletárdiktatúra szükségességét, hanem olyanokra is, akik hajlandók ennek az elméletnek következményét levonni egész az akasztásig, a lázadó burzsoázia kíméletlen kiirtásáig, olyan emberekre, akik a burzsoázia gyűlöletét dicsőségnek tartják”.⁴⁵ Ezt a fajta igazságosztó terrort hirdette a sikeres polgári – ha úgy tetszik, kispolgári – kabarészerzőből megveszekedett kommunista publicistává lett Gábor Andor is, akinek békebeli csiklandós kupléi és a fehérterrort szenvedélyesen osztorozó publicisztikái egyaránt jól is-

mertek, a vörös terrort lelkesen propagáló írásai viszont kevésbé. Pedig ebben is legalább annyi nyelvi leleményesség jellemezte a *Dollárpapa* korábbi sztárszerzőjét: „...mi most már tudjuk, hogy újabb terror esetén csakúgyan terrorra van szükség és pedig olyanra, amely lehetetlenné teszi, hogy a későbbi turivásáron terrorra lehessen hivatkozni. [...] Az akasztott ember nem szép, de a nyelvet csak egyszer tudja kidugni.”⁴⁶ A hajmáskéri internálótáborról szóló könyv előszavának csattanó lezárásaként pedig azt írta: „Aki nem üti agyon Horthyt, azt Horthy fogja agyonütni!”⁴⁷ Lefordítva: ha nem akarsz áldozat lenni: gyilkolj!

A terror dicsérete nem csupán a legyőzöttek tehetetlen indulatát fejezte ki. Hasonlóan a fehérterroristák fantáziáihoz, az emigráns kommunista képzeletet is a másolás kényszere gyűjtötte fel, s miközben ketrecreől, akasztásról, bilincsről, kalapácsokról deliráltak megszállottan, mindig az lebegett a szemük előtt: legalább olyan jól kell csinálniuk majd, ahogy az ellenségeik csinálják most. Gábor Andor és a bolsevik emigráció szerint az eljövendő kommunista társadalom a terror révén egy világtörténeti *vagy-vagy* dilemma problémáját oldja meg: „...a munkás ne higgye, hogy ebben a nagy harcban van, vagy lehet bármi e föld kerekén, ami semleges, ami nem *vagy* mellette, *vagy* ellene szól. [...] Ami nincs mellette, mellette a legvégsőkig, mindenre tekintet nél-

⁴⁴ Pogány József: „A nemzetközi bojkott”. *Proletár*, 1920. június 30., 3.

⁴⁵ udas László: „Szamuely Tibor”. *Proletár*, 1920. szeptember 2. (10. szám), 19–20.

⁴⁶ Gábor Andor: „A terror”. *Proletár*, 1921. május 26. Újraközzölve: Gábor Andor: *Véres augusztus*. Budapest, Szépirodalmi, 1919, 273–275.

⁴⁷ Gábor Andor: „Előjaj”. In: [Kórhalmi Béla]: *Hajmáskér. Írta egy internált* i. m. 9.

kül: az mind ellene van. Az osztálytudományt le kell törnie és helyébe egy másik osztálytudományt kell állítania. Ez harc [...] S a harcnak áldozatai is vannak. Sok minden pusztul el, ami jobb lenne, ha ép-ségben maradhatott volna. Orvosra, tudósra, művészre szükség van. De a tiroli orvos nem akar sztrájkolót gyógyítani, tehát ketreche zárandó, a magyar tudós munkást segít bilincsen tartani, tehát felkötendő, a részeg művész feloszlást énekel, tehát elnémitandó. A forradalomnak úgy kell elpusztítania az ellenforradalmat a bölcselő tollában, a művész ecsetjében, a tudós lombikjában is, ahogy az ellenforradalom el akarja pusztítani a forradalmat. Még azt is tudni kell, hogy sok embertelenség és igazságtalanság fog történni ezzel kapcsolatban, s még azt is tudomásul kell venni úgy, ahogy lejátszódik, csúnyán és kegyetlenül, tudomásul kell venni az emberiség és az igazság nevében. Óbégatók, siránkozóak és két és felesek nem számítanak. Sem az üllő nem bolond, sem a kalapács. Bolondok azok, akik kalapács és üllő között szanatóriumot akarnak berendezni. »A bolsevizmus nem lakodalom...«⁴⁸

Az ekkor már szilárdan antikommunista Jászi Oszkár, aki nem sokkal később kirakta a kommunista Gábor Andort a *Bécsi Magyar Ujság*ból, nyilvánvalóan találva érezte magát, mert tudta, hogy kommunizmus és erőszak szétválaszthatatlanul összenőtt a bolsevizmusban is: „Kunék el vannak rá határoz-

va – ezt igen jó forrásból tudom –, hogy az akasztást nem Horthyékkel kezdik, de Kunfiékkal, Böhmeékkel és Rónaiékkal. Velünk szemben talán kegyesebbek volnának, de csak azon föltétel alatt, hogy félreállunk, s befogjuk a szájunkat. [...] Már pedig, ha a régi vörös Lenin jön, ő csak Kunnal és társaival operálna.”⁴⁹

A régi vörös Lenin nem jött. Igazából Kun sem, életében csak egyszer nézhetett át az elhagyott proletárhazába, a húszas évek közepén, Losoncra – ahol nógrádi bányászokkal találkozott inkognitóban, Lukács György társaságában – az Ipoly partjára kísétálva.⁵⁰ Állítólag könnyes szemmel, így feltételezhetjük, hogy a szelíden kanyargó folyót övező közömbös dombvidék tölgyeseire, bükköseire feltekintve talán nem az akasztófákra gondolt.

Az itthoni akasztás helyett a kommunista emigráció 1919-től kezdve saját tagjainak erkölcsi kivégzésével volt leginkább elfoglalva. Az emigrációba kényszerült magyar kommunisták soraiban a bukás után azonnal meghasonlás támadt. A három különböző különvonaton Bécsbe érkezett magyar kommunista vezetők – akiket az osztrák hatóságok az alsó-ausztriai Karlstein középkori várának hideg falai közé internáltak – szinte rögtön nem csupán az „áruló” szociáldemokraták, hanem egymás torkának estek. Egymást okolták a magyarországi kommunista kísérlet kudarcba fulladásáért, sőt a vereségen túlmenően mindenfajta egyéb bünteteket is egymás nyaká-

⁴⁸ Gábor Andor: „A semleges tudomány”. *Proletár*, 1921. március 3. Ujrátkozólve: Gábor Andor: *Véres augusztus*. Budapest, Szépirodalmi, 1959, 172–175.

⁴⁹ Jászi Oszkár levele Károlyi Mihályhoz, 1920. február 3. Közli: Hajdu Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése III. (1925–1930)*. Budapest, Akadémiai, 1990, 850.

⁵⁰ ^ Borsányi György: *Kun Béla* i. m. 302–303.

ba varrtak.⁵¹ A következő hónapokban, években sorra jelentek meg az egymás becsületét befeketítő német és magyar nyelvű pamfletek, ahol a legközönségesebb köztörvényes bűncselekmények vádjai repkedtek vezérek és alvezérek között. Ezeknek az olcsó papírra írt írásoknak a nyers, sőt erőszakkal teli nyelvi képeit egy világ választja el attól az elsősorban vizuálisan megragadható emlékeztőtől, amely az 1956-os „ellenforradalom” leverése után a köztereken bronzba öntötte és márványba véste a 133 nap dicsőséges emlékét.

Az emigráns kommunista mozgalom 1919 utáni történetét senki sem írta, írhatta meg őszintén, s még kevésbé a maga teljességében, hiszen az – különösen a húszas évek elején – a legkevésbé az eszmék diadalútja volt, sokkal inkább egy zárt körű moziban, szűk nézőközönség számára vetített gengszterkomédia epizódjaira hasonlított.⁵² Ahol pénzkalamitásokkal és spicliveszedelmekkel összefüggő történetek forogtak közszájon, s ahol az egymással veszekedő frakciók arról vitatkoztak, hogy „mi volt szerencsétlenebb és veszteségesebb, Pór Ernő – Kun Béla obskúrus pénzügyi táskahordozójának – pénzelhelyező módszere a proletárdiktatúra alatt vagy Lengyel Gyula gyémántértékesítő módszere

a diktatúra után.”⁵³ A maroknyi hívet magáénak tudó párt 1919 őszén két egymással rivalizáló vezér táborába tömörült: az egyiket Kun Béla, a másikat Landler Jenő vezette. Az előbbit hatalmas befolyású moszkvai elvtársai, főként a Kominternt vezető Grigorij Zinovjev és köre támogatták, az utóbbit a bécsi emigráció menekült magyar kommunistáinak közrendű talpasai követték. Kun Béla már 1919 őszén meghirdette a kíméletlen harcot – a szociáldemokrácia ellen, amely a kommunistákkal csak azért szövetkezett 1919 márciusában, hogy a „területi integritás jelszavát a vörös nemzetköziség köpönyege alatt váltsa valóra”. Nincs helye a békítgetésnek, a kiegyenlítésnek. „A kommunista párt nem tánciskola és a kommunista párt vezetői nem táncmesterek, akik a jómodor kézikönyvével a kezükben mosolygósra csücsörített szájjal beszélnek a »brutalitás« és a »gorombaság« ellen.”⁵⁴ Landler ezzel szemben még mindig valamifajta koalíciót akart elérni, vagy legalábbis beépülni a hazai szocdem mozgalomba, Károlyi Mihállyal szövetkezni, hogy a földosztó köztársasági elnök mítosza révén építsen valamifajta tömegbázist a kommunista eszmének Magyarországon. Landler 1928-ben halt meg, s bár a Kreml falába temették, mára teljesen el is feledték, nem úgy, mint hűségesebb fegyverhordozó szövetségesét a Kun-frakció elleni harcban, Lukács Györgyöt. A világhírű filozófust. Akit Kun azzal vádolt meg, hogy „soha egy pillanat-

⁵¹ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939* i. m. 449.

⁵² A nemrég megjelent, elsősorban eszmetörténeti alapvetésű kitérő szintézis nem véletlenül a korszak kommunista történetének „epizódyszerű” jellegét hangsúlyozza. Joggal, de mégiscsak homályban hagyva az erőszak, a korrupció és a háborús logika pusztító mindenhatóságát. Papp István: *A magyar kommunisták 1918–1989*. Budapest, Jaffa, 2024, 118.

⁵³ Kun Béla és Pogány József levele a Kommunista Internacionálé Végrehajtóbizottságának 1921 nyarán. PIL 678 f 15 ő.e. 61.

⁵⁴ Uo. 62.

ra sem a konkrét tények konkrét analízise” érdekl, hanem „valami üres szellemtelen szellemesség”, amellyel „dialektikus játékot” űz, azaz filozófiai és szociológiai tolvajnyelvet használ a munkásoknak való közérthető megfogalmazás helyett: „Minden kis cikk egy vaskos könyv igényességével lép fel, és ha Marxék nem voltak büszkéek azt mondani, hogy népszerű broszúrákat írtak, mert nem akarták a kommunizmust a tudós professzorok fülébe suttogni, hát ezek az úgynevezett marxisták véghez tudják vinni azt, hogy legkisebb cikkük is átváltozik megemészthetetlen vaskos könyvvé, amelynek tartalmát egymás fülébe súgják.”⁵⁵

A kötekedő és cinikus Kun, úgy tűnik, a jövőbe látott. Lukács cikkei tényleg hamar átváltoztak egy megemészthetetlen vaskos könyvvé. A 20. századi kommunizmus talán egyetlen tartósan hatni képes filozófiai emlékművévé. Lukács 1923-ban németül megjelent – és az 1968 májusi nyugat-európai diáklázadások után nemzetközi bestsellerré lett – *Történelem és osztálytudatjának* tömény filozófiai töprengései az eldologiasodásról, sőt az öneldologiasodásról vagy „a hússá és vérré vált megismerésről” azonban elfedik Lukácsnak, a korai húszas évek harcos politikai szereplőjének a jóval közérthetőbb módon fogalmazott kortárs újságcikkeit a bécsi (ellen-) *Vörös Újságban*. Ez utóbbiak a kommunista emigráció Kun Béla által űzött kalandor illúziópolitikájáról szóltak, s világos szavakkal jellemezték a „homokra épített” politikát, amelynek a legbiztosabb jele

a „napról-napra jobban lábrakapó lélektelen bürokratizmus”, az „alacsony szenvedélyek felkorbácsolásával” dolgozó „Patyomkin-szerű szervezetépítés,” a „vak és szolgálai alázatosság” megkövetelésével folytatott „mesterséges és jogosulatlan tekintélytermelés”, egyszóval mindazon manőverek, amelyekkel Kun Béla és társai „lázás tevékenységnek tüntették fel a semmivető tehetlenséget”. Lukács nem kertelt, úgy vélte – bár óvatosan fogalmazott –, hogy a hazug illúziópolitika mögött nem a világforradalom várása vagy a proletártömegek harci készsége, hanem az „aktagyártásba és hazugságba” süllyedt, Moszkvának való megfelelés szándéka dolgozott.

Kun Béla és Lukács György – illetve a vezetői szerepre igényt nem formáló Lukács mögött álló Landler Jenő – elkeseredett küzdelmét végül Kun Béla nyerte meg. Ő már 1920 nyarán Moszkvába került – a magyar ellenforradalmi kormány ezt képtelen volt megakadályozni –, és a legendás bolsevik kisvezérre nagy feladatokat bízta Leninék. Rövidesen a Krím visszafoglalásánál kapott komolyabb megbízatást mint a Krími Forradalmi Bizottság elnöke. Komisszár lett tehát. Feladatát hullahegyeken keresztül, százak, de valószínűbb, hogy ezrek lemészárlásával teljesítette, kötelékben a még legendásabb nevű bolsevik katonai vezetővel, Frunzéval. Ennek a véres és letagadhatatlan, bár megbízható forrásdokumentumokban nem túl gazdag történetnek az elrémisztő részleteit a magyar párttörténetírás mindig cáfolni igyekezett – vagy akár tagadni a megtörténtét is. Ha szembenézett vele, akkor viszont a kegyes elvtársi emlékezet apologeti-

⁵⁵ Uo. 71.

kus sorai között is ott lebegett a beismerés kínos bizonyossága: „A krími helyzet megkövetelte a vörösteror alkalmazását, enélkül konszolidációra gondolni sem lehetett. Biztosra vehető, hogy voltak kivégzések – nyilván nem is kevés. Az iránt sem lehet kétség, hogy ilyen esetekben elkerülhetetlenül érvényesül a »ha az erdőt irtják, röpködnek a forgácsok« könyörtelen törvénye. Távol áll tőlünk kétségbe vonni annak valószínűségét, hogy Kun Béla – és minden bizonnyal a többi bolsevik vezető is – adtak ki ilyen parancsokat, köztük esetleg helyteleneket is. Azt sem lehet kizártnak tartani, hogy Kun Béla itt akarta pótolni azt, amit a burzsoázia elleni harcban Budapesten elmulasztott megtenni. Nem csodálkozhatunk azon, ha Vrangel tisztjein állt bosszút a fehérterror magyar áldozataiért: Orgoványért, Izsákért, Siófokért, Korvinért, Szamuelyért [...]. Végtére is a korabeli felfogás szerint a forradalom és ellenforradalom frontja nem állt meg az országhatároknál.”⁵⁶ Csupa bizonytalan jelző: „nem is kevés” áldozat, „esetleg helytelen” parancsok, s persze „röpködő forgácsok” – mely utóbbi eufemisztikus szókép nyilvánvalóan a lemészárolt emberi holttestek sokaságának népies szóhasználatba történő ügyes csomagolása. S persze ideológia vezérelte normatív állítások: „a krími helyzet megkövetelte a vörös terror alkalmazását”, vagy éppen a bosszúállást kétes értékű mentő körülményekbe foglaló érvek: a „forradalom és ellenforradalom frontja nem állt meg az országhatároknál”.

⁵⁶ Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1979, 230.

Álljunk meg egy pillanatra ismét! A fenti idézetből nem tudjuk meg, hány ember lett önkényes kivégzések áldozata – ez egyébként is tövises historiográfiai kérdés, s valószínűleg kideríthetetlen, ahogy a magyarországi fehérterror pontos statisztikájával sem rendelkezünk –, s Kun cselekedeteiről sem kapunk pontos eligazítást, de az biztos, hogy a szerző tudományos hitelét nem a tettek tagadásához használja fel. Hanem azok igazolásához. A tudományos történetírás identitása az emlékezet és főként az emlékezetpolitika hatalmától való függetlenség fikciójára épül. Borsányi György 1979-ben publikált könyvét, amelyből a fenti sorokat idéztük, a legfelsőbb pártvezetés annak idején betiltotta, s így a szerző munkája ma is fontos – bizonyos tekintetben legendás – szakmai presztízzsel bír. Azt is könnyen elképzelhetjük, hogy Borsányi, a lelkiismeretes történész milyen küzdelmeket vívhatott azért, hogy akár ennyit is megírhasson a fölöttébb kiábrándító történetből. Amelyből azok számára, akik nem identitástörténetként olvassák Kun Béla életrajzát, feketén-fehéren kiderül: az, amit Kun a Krímben megcsinált, legfeljebb annyiban tér el attól, amit Héjjas Iván a Duna–Tisza közén, Prónay Pál a Dunántúlon tett, hogy az 1920. novemberi krími vörösterornak valószínűsíthetően több áldozata volt, mint a magyarországi fehérterror-nak. Kun Bélát viszont tömeggyilkosság elrendelőjeként leírni ma is tabu – könnyen szélsőjobber hírébe keveredhet vele az ember, pedig aligha lehet a fenti idézet alapján másként minősíteni a túlbuzgó magyar elvtárs „pacifikációs” tevékenységét a szovjet-orosz polgárháború

véres övezetének déli frontján. Borsányi beismerése akkor a maximum volt – tovább nem ment. Talán nem is mehetett. Akkor. Ám a baloldali történetírás az 1919 utáni Kun Bélát ma is egy rafinált áldozati diskurzusban helyezi el: kizárólag egy olyan hiedelemrendszer diskurzus-szövetébe állítja, amelynek ő, akár csak a Tanácsköztársaság története, pusztán tárgya és nem szereplője, ahol ő az 1920 utáni fehérterrorista/antiszemita/autoriter/konzervatív/reakciós eszmék mindenért felelőssé tett pofozóbábuja. Ahol Kun tettei, a Kunra vonatkozó kritikák csak és kizárólag egy ideológiailag ellenséges diskurzus fikciói. Ahol Kun és Szamuely bűnbak minden időben.⁵⁷ Ennek a fajta elbeszélésnek van részbeni létjogosultsága, hiszen a Kunra szórt antiszemita vádak mozgósító erővel bírtak a rosszra, a kollektív megbélyegzésre. A „kommunista zsidó” 1919 után mindig kéznél volt, ha bűnbak kellett: a polgári jogegyenlőségen Közép-Európában először rést ütő 1920-as *numerus clausus* törvénytől kezdve a hazai zsidóságot az 1930-as évek végétől szisztematikusan sújtó jogfosztásig. A zsidókra ragasztott *judeobolsevik* szégyenbélyeg aztán a megsemmisítő táborokba is követte az elhurcoltakat. „Emlékezz, magyar! Huszonöt éve volt Kun-Kohn Béláék rémuralma” – hirdették fekete-fehér plakátok 1944 végzetes tavaszán, akkor, amikor az ellenforradalmi mítoszra épített magyar állam két hónap alatt halálba küldte félmillió állampolgárát.

Van tehát létjogosultsága ennek a fajta elbeszélésnek, ugyanakkor csak részigazsága, mivel eltakarja Kun Bélát, a cselekvőt. Eltakarja a totalitárius hatalom zsoldjába szegődött, Németországban a szervezett munkásság elkeseredésével hazardírozó, bukást hozó *Märzaktion*okat szervező kalandor politikust, s eltakarja a frakcióharcok során a magyar kommunista mozgalom saját hívei által szóvá tett hihetetlen erkölcsi nyomorúságát, amelyben a Kun által szervezett korrupcióval mélyen átjárt, félelemre, gyanúsításokra s a feltétlen engedelmességre épülő hálózat pusztán eszköznek használta a mozgalomért egzisztenciájukat, sokszor életüket feláldozó párttagok kommunista meggyőződését. Azt a Kunt, aki később is lelkiismeretfurdalás nélkül a GPU, a szovjet politikai rendőrség kezébe adta és likvidáltatta saját kommunista kritikussait.⁵⁸ Aki alattvalóiként kezelte a sokszorososan kiszolgáltatott kommunista párttagokat. Akik ezért érthetően nem is voltak sokan – Bécsben talán kétszázán, Moszkvában talán háromezren. 1921 végén a párt egyik alapítója, a Tanácsköztársaság moszkvai követe, Kun Béla testi-lelki jóbarátja, Rudnyánszky Endre is dobbantott. Azt mondta Pogány Józsefnek, hogy elvesztette hitét az ügyben, „...mert ha sikerül is pártot teremtenünk, a párt vezérének, legelsősorban Kunnak a képmását fogja viselni... legelsősorban Kunt nem tartja alkalmasnak erre. Mi csak rothadt pártot teremthetünk”.⁵⁹

⁵⁸ Borsányi György: *Kun Béla* i. m. 347.

⁵⁷ Csunderlik Péter: *A „vörös tatárjárás”: A Magyarországi Tanácsköztársaság Horthy-kori emlékezete (1919–1944)*. Budapest, Napvilág, 2025.

⁵⁹ Sípos Levente: *Rudnyánszky Endre*. In: Gebei Sándor – Makai János – Bartók Béla (szerk.): *Történésként a katedrán*. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Eger,

Ő aztán a párt magához vett pénzéből – azaz a forradalmi években rabolt ékszerekből – Temesváron nyitott óra- és ékszerüzletet, de aztán valamiért visszatért a Szovjetunióba, ami őt is ugyanúgy elnyelte, mint egykori cimboráját, Kun Bélát.⁶⁰ A vezérek viszályát az egyszerű elvtársak is hasonló módon reagálták le: „Öt év múlt el az első diktatúra bukása óta és ezt a pártot hiába keresi a magyar munkásosztály. Ez a párt nincs, csak szétszakadt szervezetei vannak és két egymást marcangoló frakciója. Nincs párt, mert a frakcióharc miatt nem lehetett felépíteni.”⁶¹ A pártot aztán rendkívül konspiratív módon újjászervezték, sőt még kongresszust is tartottak egy eldugott bécsi cionista munkásegyleti könyvtárban, de néhány hónappal utána Magyarországon a rendőrség felgöngyölítette az egész kicsiny mozgalmat az irháját mentő Rákosi Mátyás részletes és feltáró jellegű vallomása alapján.⁶²

Ennyi a párttörténet. De az intrikák és a frakcióharcok mögött rejtezik egy másik valóság is. A bécsi kommunista emigrációban éppúgy kialakult az éles, kasztszerű társadalmi hierarchia, mint Szovjet-Oroszországban. Újratermelődött kizsákmányoló és kizsákmányolt hierarchiája. S természetesen a „pártfegyelemnek” nevezett autoriter bánásmód is, amelyben a Tanácsköztársaságban ilyen-olyan szerepet

vállalt kiszolgáltatott „kisemigráns” a kizsákmányolást leginkább a Pártban, a Párttól szenvedte el. A kommunista kisemigránsok nem a belvárosi pártkavéházakban tanyáztak, hanem a Bécs melletti Grinzing háborúból megörökölt barakktelepein nyomorogtak sokszor éveken át. „Az emigrációban újra rájuk szakadt a gettó” – írta Sinkó Ervin, maga is a kopott sárga épületekből álló, fegyházi cellák hangulatát árasztó, hírhedt 43-as számú barakk egykori lakója, ahol a sivárságot nem ideológiák, hanem a fiatalság biológiai órája enyhítette: folyton szerelmek kezdődtek vagy kezdődtek újra, s öröknek hitt mozgalmi barátságok szakadtak szét egy-egy szép orosz bolsevik lány miatt. A barakk lakói – köztük például Sinkó akkori barátja, Révai József – elkésett vagy meg nem érkezett messiásoknak érezték magukat, s hosszú leveleket váltottak egymással, s persze a Mesterrel, Lukács Györggyel, melyeknek eksztatikus nyelvezete közelebb állt a spanyol barokk látomásos szimbolikájához, mint Lenin tömör és gyakorlatias pártfilozófiájához. Leginkább persze hitbeli kétegyeiket osztották meg, mint ájtatos szentek a gyóntatóikkal. „Nem tudom a saját lelkiismeretemet a pártfegyelemnek alárendelni, nem tudok megbékülni véglegesen és minden vonalon még azzal az egészen nagy koncepcióval sem, amely az Öné, és szükségesnek érzem, hogy lelkiismeretem szabad legyen. Nem léphetek be aktív tagnak a pártba, mert nem demonstrálhatom azt, hogy világmegváltási szándékkal és hittel élek, és elszántan, amikor ez nincs, bizonyosan gyöngeségemnél fogva. [...] Ez az indoklás nem a pártvezetésnek szól, hanem a tanítónak, akit teljes

Lyceum, 2002, 202.

⁶⁰ Uo. 204–205.

⁶¹ László Jenő vasmunkás levele a Kommunista Internacionálé végrehajtóbizottságához. [1924], PIL 878 f 16 ó.e. 153.

⁶² Szekeres József: „Egy dokumentum története: Rákosi Mátyás 1925. évi rendőrségi és ügyészégi vallomásainak jegyzőkönyve”. *Történelmi Szemle*, 1991/1–2, 89–106.

tisztelettel tisztelek” – írta Lukácsnak dacos tisztelettel a még szinte gyereklány Rothbart Irma, akit ekkor már inkább Sinkó Ervin iránti szerelme kötött le, mint a világforradalom eszkatologikus ígéretével egyre kevésbé összeegyeztethető vak pártfegyelem.⁶³ Az érzés Irma és Ervin között kölcsönös volt, különböző elvtársi három- és négyszögkapcsolatok lezárása után be is teljesült, sőt holtomiglan-holtodiglan kitartott, de ekkor Sinkót még etikai, sőt hitbéli gátlások gyötörték. Úgy érezte, és úgy is címezte leveleit, mintha ők, a kommunista szerelmesek tulajdonképpen egy újraírt dosztojevszkiji nagyregény félkegyelmű hősei lennének, akik mindenben feltétlen tisztaságra rendeltettek: „Drága, tiszta Mischkinem. Itt van előttem az arcképed, minden leírt sor után fel akarok rá tekinteni. [...] nem tudok az emberekkel eggyé lenni, nem tudok Jézusban alámerülni, mert te ott állasz köztem és az emberek, a hittem és Jézus között. [...] És jöttél te a kinyilatkoztatás csodájaként hozva magaddal megoldást. [...] ne felejtse el, hogy ha nagyon-nagyon sóvárog-talak is, nagy és nehéz harc, önlegyő-zés volt, hogy elfogadtalak. [...] És nem hittem, hogy van valami, amin az én szeretetem ereje megtörhetne.”

Ez a romantikus rész a párttörténet huzatos lapjai mögött. A pártiskola, mely átalakul az érzelmek iskolájává. Ez utóbbi a kommunista hitét soha egészen el nem vesztő Sinkó házaspár kommunizmusát mindvégig unortodox árnyalattal vonta be. De a kommunizusból sajnos nem csak romantikus kijáratok adódtak. A hú-

szas évek végén a fiatal Rejtő Jenő európai „nyomorkörútja” során Bécsben is élt, s hátborzongató szociográfiai leírást nyújtott a bécsi barakkvilágban sínylődő kommunista emigráció névtelen maradékáról, akik horogkeresztesekkel, cionistákkal és hajléktalanokkal együtt fásultak a közös nyomorban, mint az elmaradt világforradalom hajótöröttei. „A lakók nem érintkeznek egymással, legfeljebb a külön nemem lévők állítják fel néha újra az avult tételt a mindent legyőző szerelemről, amely felülemelkedve a politikai ellentéteken, futó viszonyokat sző a két barakk fiatalabb korú lakói között. Ezekben az esetekben a kommunisták szokatlan megértésről, és a horogkeresztesek nagy demokráciáról tesznek tanúságot. Veszekedés itt máig alig volt a két barakk között. Szegény emberek, kirongyolt életek, szomorúak és roppant szegények.”⁶⁴ „A nagy rémemberek [...] jól élnek, első osztályon utaznak, rendes hotelekben laknak, beszélnek nyelveket is, tudnak újságot írni, de a mérsékelt bűnű asztalosok, kőművesek, akik sohasem fognak más nyelven beszélni, mint magyarul, akik nem használhatók semmire, akik bárgyúk vagy túlságosan szimplák, azok innen is, onnan is kirugdalva haldokolnak mindenfelé egész Európában.”⁶⁵ Őket aztán végképp elfejtette a kommunista párttörténet. Nyomaik is csak Rejtő tragikusan szép, humanista elbeszélése, a *Csontribrigád* idegenlégiós táborában lelhetők fel. Felismerhetlenné stilizálva.

⁶⁴ Rejtő Jenő: „A barakk. A regény második része. Bécs, 1929. december” In: Rejtő Jenő: *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam.* (S. a. r. Varga Katalin.) Szeged, Szukits, 1997.

⁶⁵ Uo.

⁶³ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939.* Budapest, Akadémiai, 1990, 450–451.

Hónapló

Dalos György

Jereván 2025

Ararát előnevű ismerősömmel valamilyen örmény témájú Facebook-vita kapcsán találkoztunk a neten. Tetszett a keresztneve, a bibliai hegycsúcs, amelyet az örmény címer is magába foglal, középső pajzsán az ötezer méter magasságban álló örmény büszkeség, noha földrajzi valóságában Törökország saját területeként igényli magának. Korántsem egyetlen vita ez a szomszédok között, mi több, a két államon belül is: a nem elég buzgó hazafias örményeket honfitársaik „oglundak” csúfolják, megfosztva ezzel őket az örmény „ján” végződéstől, míg az azeriek az északi köztársaságot törökmód Armenisztán néven emlegetik. És e szemantikai verseny korántsem nyelvések között zajlik, hanem többé-kevésbé jól felfegyverzett hadseregek vívják – igaz, otlétemkor épp fegyverszünet ékelődött a folyamatos vérontásba.

Araráttal való barátságunkat mintegy megpecsételte, hogy dedikálva postáztam neki Mártirosz Szárján, a nagy örmény festő képillusztrációkkal dúsított önéletrajzát, amelyet az 1970-es évek végén Bakcsi György jóvoltából a Gondolat számára fordíthattam le – igaz, orosz nyelvből. Akkoriban jobb híján fordítástokból éltem, s jólesett, hogy ezúttal nem *A szovjet tiszt etikája* vagy *A második világháború története* című mű átültetését bíztak rám, hanem egy finomabb szöveget. Hála a szovjet cenzúrának, Szárján emlékeiből kitörlődött Hegyi Karabah problémája, azé az azerbajdzsáni területen fekvő 31 ezer négyzetkilométer nagyságú, 140 ezer örmény belakta földszávé, amelyet Örményország – noha 400 kilométer távolság választja el Jerevántól, a sajátjának tart.

Ülünk tehát Araráttal, a világ egyik tetőjének névrokonával, és – mi egyebet tehetne két értelmiségi? – politizálunk. Ő főhivatásúként teszi ezt, lévén az örmény hírügynökség vezető munkatársa, én amolyan álpolitikusként, amilyenek a humán értelmiségi képzelet magát. Azt kérdezi, hogy áll Magyarország Erdéllyel, utóvégre az ottani magyarok is enklávét alkotnak, és a román nyelv cseppet sem hasonlít a mienkre. Próbálok magyarázni, hogy a két állam, mint EU- és NATO-tag, szövetséges, és így nem túlozhatja el a szembenállást. Hát ez az, érvel Ararát, hiszen se az azeriek, se az örmények nem tagjai semmiféle politikai blokknak, s így ellenségeskedésük legfőljebb az abból hasznot húzó Török- és Oroszországot érdekli. A konfliktus pedig leginkább a koszovóira emlékeztet, és a két nemzet viszonyát történelmi szembenállás jellemzi. Ráadásul ahogyan a kaukázusi háborúk idején a még épp hogy létező Szovjetunió telt meg örmény, azeri és grúz menekültekkel, ugyanúgy sodródnak mostanában ukránok az Ararát tövébe békésebb azilumot keresve.

Mert itt nyugalom van, kicsit olyan, mint gyerekkoromé volt, tele háborús emlékekkel. Amúgy Jereván kinézete és feliratai alapján nyugat-európai város is lehetne, az általam meglátogatott utószovjet metropoliszok közül ez gyakorolja rám a legjobb benyomást. Főleg tisztasága miatt: utcákat, tereket, parkokat, múzeumokat kávéházakat ugyanazon tisztaságmaniás buzgalommal sepregetnek. Felteszem, hogy ez államilag finanszírozott közmunka is lehet, lévén a munkanélküliség 13 százalékos (2000-ben 40 százalékra rúgott). Valamivel nyugtalanabb a belső front, a választási eredmények látszólag Pasinjan elnököt igazolják, de túl kényes az egyensúly a kormány és az ellenzék között, amelynek hívei időnként megostromolják a kormánypalotát. S jóllehet a mums Azerbajdzsán s mögötte Törökország, az igazi félelem északra irányul – Putyin Oroszországa felé.

*

Míg Aratátot hallgatom, arra gondolok, hogy ezen a csúcson állt a bibliai bárka, amelyben az Úristen állataikkal és növényeikkel együtt a jóra való emberek túlélését kívánta biztosítani. Így olvassuk Mózes II. könyvében: „Menj be te, és egész házad népe a bárkába: mert téged láttalak igazságosnak színiem előtt ezen nemzedékben.” Aztán, mint aki hirtelen észbe kapott, hozzátette: „Minden tiszta állatból hetet-hetet vigyél magaddal, hímet és nőtényt! Azokból az állatokból, amelyek nem tiszták, kettőt-kettőt, hímet és nőtényt! Az égi madarakból is hetet-hetet, hímet és nőtényt, hogy maradjon utódjuk az egész földön!” S haragja enyhültén a teli bárkát az Ararát csúcsán lebegtette, esélyt adva ezzel az dühében elindított özönvíztől megkímélendő jóknak. Eddig a legenda, s mint minden bibliai mese, ez is több kérdést vet fel, mint ahányat megválaszol. Hogy mást ne mondjak, jók és gonoszok azóta is léteznek, s ha nem is világméretűen, de kisebb-nagyobb elemi csapások, földrengések és cunamik meg-meglátogatják a földgolyót, leginkább annak nyomorúságosabb részeit. S ami annak idején Istent felháborította, miszerint „az emberi gonoszság mennyire elhatalmasodott a földön, és az ember szívének minden szándéka és gondolata szüntelenül csak gonosz”, napjainkra is elmondható. És persze a jók kedvéért készen áll az Ararát, igaz, örmény földről csak a környező dombokig lehet eljutni, lévén a többi, ezt is Ararától tudjuk meg, határövezet.

Jóllehet, a magyar költészet mindig is tele volt biblikus utalásokkal, az özönvíz és az emberfaj egy részének csodás megmenekülése nem nagyon ihlette meg líránk művelőt – talán mert őket inkább a nemzet sorsa foglalkoztatta. Csodálatra méltó kivétel volt Tóth Árpád (1886–1928) 1917-ben írott *Elégia egy rekettyebokorhoz* című versével, amit kedvenc formájában, a nibelungizált francia alexandrinusban vetett papírra. Ebben előbb a rekettye virágát, majd önmagát hasonlítja, előrehaladott betegségének megfelelően, hajóroncshoz. Maga a vízi jármű már régen elfogadott metafora volt, kezdve Rimbaud (Tóth Árpád lefordította) *Részeg hajójával* egészen Ady *Repülj, hajóm* című, saját költészetét biztató verséig. Tóth Árpád azonban kiterjesztette a metaforát, előbb magára („Én is hajó vagyok”), majd az akkortájt a véres háború negyedik évében álló emberiségre. S itt „jött be a képbe”, hogy neomagyarul fejezzük ki, a bibliai ősforrás:

„És hát a többiek?... a testvér-emberek,
E hányódó, törött vagy undok, kapzsi bárkák,
Kiket komisz vitorlák vagy bús vértengerek
Rettentő sodra visz: kalózok s könnyes árvák, –
Ó, a vér s könny modern özönvizébe vetve
Mily szörnyű sors a sok szegény emberhajóé:
Tán mind elpusztulunk, s nincs, nincs közöttünk egy se,
Kit boldog Ararát várhatna, tiszta Nóé.”

*

Elég merész fordulatot tettem ezen a héten. Egyik vasárnapom még az örmény fővárosban telt, a másik már a bécsi könyvkiállításon. A kellemes alkalom ezúttal az *Ausztria története 1945-től* című könyvem megjelenése volt, amelyet kissé szégyenlősen, de kiadóm által biztatva *Semlegesség és császármorzsa* főcímmel láttam el. Szerencsére az osztrákokat mindeddig nem hagyta cserben a humorérzék, és elviselték a bizarr címadást. Tették ezt két helyszínen: a vásári pavilonban, ahol a környező zaj és járás-kelés jóvoltából inkább a szerző fizimiskáját, mint művét ismeri meg a publikum, és este a Wien Museumban, ahol viszont több mint százan jöttek össze, és minden szó hallható volt. Ez alkalommal példányokat is dedikáltam, nem számoltam, hányat, de tény, hogy belezsibbadt a kezem, és az utolsó aláírásom messze nem hasonlított az elsőre.

Szegény Vörösmarty a könyvtárban még azon töprengett, hogy „ment-e a könyvek által a világ elébb”: egy ilyen látvány, akárcsak a frankfurti, lipcsei könyvszemle, inkább abba a borúlátó irányba tereli az ember gondolatait, hogy megmarad-e a könyv, mint tárgy, vagy végleg átadja szerepét az internetnek. Akármerre jártam Jerevánban, Budapesten vagy Bécsben, majd visszafelé a vonaton Berlinig, szinte minden utas mobiltelefont tartott a kezében, levelezgetett vagy olvasgatott, hogy mit, az az ő titka maradt. Néha belegondoltam, kinyitnám-e még egyetlen klikkel a *Három testőrt*, azzal az izgalmal, amelyet már a békebeli agyonolvasott példány megérintése kiváltott belőlem, érezném-e az olvasmány befejeztével, hogy mindenképpen hozzá kell jutnom a legendás folytatásokhoz (*D'Artagnan fia, Athos öregsége*, amelyet állítólag már nem is Dumas írt, vagy ráhívnám-e képernyőmre a *Švejk*et a cseh, orosz vagy német változathoz kivillanó cifra magyar káromkodásért. Aligha tenném: ehhez a kalandhoz papíryanag kell, borítók közé zárva, lehetőleg valamely azóta rég megszűnt könyvtár halvány pecsétjével. A pesti utcákat járva meghatottan olvasom a „Könyvmentő szolgálat” feliratokat, amely mintha az információs vízözön elől mentené biztos Ararát-ra gyermek-, ifjú- és felnőttkorunk kézbe vehető élvezeti cikkét, Gutenberg zsenijének avuló példányait.

*

Jó volna-e újra tizennyolc évesnek lenni, kérdezem magamtól, mondjuk megfürödve az ifjúság kútjában? Persze, gondolom elsőre: bulikra járnék, Beatles-lemezeket hallgatnék, fütyülnék a másnapi leckére, édesbús szerel-

mekbe merülnék s hinnék egy szebb jövőben. Csak hát úgy képzelem, hogy a világ, amelyben élnék, harmonikus lenne, nem riasztanak öldöklő belpolitikai konfliktusok, nem uralná a pénz, csütörtökön izgatottan bámulnám a „Hova menjünk moziba?” utcai plakátokat, nyaraimat Balatonbogláron vagy a Bükkben tölteném, két hetet szánva a Dunai Cement és Mészművek építésére vagy a Bolyi Állami Gazdaság kukoricaföldjeire, a tantárgyak közül törölnék a fizikát, a matematikát és a testnevelést. És létrejön az általános leszerelés, beleértve a nukleáris fegyvereket.

Lám, még alig pelyhedzik az állam, már feltételeket szabok.

Hargitai Miklós

Vénasszonyok nyara

70

Végre megint esik az eső. Spanyolországban nincs száraz november, az ősze vége a legcsapadékosabb időszak, csak valahogy a magyar ember még akkor is nehezen tudja összekapcsolni a pálmák, az idén különösen vadul burjánzó jacarandák meg általában a szubtrópusi növényzet látványát a földig érő szürke felhőkkel, a köddel meg az özönvízzel, ha a saját szemével látja. A kiszáradt folyómedrekben, amelyekből minden tengerparti spanyol településen van néhány, pár napig tiszta vizű patakok sietnek a tenger felé; ha lenne rá idő, egyik-másik mellett már-már megállnánk horgászni, ha nem tudnánk, hogy nincs benne semmi a gyerekfejnyi köveket görgető esővízen kívül – és ahogy az időjárás-jelentést elnézzük, egy hét múlva már annak is csak az emlékét idézik majd a szanaszét hagyott sziklácskák meg a talajba lassan beszivárgó tócsák. A természet a maga végtelen bölcsességével így rendezte el: a patak a tenger felé haladtában hordalékot cipel magával a hegyekből; a törmelék-ből a torkolatnál gát képződik, amely, ha eláll az eső, egy darabig még bent tartja a vizet a mederben. A tengernek mindegy – előbb-utóbb úgyminden víz odaér –, a szárazföldön viszont meghosszabbítja egy kicsit az eső éltető hatását.

A pálmák között bánatosan lengenek a szélben a karácsonyi fényfeliratok: Feliz navidad! Hogy miért teszik fel már október közepén, az számunkra rejtély, mert bekapcsolni adventig nem nagyon szokták. Mindenesetre ott vannak, himbálóznak, jelzik az ünnep közeledtét, és ugyanolyan nélkülözhetetlenek a karácsonyi hangulatba kerüléshez, mint a budapesti bevásárlóközpontok folyosóin a feldíszített műkarácsonyfák. A pálmák koronái alig látszanak a sós párától: egyszerre van eső, szél és köd – nagyjából egy hétig, utána minden visszatér a régi kerékvágásba (vagy mederbe). A régi kerékvágást, azaz a szinte végtelen, egybefüggő dél-andalúziai őszt-télt-tavaszt úgy kell elképzelni, mintha nálunk az indián nyár egyik kellemes pillanatában valaki megállítaná az időt, és csak nyár elején indítaná újra. Rendben, a spanyol nyár szűken értelmezve is május elejétől szeptember végéig tart, ami testvérek között is öt hónap, de az év maradéka tényleg egy végtelenített vénasszonyok nyara, amivel azért ki lehet egyezni, és sokan ki is egyeznek.

Vegyük például azt az egyébként csapadékmentes estét, amikor az ember elkíséri nőnemű hozzátartozóit Fuengirolába. A velünk szomszédos Fuengirolát nyugodtan nevezhetjük a Costa del Sol gyöngyszemének, azzal a kiegészítéssel, hogy a Costa del Sol településeinek mindegyike egy-egy gyöngyszem, bár mindegyik más. Torremolinosban a parti zóna görögösen zsúfolt és sikátoros, Benalmadenában sziklás a part, Fuengirolában pedig széles homokfövenyt választ el a szállodasortól a Paseo Marítimo, vagyis a tengerparti korzó. Ide igyekeztünk, mert a pálmafák között, ahol egy óriási kezdet formáló szobor emelkedik ki a homokból, esténként szabadtéri aerobikot tart egy dán önkéntesekből álló csoport. (Ennek is megvan a történelmi háttere, amit részben már érintettünk: Fuengirola a helyi skandináv közösség központja, ahol sűrűn váltogatják egymást a svéd templomok, dán kávézók, norvég ingatlanközvetítők és finn kocsmák.) A soknemzetiségű hölgykoszorú dán vezetéssel zenére ugrál a homokban úgy másfél órán át, alkalmat adva rá, hogy közben elsétáljunk a Paseo Maritimón a puertóig (kikötő) meg vissza. Minden épület szálloda vagy panzió, és mindegyik aljában kiülős vendéglátóipari egység üzemel, kilométereken át. Egy játékot játszunk közben: megpróbáljuk összeszámolni, hány olyan embert látunk a teraszokon, aki (ránézésre) nem nyugdíjas. Nagyjából minden tizedik helyen van egy-egy találat. Magányos fiatal nő a bárszéken, a telefonjába mélyedve – vajon kire várhat? Idősebb hölgykísérőjét gardírozó ifjú atléta (egyikük sem spanyol) – Nagymama-unoka? Vagy...? Házaspár, talán még nem iskoláskorú gyerekekkel – meghosszabbított őszi szünet?

Mindenesetre minden száz emberből 95 a másutt megkeresett nyugdíját költi a Napospart napfényes holt szezonjában. Tényleg napfényes: az évi 320 napsütéses nap földjén októbertől ápriliséig összesen nincs egy hónapnyi borús idő. Spanyolországnak ez a legsikeresebb, Belgiumban, Hollandiában, Németországban, Skandináviában, Angliában szinte korlátlanul eladható exportcikke: a téli napsütés. Meg még valami: az a mód, ahogyan az „arany évekről” a spanyolok gondolkodnak. Andalúziában a nyugdíjaskor nem a lassú búcsúzás a földi világtól, hanem az élet talán legfelhőtlenebb periódusa. Lepattant andalúz nyugdíjast – legalábbis a tehetős tengerparti agglomerációban – nem találunk: a frizurák frissen festettek, a mosolyok hibátlanok, és még a ráncok is mintha mosolyognának. És ide a más tájakon született nyuggerek sem meghalni járnak, hanem azért, hogy boldogan éljenek még húsz-harminc évet; adott esetben jóval olcsóbban, mint odahaza.

A spanyol nyugdíjasok az élet császárai, közgazdasági értelemben is. A spanyol medián (bruttó) bér majdnem 2000 euró, közel a duplája a magyarnak. A mediánnyugdíj 1200 euró körül jár (forintban 480 ezer, szemben a magyar 200 ezres értékkel), az átlagnyugdíj pedig közel 1500 euró (600 ezer forint). Az egy főre jutó spanyol GDP majdnem kétszer akkora, mint a magyar (28 vs. 15 ezer euró), és az átlagbér-átlagnyugdíj arány is sokkal jobb, mint nálunk (77 vs. 47 százalék). Az árak viszont a magyarországi szinten vagy az alatt vannak. Az átlag spanyol nyugdíjas tehát sokkal jobban él, mint magyar sorstársai – és persze sokkal tovább is, most 84 év körül van a születéskor várható élettartam.

Az otthon megszokott panasz kultúra itt nem létezik. Ha két nyugdíjas beszélget, nem arról folyik a szó, hogy hol fáj, meg mire nem telik, hanem inkább arról, hogy hol lehet táncolni szombat este Arroyóban. Ebben persze van egy kis túlzás, de tényleg csak egy kicsi: valóban nehéz panaszkodó emberbe botlani. Kinek mit intézett a kormánya, ugye. Ha az embert magyarként spanyol földre veti a sors, a könnyen átélhető élmények egyike, hogy egy ország és a benne élő polgárok gazdasági helyzete nem megváltoztathatatlan adottság, és nem csak az elvégzett munkától függ, hanem egyebek mellett attól is, hogy hova húzzuk az x-et négyévenként. És ugyanez a helyzet még egy csomó mindennel, onnan kezdve, hogy mekkora lakbért fizetünk (nem az a valódi kérdés, hogy van-e megfizethető lakáshitel – Nyugat-Európában mindenütt van, akár olcsóbban is, mint Magyarországon –, hanem az, hogy van-e megfizethető lakás: Malaga környékén a többszöri ár-robbanás ellenére sem drágább a négyzetméterár, mint Budapesten, a bérek viszont jóval magasabbak), egészen odáig, hogy mikor halunk meg, és addig hány évet élünk egészségesen. Persze rengeteget számít a sok napsütés meg az egész évben termő zöldség-gyümölcs, de ugyanennyit nyom a latban az is, hogy hogyan vannak megszervezve a szűrővizsgálatok, meg hogy valamiért sokkal több magyar orvos megy Spanyolországba dolgozni, mint fordítva.

72

Spanyolországban a szocialista (brrr!) kormány idén 2,8 százalékkal, vagyis a 2,6 százalékos infláció fölött emeli a nyugdíjakat. A minimálnyugdíj 6, a szociális (vagyis végső soron állampolgári alapon járó, járadékkal nem fedezett) nyugdíj pedig 9 százalékkal nő – egyebek mellett ilyen intézkedésekkel lehet megoldani, hogy az ún. nyugdíjas-társadalom ne szegényedjen el, a nyugdíj ne jelentsen direkt szegénységi kockázatot (mint nálunk), és a kisnyugdíjasok ne nélkülözzenek. Nem is nélkülöznek: az OECD adatai szerint a nyugdíjas-szegénység egész Európában a spanyoloknál az egyik legalacsonyabb, a nők 2 és a férfiak 5 százalékát érinti. 2023-ban volt egy nyugdíjreform, amelynek a lényege, hogy próbálja kisimítani az egyenlőtlenségeket. Van nyugdíjplafon és hozzá járuléklafon is, de a plafon fölött keresők szociális hozzájárulást fizetnek, ebből emelik a skála túlsó végén lévők nyugdíját. Emellett évi 4 százalék nyugdíjprémiummal ösztönzik az embereket a minél későbbi nyugdíjba vonulásra.

A rendszer egyik legmegkapóbb eleme az államilag szervezett szociális turizmus: a nyugdíjasok a főszezonon kívül fillérékért (konkrét példa: 4 nap, 3 éj utazással, szállással, ellátással 50 euróért – igaz, korlátozott mennyiségben) mehetnek „nyaralni” az olyankor amúgy jobbra üresen tátongó szállodákba szerte az országban (IMERSO program néven érdemes rákeresni, akit bővebben érdekel). A programot az állam kettős szolidaritási eszközként kezeli: javítja vele az idősek életminőségét, és segít folyamatossá tenni az amúgy sokfelé szezonális idegenforgalmi munkahelyeket. Idéntől már tíz kiló alatti kutyával is lehet menni, ami, mint fentebb jeleztük, sokaknak fontos lehet.

Messze van még, de simán el tudnánk képzelni a nyugdíjas éveket a Naposparton. Az ember eleve reggel 8-9 óráig alszik (úgyis később jön föl a nap). Aztán leballag az utcára, megsétáltatja a kutyát – ahol mi vagyunk, kevés a kutya nélküli nyugdíjas. Útközben megveszi a reggeli újságot: itt

még olvasnak napilapot az emberek, és az újságárussal, aki legalább annyira az utca hírmondója, mint a plakátragasztó, mindenféléről lehet beszélgetni. Hazafelé egy gyors bevásárlás a Mercadonában, hogy legyen friss tej meg péksütemény a késői reggelihez. Az ebéd elegendő, ha délután kettőre vagy háromra elkészül. Délután séta a Paloma parkban, galambetetés, aztán kártya a barátokkal egy árnyas padon vacsoráig. Este vendéglő. Ezt a legnehezebb elgondolni, de az esti utcaképet elnézve az átlagos spanyol nyugdíjas vendéglőben vacsorázik, vagy vacsora után megy le az egységbe még egy kis társasági életre és/vagy meccsnézésre – a lényeg, hogy ott van, és szemmel láthatóan jól érzi magát.

Egyszóval, ha felmerül bennünk a kérdés, hogy mik szeretnénk még lenni ebben az életben, egyre gyakrabban ugrik be az a válasz: sokáig élő, stresszmentes és derűs spanyol nyugdíjasok.

Kiss Judit Ágnes

Manófalva és a gyűttmentek

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy ember Magyarországon, aki a természetben talált fadarabokból, kövekből építette az alkotásait. Budapesten, a Római-parton Manófalvának nevezte a művét, csodájára jártak a gyerekek és jóllakni a mókusok meg a madarak. Hosszú időn át dolgozott rajta, de amikor készen lett, egy hetet sem ért meg: valaki vagy valakik tönkretették. Biztos van erre valami büntetőjogi kategória, garázdaság vagy vandalizmus. De sokkal inkább emblemikus, és sokkal inkább tünete a magyar társadalom jelenlegi állapotának. Annak, hogy nincs eszmecsere, vita, egyáltalán nincs kommunikáció, hanem csak agresszió. Bemosok neki egyet, majd abból ért. Értetlenül és kétségbeesve figyelem ezeket a jelenségeket. Valakit zavart a készülő Manófalva, és nem szólt az alkotónak, hanem megvárta, amíg a lehető legnagyobbat tud ütni rajta (és az alkotásán)? Vagy nem zavart senkit, nem akadt, aki heteken-hónapokon át rossz szemmel nézte volna, csak gyáva volt vállalni a konfliktust, hanem az alkalom szülte a rombolást? Valaki arra járt, épp nem látta senki, és merő élvezetből állt neki pusztítani? Mi vezette? Én azt gondolom, a hatalom érzete, hogy megteheti, senki nem tudja meggátolni. (Mert az építő mindig tehetetlen a rombolással szemben.) Ha már alkotni nem tud, a pusztítással akar nyomot hagyni.

Ilyen országban érzem magam. Ez vezethette a Kishantost beszántó új bérlőt. Ez vezetheti a fővárost kivéreztető kormányt. Vagy a kétfarkúak által felújított buszmegállók, padok megrongálóit, vagy a művet megszüntető önkormányzatot. Szégyennel nézem a vécésészéhez láncolt vécékefét, nehogy ellopják (ki akar vécékefét lopni, könyörgök?), de a lopás mögé mindig nyomort és éhezést képzelek. (A háromezer forintos téliszalámira szerelt

lopásgátló a legszívfájdítóbb.) Mit képzeljek a rombolás mögé? Annak a ke-serúségét és gyűlöletét, aki képtelen maradandó vagy akár csak pillanatnyi szépet alkotni? Az alkotó mindig kiszolgáltatottabb, mint a befogadó vagy épp tönkretevő. Mi kellene ahhoz, hogy olyan társadalomban éljünk, amely tiszteli a másik munkáját, alkotását, függetlenül attól, hogy az eredménye tetszik-e neki? A másik embert, függetlenül attól, hogy egy alomból valónak érzi-e magát vele. Hogyan tudnánk kezelni a társadalomban felgyülemlett agressziót?

Mert előbb-utóbb vége lesz ennek az érának is, ahogy vége lett a harminc éven át tartó Kádár-korszaknak. Elmúlik majd, de mi és a gyerekeink (sőt az unokáink) itt állunk majd a maradandó sebekkel. Ahogy nem gyógyult be a téeszésítés sebe, mert felnőtt egy generáció, aki nem örökölte a földet, sem a föld művelésének tudományát. Ahogy máig megmaradt a paternalista államban és a jó vezetőben való naiv hit (nem véletlenül az idősebbek támogatják a kormánypártot) a felnőtt, felelős állampolgári lét helyett. Itt állunk majd az egymásra acsarkodás, a „mi és ők” szembeállításának súlyos sérüléseivel. Amiket nem tud majd begyógyítani egy focigyőzelem vagy olimpiai aranyérem.

A legmélyebb törésvonal, amely most az ország egészén látszik, politikai. A kormány összetartó táborra szemben a darabokra szakadt ellenzékkel. Mi történik majd, ha az acsarkodás mögül elvesz a kétharmados hatalom? Az, amikor két egymásra vadul ugató kutya közül elveszik a kerítést? Vagy valami sokkal veszélyesebb?

74

Régóta áll fenn a törésvonal a főváros (vagy a nagyvárosok) és a vidék között. A bunkó városi és a vidéki paraszt, ahogy egymást nevezik. Egyes településeken pedig a helyben születettek és a betelepülők között. Nem sok olyan ismerősöm van, aki ne találkozott volna gyűttmentezéssel, amikor egy faluba költözött. Ha harminc éve él ott, akkor is idegen, majd a gyerekei számítanak bennszülöttnek. Nekem is van olyan élményem, hogy egy nyári este, amikor megkérdeztem hangosan mulató szomszédomat, hogy mégis meddig tart a buli, azt felelte, hogy addig, amíg ő akarja, mert ő itt született, én meg nem, takarodjak onnan. Október végén a zebegényi polgármester hívta fel magára a figyelmet azzal, hogy betiltotta a halloweeni tökfáragást a falu főterén. Érvei között szerepelt a szokásos „angolszász halálkultúra kontra keresztény értékek”, de leginkább azt nehezményezte, hogy a programot kitaláló két új önkormányzati képviselő (ráadásul két nő, ajaj!), nemrég költözött Zebegénybe. Ezek szerint nyilván már az is botrány, hogy bekerültek a képviselő-testületbe (mi több, valószínűleg függetlenként, semmi kormánypárti hátszél), de az, hogy miféle idegen szokásokkal mételezik meg a tiszta zebegényi lelkeket, túlmegy minden határon.

„Lehet, hogy Budapesten vagy ahhoz közeli, lakosaiban felhígult településeken engedik az idegen szokások terjedését, Zebegényben nem fogjuk” – írja a polgármester (a neve nem érdekes, csak a titulusa, ami nélkül maximum egy-két ivócimborát érdekelne a kocsmái szintű háborgás). Kiváló állatorvosi ló ez az állítás. Budapest híg, ha onnan költöznek ki családok, a jelenlétük felhígítja a sűrű paraszti vért. Az agglomeráció települései már mind erre

a sorsra is jutottak. Ezek az idegenek hozzák be az idegen szokásokat. Bele se merek gondolni, mit szólna fent nem nevezett zebegényi elöljáró, ha a településre más nyelvűek vagy horribile dictu más bőrszínűek költöznének! Azok hoznák aztán az idegen szokásokat, és terjesztenék el! Minden rossz, ami új, és minden fenyegető, ami kívülről jön – legyen az olyan távol, mint a bűnös főváros a maga hetvenegy kilométeres messzeségében. Egy ilyen faluba biztos nem költözhetnének a migránsok, mert rögtön belefojtanák őket a Dunába! Bár ilyesmire már nincs is szükség, amióta az önazonosság védelméről szóló törvény értelmében minden település maga határozhatja meg, hogy kikkel szeretne együtt lakni. Élnek is ezzel a lehetőséggel az egész országban (főleg a keleti régióban), majdnem százharminc község (egy budapesti kerület is), van, ahol végzettséghez kötik, másutt meghatározott pénzüsszeghez vagy erkölcsi bizonyítványhoz a betelepülést. De biztos megtehetik, hogy azt ne engedjék be, aki más anyanyelvű, vallású, bőrszínű (vagy netalán magából a bűnös fővárosból jönne).

Nincsen ebben semmi rejtett cigányozás vagy zsidózás (bár mint tudjuk, igény az *vóna rá*), ahogy abban sem, hogy mostantól az óvodai nevelést keresztény alapokra kell helyezni, beláthatjuk, hogy az állam és egyház szétválasztása nem szolgálná gyermekeink érdekeit...!

A gyermekek érdeke mindenképp felett. Bármire ráhúzható. A bántalmazó szülő is képes nadrágszíjjal véresre verni a gyereket azzal a mondattal, hogy „a te érdekedben teszem”. Minden ilyen mondatnak gyanúsnak kéne lennie. Bagdy Emőke szerint a Pride látványa nem szolgálja a gyerekek lelki fejlődését, a zebegényi polgármester szerint „a haláltökök látványa a gyerekek lelki fejlődését kedvezőtlenül befolyásolja”.

A gyerekek lelki fejlődését bármi kedvezőtlenül befolyásolja – amit az ideológia vagy az aktuális politikai érdek kedvezőtlenül tart. Az állami gondozottak szexuális kihasználása, napi ezeröttszáz forintból való táplálása nyilván nem számít annak, hiszen máig nem tudjuk, kicsoda Zsolti bácsi (úgy tűnik, nem is nagyon nyomoznak utána), és továbbra sem emelték az élelmezésre szánt keretet.

A szegénység és éhezés pedig, főleg ha cigány gyerekekről van szó, egyáltalán szóba sem jön a gyermekek védelme során. Ők nyilván máshogy éheznek, esetleg szabad akaratukból, hiszen a miniszterelnök maga állította szembe a Rónai Egónak adott interjúban az „adott etnikai csoportot” a magyarokkal. Ezek szerint van magyar gyerek, aki nem él szegénységben, és nem éhezik, az emlegetett húsz százalékot pedig a cigány gyerekek teszik ki, de az meg kit érdekel. Ők mások. Ők nem mi vagyunk. Az ő gyerekeik nem a mi gyerekeink. Még egy törésvonal. Egyike a legveszélyesebbnek. Olyan, amibe már többen behaltak.

És amíg rágódunk a miniszterelnök firkálgatásán, titokzatos rejtjelei-e egy zseniális gondolkodónak, vagy egy skizofrén elme tudattalan kivetülései, nem arról beszélünk, hogy hányféle és milyen mélységű törésvonal szántja keresztül-kasul az országot, és az ország vezetője épp a különböző etnikai csoportok gyerekeit választja el egyetlen mondattal. Az ilyen mondatok pedig nem maradnak következmények nélkül.

Szembejön a közösségi médiában az ismeretlen posztja egy „ingyenesen elvihető”- csoportban, ahol bárki tehet felajánlást, mondhatja, hogy annak adja a felkínált tárgyat, aki először jön érte, vagy annak, aki először. Ebben az esetben a működő mosógépét valaki azzal a mondattal ajánlja fel: cigánynak nem adom. És rögtön jön a válasz az „ezért gyűlölöm a parasztokat”-tól „a rák egye ki a béled”-ig.

Sose felejttem el azt a népszerű történész kollégát, aki a kommunizmus áldozatainak emléknapján az egész gimnázium füle hallatára arról beszélt, hogy a magyar nők nem szülnek eleget, és ezért száz év múlva itt csak kínaiak „meg ilyen... Indiából jött magyarok fognak élni”. Ő azóta oktatási államtitkár lett, az iskolában pedig senkinek nem tűnt fel az összefüggés, amikor néhány hónap múlva egy nyolcadikos osztály úgy hekkelte meg az intézmény hivatalos oldalát, hogy rákattintva egy rasszista honlap nyílt meg. Állítólag a gyerekek csak az osztályfőnökökre haragudtak meg, akinek kreol árnyalatú volt a bőre.

Mindnyájan felelősek vagyunk azért, hogy egy-egy mondatunkkal a csatabárdot ki- vagy elássuk. A nyilvánosság előtt megszólalók még többet tehetnek. Én azon gondolkodom hetek, hónapok óta, hogy ha sikerülne (igen, még van esély, bár pesszimista énem mást mond) egy másik pártnak kormányra kerülnie, mit tudna tenni azért, hogy minél hamarabb betemesse az árkokat. Mit tudok tenni én a saját hatáskörömben? Túl sok a barázda, mint a szántóföldeken, túl sok a sebhely, mint egy veterán harcos testén. Mi az, ami székértáborok fölött áll, etnikai csoportok fölött, ami erősebb, mint „a mi kutyánk kölyke” vagy az „idegen betolakodó”? Sokáig azt hittem, a gyerekek. Ezért is írok gyerekkönyveket is, holott a saját lányom lassan kinő belőlük. És a legborzalmasabb, amikor felnőttek gyerekeket használnak. Mert az a gyerek nem az övék. Mert más alomból való. (Egyébként pedig közjóság.)

76

Parászka Boróka

Transzilván preparátum

„Nem vagy elég erdélyi” – magyarázza a Fidesz megbízott kampányemberre a Tisza még meg nem bízott kampányemberének. Jelöltállítási verseny folyik november végén a kormányváltásra készülő (még alig) pártnál. A Fidesz minden lehetséges eszközzel torpedózza a folyamatot. Az Erdély-kérdés megannyi más mellett természetesen most is előkerül, mint mindig, ha a Fidesz kommunikációs támadást indít. Az Erdély-ügy az „aranytartalék”, amit bizton a magáénak érez Orbán Viktor és gondosan felépített propaganda-hadserege. Most nem igazán érthető, miért kezdték el vizslatni a jelöltek „határon túli hátterét”, miért kérték számon, hogy hogy nyilatkoznak erdélyiségükről, vajdasági-felvidéki kapcsolataikról. Hiszen a jelöltválasztási folyamat jóformán alig kezdődött el. Valódi, hajánál fogva előrángatott prob-

léma, hogy a kormány propagandistái azt méregetik, ki mennyit és hogy beszél a határon túli származásáról. A jelöltek – szórja tele az üzenettel a propaganda – „szégyellik a gyökereiket”. Lehet, hogy van ilyen furcsa ember, mindenféle csodabogár szaladgál. De azért, ha van is ilyen, inkább kivételnek számít.

Nem is ez a lényeg, hogy ki mit vállal, nem vállal – magánügy, hogy a személyes történetéből mit oszt meg. A lényeg a vád és a vádló. Mit is lehetne mondani, ha valakit így gyanúsítanak meg? A propaganda azért van, hogy zavarba hozzon, megszégyenítsen. Például azzal, hogy „háborúpárti vagy”. Vagy azzal, hogy az „LMBTQ-propagandát” népszerűsíted. Hogy a nagybátyád Soros-ösztöndíjas volt. Ezek is abszurd, de elvont vádak. Igazán komolyan az sem gondolja, aki vádol, pláne az nem, akit vádolnak. Az viszont, hogy a jelöltek nem vállalják az Erdélyben vagy a Vajdaságban maradt családot, „szégyellik”, az nagyon is konkrét állítás. A lehető legkonkrétabb embereknek okoz nagyon valóságos és nagyon nehezen kezelhető fájdalmat, gyanakvást. Az elmúlt évtizedekben sok mindent kipróbált a magyar szélsőjobb: volt antiszemita korszaka, cigányozott. Volt példa az erdélyizésre is – pozitív és negatív kontextusban egyaránt. De ez minden eddiginél eltérő visszaélés azzal, hogyan használják politikai fegyverként az emberek származását.

Volt némi bizonytalanság az év elején, derekán, amikor a kihívó, Magyar Péter először Nagyváradra, majd a Marosvásárhely-közei Nagydorjánba is ellátogatott. Hogy kezeli a Tisza a határon túli ügyeket? Tavasszal és nyár elején úgy tűnt, megpróbálja átvenni, magáévé tenni a Tisza az Erdély-témát is, vagy legalábbis áthangolni. A cél az volt, hogy betegye a lábát a Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely ország méretű küszöbre. Nem volt sem sikeres, sem kudarcos vállalkozás. Voltak, akik csatlakoztak hozzá Erdélyből (fiatalok, egyetemisták), voltak, akik jelezték szimpátiájukat. Azt is látni lehetett, hogy a magyar propaganda itt is minden eddiginél agresszívabban dolgozik, mindenkire lecsap, akinél felmerül, hogy megingott az Orbán Viktor iránti lojalitása. Az igazi előrelépés az lett volna, ha valami, az eddigi NER-kurzus „nemzetpolitikájától” eltérőt, mást ajánl a Tisza. Valami felszabadítót, ami lehetővé teszi, hogy ne szégyennel, ne szorongással, ne potenciális cserbenhagyóként, árulóként vagy Orbán megvásárolt embereként jelenjen meg az a nyilvánosság előtt, akiről kiderül, hogy Magyarország határain kívül született. De hát a Tisza nem politikai innovátor, nem ideológiai, kulturális útkereső. Azt figyeli, hol van az a demokratikus rés, ahova még be lehet fészkelődni, hol van talpalatnyi föld a túlélésre, a hatalom megszerzésére.

A határon túliakra vonatkozó szemléletváltásnak (és ezzel a magyar nacionalizmus eddigi formáinak meghaladására) Magyarországon ma esélye sincs. A határon túli kérdés csak úgy merül fel: jön-e onnan szavazat, és ha igen, akkor kire? Kinek az érdeke Erdély, a Vajdaság vagy a Felvidék, és kinek a kerülendő, ellenséges terepe?

Augusztus–szeptemberben, az év vége felé is látni lehetett, szemernyi sem szeretné az erdélyi szavazatokat kockáztatni a magyar kormány. Túl nagy a tétje most minden voksnak. Nem csináltak semmit másként, mint

eddig: a leuralás–manipuláció tengelyen folytatódott tovább a „nemzetpolitika”, ahogy eddig is zajlott. Elkezdték kiépíteni az új Fidesz-médiát, a sokadikat a sorban határon túl. Felvásároltak, bezárattak, megint újraindítottak az elmúlt években itt mindenféle újságot. Tévét. Rádiót. Hónuk alá csapták a meggyőzhető „influenzereket”. Most az a lényeg, hogy legyen valaki a vonal végén, aki azt mondja, bármilyen egyszerű, maszatos, de még működőképes kamerába, hogy erdélyi, határon túli, és márpedig Orbán Viktorra fog szavazni. Az ilyen vallomást aztán szárnyára kapja a magyarországi kormány média, terjeszti, népszerűsíti. Kicsit megnyugszik a rezsim, na ugye! Az erdélyiekben még mindig bízhatnak. Ha sikerül Orbán Viktort népszerűsítő román embert találni (és miért ne sikerülne – az orosz propaganda egész csapatokat gründol Romániában azért, hogy Vlagyimir Putyin szövetségeseit erősítsék, és a Kárpát-medencei visszhangkamrában jó hangosan kiabáljanak), jönnek a „már a románok is megmondták” címek. Végtelenül primitív személyi kultusz, manipulációs háború folyik. Annyira primitív, hogy az ember legszívesebben el sem hinné, lehet-e ennek bármi haszna.

Talán van, talán nincs. Az olvasói igények és szokások napról napra romlanak – hiszen évek óta alig van olvasni való lap, alig működik hivatásos sajtó, alig jelenik meg ellenőrzött, jól szerkesztett információ. Miért ne hinnének az emberek ezeknek a tömönatos éljenzéseknak? És ha nincs is már hit, ha már senki sem veszi komolyan, hogy Orbán Viktornak Magyarország határain belül vagy kívül valós támogatói bázisa van, akkor is marad a kényszerű felismerés: még mindig van, aki kiabáljon, van, aki a propagandát szórja. Ha semmi más nem, legalább ez a pokoli rendszer működik körülöttünk. Fojtogatóan, de működik. Nincs helyette más.

„Nem vagy eléggé erdélyi” – mondja a magyar propagandista a Tisza Erdélyben született jelölt-jelöltjére, aki történetesen nem úgy akar képviselőjelölt lenni, hogy az erdélyiségére hivatkozik. Vagy azért, mert épp magyarországi körzetben indul, a Dunántúlon, és nem gondolja, hogy az erdélyiségének bármi köze lenne a körzetéhez, vagy azért, mert érzi, hogy az „erdélyi” jelző ma bélyeg, és többet veszít rajta, mint nyer.

Bárhogy is van, a határon túli téma tabuvá vált. A Fidesz már most, hónapokkal a hivatalos kampány előtt Erdéllyel zsarol. Felhasználja a határon túli ügyet így vagy úgy. Vagy mandátumot szerez ezzel, vagy gáncsolni fogja az ellenzék erdélyi kapcsolataival abban, hogy mandátumot szerezzen.

A veszélyt mindenki érzi. A magyarországi ellenzék, az erdélyiek, a vajdaságiak. És egyelőre tehetetlenül nézik, ahogy az Orbán-rezsim újra és újra a nemzeti Prokrasztész-ágyba kényszerít mindenkit, méricskéli, hogy megfelel-e a nemzeti mértékegységnek. „Elég erdélyi-e?” „Elég határon túli-e?” Eléggé a miénk, és semmiképpen sem az övék?

Erdélyiek között, távol Budapesttől, a kolozsvári RMDSZ-irodaktól is távol, éles, keserű, egymást maró beszélgetések folynak. „Nem vagyunk elég önállóak, hogy kikérjük ezt magunknak.” „Nem vagyunk elég bátrak, hogy védekezzünk.” Önostorozás folyik. Mintha egy színkritika elmarasztalásait olvasnánk a közönségről, amely nem lépett fel a színpadon, vagy fellépett,

de nem az elvárt színvonalon. Azon a színpadon, ahol helye, dolga, feladata mint közönségnek nincs és nem is lehet. Nemzeti szintű szerepzavarba kergeti a Magyarország határain túl élőket a nacionalizmussal manipuláló kormány. Kialakította a nemzeti politika hagymázát, leosztotta a szerepet, a szöveggönyvet kézbe adta. Az előre megírt, engedélyezett replikától eltérés nincs.

De ki és hogy mondja ki, hogy nekünk ehhez semmi közünk? Ki rendezi a viszonyokat, ki kéri ki magának elég határozottan, hogy bárki kétségbe vonhassa az erdélyi, a magyar vagy bármilyen más minőségét?

Az RMDSZ, a magyar kormánnyal való kapcsolatépítésben eddig oly buzgó RMDSZ egyre csenedesebb. Mintha ott sem lett volna az elmúlt tizenöt évben. Mintha nem asszisztált volna mindenhez, az egész erdélyi magyar társadalmi élet leuralásához, a civil szféra leépítéséhez és a Fidesz-kézre adáshoz. Az erdélyi magyar Fidesz-oligarchia kiépítéséhez. Az erdélyi magyar egyházak politikai hűbérbe adásához.

A Fidesz fenyít, üzen, számonkér és megijeszt. De tulajdonképpen már nincs sehol. Október 23-án, az erdélyi 1956-os megemlékezéseken már nem jutott idő, energia ide is delegálni a kormány embereit. Pedig ez évről évre az egyik legfontosabb erdélyi felvonulása a magyar kormánynak. Érzékeli Orbán csapata, hogy dacára a támogatásoknak, a pártcsatornákon át- és visszaömlesztett pénzeknek, az erdélyi Fidesz-tábor korántsem olyan fegyelmezett, mint a korábbi években. Sok a dezertőr, a csalódott vagy a következő kormányra készülő helyezkedő. A Tisza, a jobbközép nacionalista-populista programmal esélyt kereső Tisza végképp nem tud mondani semmit a határon túliakról és túliaknak. Újat és mást aztán végképp nem.

Úgyhogy itt áll az erdélyi magyar közösség még reflexióra, autonóm döntésre kapható része önmagában, néhány fős baráti társaságba verődve mérlegeli: hogy legyen? Hogy lehet túlélni az Erdéllyel, határon túliakkal fenyegetőző, rájuk hivatkozó magyarországi kampányt? Nulla beleszólással? Mindenféle politikai eszköz, érdemi fórum, szervezet nélkül? Ilyen tanácsatlanság, szétesés az elmúlt száz évben nem volt. Mindig volt valamiféle kollektív önkép, vágykép, valami ideológia, spekuláció. Gondosan preparált transzilvanizmus.

Most azonban, húsz évvel az állampolgárságról szóló népszavazás után, több kormányciklusnyira a szavazati jog kiterjesztéséről, harmincöt évvel az RMDSZ megalakítása után az erdélyi magyarok egyedül bóklásznak a kongóan üres, ám annál agresszívabb, konfliktusokkal aláaknázott magyar politikai térben. Amilyen ijesztő, olyan reményt adó helyzet is. Túl vagyunk minden ígéretesen, minden ígéret megszegésén, minden szövetségen és áruláson. Minden fantazmagórián, szimbolikusan túlterhelt, valóságvesztő ideológián. Most lehet szembenézni a ténnyel, hogy a nemzetállami demagógia használhatatlan. Az egymással versenyztetett identitások fenntarthatatlanok. A kiterjesztett választási rendszer inkább elválaszt és szembe fordít egymással, mintsem összeköt. Nem maradt semmi egyebünk közös vagyónként, közös nyelvként, mint a kormány által meghurcolt, sarokba, térdre kényszerített magyar kultúra. Ezen a vékonyka kulturális jégen tu-

dunk még találkozni egymással határon innen és túl. Mondani valamit egymásnak. És itt tudunk találni valamit, amiért és amivel érdemes számolni. Ami miatt azt mondjuk: „mi, magyarok”. Tán jelent még valamit. Vagy jelelni fog valamit. Ha ez a magyar nacionalizmusból kinövő rémrendszer eltűnik.

Végel László

Szerbia csodára vár

November elseje előtt rémhírek terjedtek Újvidéken és egész Szerbiában. A kormánypárti politikusok és a nemzeti frekvenciával rendelkező tévék nem győzték ismételtetni, hogy Újvidékre apokalipszis vár. Lángba borul a város, ismételtette a kormánypárti tévé bemondónője. Az egyetemisták nem kímélik a polgárokat. A város az erőszak színterévé válik. A rémhírterjesztésnek volt is aggasztó visszhangja. A sugárúton levő orvosi rendelőben az ápolónővel a várható ellenőrzés napjáról beszélgettünk. Ne legyen november elseje – mondta gondterhelten –, ki tudja, mi játszódik le aznap az utcán. Meg aztán az is megtörténhet, hogy zárva tartunk.

80

Úton-útfélen hallottam a kérdést: aznap zárva tartanak-e az üzletek? Mások azzal hozakodtak elő, hogy ők bezzeg már október 31-én távoznak a vidéki rokonokhoz, mert attól tartanak, hogy elsején közlekedési zárlat alá veszik a várost. Az útkarbantartó cég ugyanis bejelentette, hogy november elsején javítják az utakat. Ki tudja, mi vár ránk. Igaz, hogy bejelentették, morfondíroztam magamban, de csak azért, hogy az utasok ne térjenek be a városba, a kijáratok előtt talán nem lesz semmiféle akadály. Valamire mégis készült a kormánypárt, mert leállt a vonatközlekedés Újvidék felé. Állítólag terrorveszély fenyegette a szerelvényeket.

A pánikhangulatra azért kerül sor, mert az egyetemisták bejelentették, hogy november elsején, az újvidéki pályaudvaron történt katasztrófa egy éves évfordulójának napján Újvidéken kommemorációt szerveznek. Az ország különböző városaiból indultak az egyetemisták, hogy leróják a kegyeletüket. Köztük voltak a Novi Pazar-i muszlim vallású egyetemisták, akik 16 nap alatt 420 kilométert gyalogoltak, hogy Újvidékre érjenek. A szerbiai városokban és kisvárosokban hősöknek kijáró ünnepléssel fogadták őket. Az egyik ortodox kolostorban szállásolták el őket, mert a városka polgármestere nem engedélyezte, hogy az iskola tornatermében háljanak. Sok kisebb településen a lakosok a saját házukban fogadták be őket. A nagyobb városokban tűzijátékkal köszöntötték a muszlim egyetemistákat is. Emlékezetes marad az a fotó, amelyben egy sajkacsás szerb férfi átöleli a hidzsábot viselő lányt. Azt hiszem, még Tito marsall is büszke lenne erre a jelenetre. Szerbián végigsepert a testvériség-egység szelleme, miközben a kormányhű tévék iszlám veszéllyel fenyegetőztek. A belgrádiak alig engedték meg nekik, hogy

folytassák útjukat Újvidék felé. Késő éjszaka értek Újvidékre, ahol a vajdasági parasztok kondérban főzték számukra az üszógulyást. Figyelmük még arra is kiterjedt, hogy nem fogyasztanak disznóhúst. A Szabadság hídfőnél üdvözölte őket a több tízezres tömeg. Rövid ünneplés után a Felszabadulás sugárúton fehér rózsacsokorral indultak a pályaudvar felé, hogy kegyelettel adózzanak az áldozatok emlékének. Aztán érkezett az újabb menetoszlop, jöttek a čačkaiak, a kraljevóiak, a belgrádiak, a kragujevaciak, hogy fehér rózsacsokorral és 16 percig tartó néma csenddel adózzanak. Mivel a lakásom a „háborús zónában” van, az ablakok pedig a Felszabadulás sugárútra tekintenek, késő éjszaka jól láttam az „újvidéki apokalipszist”, amelyben a csend volt a legbeszédesebb. Egyetlen ablak sem tört be, egyetlen incidens sem történt.

Másnap délelőtt az egyetemisták és a polgárok tömött sorokban meneteltek a pályaudvar felé, hogy 11 óra 52 perckor újra leróják kegyeletüket. A „Veszélyes zónában” lévő lakásom ablakából jól követhettem az eseményeket. Pár száz méterre tőlem található a pályaudvar, vagy száz méterre a rendőrség épülete, pár száz méterre a BIA (Szerbiai Biztonsági Információs Ügynökség) székhelye, vele szemben a sugárút mellett pedig a Szerb Haladó Párt székháza, úgyhogy szinte naponta alkalmam van látni a demonstráló menetoszlopokat. Éjszaka pedig a rendőrautók szirénájára ébredek.

Ezúttal a hangulat érzékelése végett kisiettem az utcára. A járda tömött volt, az úttesten pedig polgárok és egyetemisták meneteltek. Néhány szomszéd megszólított és arról tájékoztatott, hogy nincs vége a menetoszlopoknak. A sor eleje már elérte a pályaudvart, a vége pedig alighogy elhagyta a piacot. Ez pár kilométernyi útszakaszt jelent. A külföldi hírügynökségek szerint több mint százezer ember gyászolt. 11.52-kor csend borult a városra. Néhány mobiltulajdonos elárulta, hogy még azok az autósok is kiléptek az autóból és 16 perces csenddel adóztak, akik a közlekedési akadályok miatt a városon kívül rekedtek.

Délután a kormánypárti Pink tévé műsorában éppen az egyetemista veszélyről vitáztak a stúdióvendégek, amikor a műsorvezető váratlan bejelentést tett. Néhány perc múlva Vučić elnök szól a néphez. És tényleg ez történt. Az elnök bejelentette, hogy mindenkinek joga van gyászolni, ki így, ki úgy teszi. Ő ma reggel gyertyát gyújtott az ortodox templomban. Az a fontos, hogy ne történjék incidens. Majd kitért a legfontosabbra. Elnézést kért az egyetemistáktól és a tüntető polgároktól, mert durva jelzőkkel minősítette őket. Minden ember téved, ő is tévedhet.

Az estig tartó kommemoráció békésen zajlott. Az egyetemisták csak másnap kommentálták az elnök beszédét. Nem hisznek az őszinteségében, és továbbra is kitartanak az előrehozott választások mellett.

Úgy tűnt, hogy a békés kommemoráció pacifikálja a közhangulatot. Arra gondoltam, ez jó alkalmat kínál arra, hogy Vučić a bocsánatkérés után kiírja az előrehozott választásokat. Sajnos erre nem került sor. A közvéleménykutatások szerint az egyetemisták továbbra is előnyben vannak, bár Vučić bejelentette, hogy a „színes forradalom” a végét járja, a tüntetők száma rohamosan csökken, ami elvben azt jelentené, hogy nyugodtan kiírhatná

a választásokat. De nem ez történik, az optimista szám adatokkal valami nincs rendben. A zavargások folytatódnak. November 3-án Dijana Hrka, az egyik áldozat anyja a szerbiai parlament előtt éhségsztrájkba kezdett, hogy egy év után végre állítsák bíróság elé a bűnösöket a fia és a többi áldozat haláláért, továbbá engedjék szabadlábra a bebörtönzött egyetemistákat és írják ki az előrehozott választásokat. Este polgárok gyülekeztek Hrka sátra körül. Mire az elnököt támogató és általa a „szabadság szigetének” nevezett Čacilandból vízzel telt üvegeket és pirotechnikai eszközöket hajigáltak a Hrkával rokonszenvező néma tömeg felé. A tömeg pedig a Čaciland felé dobálta vissza azokat. A Čaciland lakói lézersugarakkal világítottak a Hrkával rokonszenvező polgárok szemébe, és gúnydalt énekeltek arról, hogy egy anya elindult a fiát keresni. A tömeg ezen felbőszült, ám a rendőrség védelmébe vette a Čacilandot, és szétoszlatta a tüntető tömeget, mindeközben incidensekre került sor a tüntetők és a rendőrség között. Ezzel párhuzamosan Čacakon és Újvidéken a polgárok az utcán demonstráltak Hrka mellett. Éjjel előtt lecsendesedtek az utcák azzal, hogy másnap folytatják a tüntetéseket. Azt reméltem, hogy a békés kommemoráció után csillapodnak a kedélyek. Tévedtem. A tüntetések gyökerei sokkal mélyebbek, mint ahogy kezdetben vélni lehetett. Szerbiának el kell számolnia az elmúlt harminc évvel, és ezt csakis Milošević utódai tehetik meg.

A tüntetések tartanak, Dijana Hrka immár 15. napja éhségsztrájkol, és az orvosok véleménye szerint veszélyben van az élete. A polgárok országszerre tüntetnek mellette, és arra kéri Dijanát, hogy hagyja abba a sztrájkot. A kormányzatot ez azonban nem rendíti meg. Hrka 15 napja folytatja az éhségsztrájkot, Vučić atyáskodó hangon figyelmeztette, hogy hagyja abba, de cserébe nem ígért semmit. Csak párbeszédet az elnöki palotában. Hrka pedig azt kérte, hogy a sátra előtt folytassanak párbeszédet, a nép és a tévékamerák előtt, amit Vučić nem vett tudomásul. Végül Hrka asszony a 16. napon megszakította az éhségsztrájkot. Belgrád főterén a tömeg lelkesen üdvözölte döntését.

Aztán berobban a hír, hogy a kormány rendkívüli ülést tart, amelyen részt vesz Vučić államelnök is, mivel az amerikai szankciók miatt a Szerbiai Kőolajipari Vállalat (NIS) végzetes csapás előtt áll, ami a szerbiai gazdaságot a csőd szélére taszítja, a polgárok pedig kétségbeejtő helyzetbe kerülnének. A hír nem volt váratlan, hiszen az ügy már hónapok óta napirenden van, de az elnök arra biztatta a polgárokat, hogy ne essenek pánikba. Ezúttal azonban a polgárok ecsetelni kezdték a kilencvenes éveket, amikor az út mentén flakonokból vásárolták az üzemanyagot. Kezdődhet az üzemanyag-turizmus Magyarország felé. A sors iróniája, hogy a kilencvenes évek miloševići politikájának folytatása 2025-ben visszavarázsolja a kilencvenes éveket. A múlt újra visszanyúlt. A NIS esete pontosan megvilágítja az egyetemista tüntetések gyökereit. Nem történt meg a múlttal való elszámolás. A NIS jelenlegi többségi tulajdonosa a Gazpromneft 44,9, a Gazprom 11,3, valamint a szerb állam 29,9 százalék részesedéssel. A maradék a kisrészvényeseké. Az USA szankció alá vette a NIS-t. Először háromhavi haladékot adott a vállalatnak, hogy találjon új többségi tulajdonost, vagy pedig az állam nacio-

nalizálja a NIS-t. A szerb kormány csodára várt, vagy Trump elnök kegyére, különböző illuzórikus lehetőségeket mérlegelt, például azt, hogy a NIS-ben Szerbia ideiglenesen megvennie az orosz tulajdonrészt, majd „amikor a geopolitikai helyzet engedi”, visszaadná az orosz félnek. Ebbe a Gazprom nem ment bele, helyette felkínálta, hogy a Mol vásárolja meg a 11,3 százalékot, ami azt jelentené, hogy az orosz fél többé nem számítana többségi tulajdonosnak. A Molban jobban bízott, mint Szerbiában. Az amerikaiak azonban nem fogadták el a kompromisszumot, az orosz tulajdonrészesedést teljes egészében felszámoltatnák. A NIS jelenleg kritikus helyzetben van: tulajdonosmódosítás nélkül a működése leáll, ami azt jelenti, hogy valójában leáll az élet Szerbiában. A kormány rendkívüli ülésén végül a csodavárás mellett döntött, egy hétig még kivár. Vučić ellenezte a NIS államosítását, mert azzal végleg megrontaná a Putyinnal való jó viszonyt. A kormánytagok hétnapos haladékot adnak maguknak. Hátha bekövetkezik a csoda.

A mindenre jó mindenre rossz: a zsidó

Két héttel a Hamász iszonyatos terrorakciója után cikket írtam a *Hvg.hu*-ra *Nincs most tiszta lelkiismeret* címmel. Természetesen október 7. hatása alatt. Harel Chorevnek, a Tel-avivi Egyetem palesztin ügyekben járatos professzorának a véleményéből indultam ki. Ő három dolgot állított. Egy: Izrael nem távozzhat Gázából, amíg meg nem semmisíti a Hamászt. Kettő: a kőkemény diktatúrát képviselő Hamászt Gáza lakosságának nagy többsége nem támogatja. Három: a Hamász elpusztítása Gázában hatalmas áldozatokkal jár majd, és jelentős részben azok a fegyvertelenek, civilek, gyerekek fogják elveszíteni életüket, otthonukat, mindenüket, akik nem a Hamász hívei és cinkosai. Ha elvárjuk is, mint ahogy elvárjuk, az izraeli hadseregtől, hogy mindent tegyen meg a civilek, ártatlanok életének megóvása érdekében, akkor is tudjuk, hogy ez a minden nagyon kevés lesz, hiszen a Hamász elhelyezkedése, az élőpajzs alkalmazása ezt garantálja.

Összeszorult torokkal írtam le: olyan katonai akcióval kell egyetértennem, amelybe ártatlanok tömegei pusztulnak bele, és így kell fenn tartanom azt az egyedül lehetséges humanista álláspontot, hogy nem lehet különbséget tenni ártatlan életek értéke, elvesztésük súlya között származási vagy vallási alapon. Izrael Hamász elleni háborúját lehet észérvekkel helyeselni, de tiszta lelkiismerettel nem. Ezért írtam, hogy nincs most tiszta lelkiismeret.

Azóta történt egy és más. Kiderült, hogy a Hamász megsemmisítése elérhetetlen cél, amelyet irtózatossá pusztítás és minden pesszimizmusunkat felülmúló mértékű tömeghalál ellenére sem sikerülhetett megközelíteni. Az is kiderült, hogy az izraeli hadsereg nem tett meg mindent sem az ártatlan áldozatok számának, sem az élők szenvedéseinek, nélkülözésének enyhítése érdekében.

A visszacsapás legkésőbb a januári tűzszünet felborítása után már végképp aránytalanná vált, és a tűzszök kiszabadítását is késleltette.

Mindezek után még sokkal nehezebb volt a lelkiismereti teher, amelyet már a háború kezdetén is sokan azzal vetettek le magukról, hogy „Nincsenek »szerencsétlen palesztinok«, civilek, kizárólag Hamász-hívó terroristák vannak”. Már akkor is sok ilyen szöveget olvashattunk a Facebookon, és aztán egyre többet. Ha nincs ártatlan moszlim, akkor mindenki megérdemelte a halált és a szenvedést Gázában, és nyilván megérdemelné másutt is.

Az izraeli kormány politikáját támogatók körében egyre erősödött, bővült, hangosodott az a véleményközösség, amely az ellenségképét kiterjesztette az iszlám egészére, a világ lakosságának negyedére.

Ők ugyanazzal az érvelési technikával élnek, mint bármely más vallási közösség, a keresztények vagy a zsidók ellenségei: idézik azokat a gyilkossági kötelezettségekre vonatkozó passzusokat a Koránból, ame-

lyeket az antiszemiták/antijudaisták az Ószövetségből és a Talmudból, a kereszténység ellenségei pedig az Új Testamentumból. (Idéztem ilyeneket minden oldalról a cáfolatokkal együtt az *Élet és Irodalom* 2024. december 13-i számában.¹)

Ez együtt járt a keresztény antijudaizmus tagadásával vagy leértékelésével, ami persze a holokauszt értékelését is érinti, hiszen azt túlnyomórészt keresztény identitású, a keresztény antijudaizmus szellemében nevelt emberek hajtották végre.

Természetesen nem az a kérdés, hogy az egyes vallások hívei szemben állnak-e más vallások híveivel, és az írásaik ellenségesek-e azokkal szemben, hanem az, hogy a más vallások híveivel leszámoló gyilkos erőszak megkövetelése vagy üdvözlése jellemző-e általában és minden időben egy vallás közösségére.

Erre az a primitív válasz, hogy persze, hiszen a szent könyvekben meg van írva. De ha ez így lenne, akkor nemcsak a holokauszt, hanem az Újszövetség is elég volna ahhoz, hogy a kereszténységről, a világ lakosságának harmadáról ugyanúgy kelljen vélekedni a zsidóknak, mint az iszlámról. Hiszen az evangélista idézi Jézus szavait: „Sőt ennek felette amaz én ellenségeimet is, kik nem akarták, hogy én ő rajtok uralkodjam, hozzátok ide, és öljétek meg előttem.” (Lukács 19.27.) Máté is megírta, hogy az a fa, amely nem termi a megtérés jó gyümölcsét, „kivágattatik és tűzre vettetik” (Máté 3. 7-10.). A ki nem tért zsidóság te-

hát tűzre vettetik, ami maga a holokauszt: a szó jelentése szerint „teljesen eléggő áldozat”.

Azzal a logikával, amellyel az izlám egészére, a kereszténység egészére is ki kellene vetíteni a halálos zsidóellenességet, és ez így már a világ lakosságának bő többségét jelentené, azzal a nyugati világgal, azzal az Egyesült Államokkal együtt, amelyre Izraelnek létfeltételként támaszkodnia kell, s amelyhez a környezetével szemben képviselt nyugatos identitása köti. Ez a nyugatos identitás ugyan már gyengült, de mégis ez adja Izrael fölényérzetét a környezetével szemben.

Nagyon is indokolt tehát, hogy elővegyük David Nirenbergnek, a Princeton professzorának 2013-ban megjelent korszakalkotó művét (*Antijudaizmus – A nyugati hagyomány*, Kalligram, Budapest, 2016, 588 o. Ford.: Felcsuti Péter, a fordítást szakmailag ellenőrizte: Tatár György).

Az egymással harcoló népek nyilván ellenségekként tekintettek egymásra a Krisztus előtti évezredekben is. Így néztek legyőzötteik és legyőzőik a zsidókra, azok meg rájuk, de – legalábbis Nirenberg szerint – az első kidolgozott judaizmus-kon koncepció Egyiptomban állt össze a perzsa uralom idején két és fél ezer évvel ezelőtt. Az Arab-félsziget nomadizáló arab törzsei majd egy évezreddel később lépnek csak be a világtörténelembe.

Egyiptomban megszületett az Exodus egyiptomi változata, amelyben a mocskos, fertőző, mindenkire bajt hozó, a hódító ellenséget támogató zsidókat kiebrudalták. Így szabaddá meg az országot a szennytól, a betegségtől. Így szerezték vissza az

¹ <https://www.es.hu/cikk/2024-12-13/revesz-sandor/a-vallasszabadsag-lehetetlensegerol.html>

istenek kegyét. A zsidók elleni harc a későbbiekben is a zsarnokság elleni küzdelmet, a szabadságharcot jelentette az egyiptomiak számára.

A zsidók hagyományos egyiptomi jellemzését, mely „az idők során meglepő állandóságról tett tanúbizonyságot”, Nirenberg így foglalja össze: a zsidók szokásai homlokegyenest ellenkeznek más népek, kiváltképp az egyiptomiak és a görögök szokásaival. A zsidók mindenféle istenségek ellenségei. Ha hatalomra jutnak, uralkodásuk brutális és zsarnoki. Embergyűlölők; nem csak Egyiptomnak, de az egész emberiségnek az ellenségei.

Ez a kép élt tovább Nagy Sándor birodalmában, a hellenizmus korában, a római birodalomban. Ezzel találkozott Jézus követői is.

Pál kijelenti: „Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő: mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.” (Galátziabeliekhez 3.28.) Ez nem azt jelentette, hogy immáron nincs különbség zsidó és nem zsidó között, hanem azt, hogy nincs létjogosultsága többé a zsidónak. Annak, aki az marad. Aki nem adja fel a hitét, az identitását. Csak a megtértekre, például Pálra magára, vagy Jézusra magára igaz, hogy a zsidósága immáron nem létezik.

A zsidók ettől kezdve a partikularitás jelképei lesznek, az univerzális értékek ellenségei. Elvesztik a kiválasztott nép státuszát. Az Ábrahám-nak tett ígéret örökösei nem a testi, hanem a szellemi örökösök lesznek. Sára és Izsák képviselik a szellemi örökséget, Hágár és Izmael a testi örökséget, ami immáron csupán szolgaságot, nyomorúságot, száműzetést jelenthet.

Akik megmaradnak zsidónak, az anyagba ragadt létezését képviselik. A betűnek szolgálói, és nem urai lesznek, holott „a betű öl, a lélek megelevenít”. Másképp nem is lehetett az Ószövetséget a kereszténységbe átmenteni, hiszen az tele van olyan törvényekkel, parancsolatokkal, állításokkal, amelyeket a keresztény világ „betű szerint” nem vehetett magára. A meg nem tért, az Ábrahám-nak tett ígéret megvalósulását Krisztusban fel nem ismerő zsidónak csak az e világi, régi Jeruzsálem maradt. Az Új Jeruzsálem, a szellemi Jeruzsálem az új, univerzális igényű hívó közösségé.

A zsidó ezentúl az anyagi tényezőök foglya, a betű, azaz a spekuláció foglya, akitől minden emelkedettség, szolidaritás, közösségérzet idegen. Úgy, ahogy Egyiptomban kialakult a képük: az egész emberiség ellenségei, akik rég értelmüket vesztett törvényekkel kötik meg az életüket, akik az erkölcsi parancsokat csak a saját közösségükre nézve tartják érvényesnek.

Annak a zsidónak a képe, aki ragaszkodik az életét beszűkítő törvényekhez, amelyek alól az emberiség haladottabb része már fölszabadította magát, hasonlít a hagyományőrző moszlimokról alkotott mai képéhez.

„Pál minden általa tévesnek tekintett viszonyt e világi testi dolgokhoz... a »zsidó« névvel illetett.” Így szakadt el a zsidó jelző a hús-vér zsidótól, illetve így emelkedett túl rajta, és így duzzadt fel a zsidó jelző, illetve a zsidóság tartalma mindenféleképp, ami a zsidóságon kívül történt.

Pál például azokat a nem zsidó megtérteket vádolta judaizálással, akik körülmetéltették magukat, a zsidó törvényeket tartották, holott

ennek a számukra nem volt létjogosultsága.

A zsidók nem csupán Jézus gyilkosai lesznek, hanem a prófétáik elárulói, gyilkosai, megtagadói is, amihez az Ótestamentum könyvei, a próféták szavai bőséges muníciót adnak. Az Ótestamentummal nem a zsidókat fogadja be a kereszténység, hanem azokat a prófétákat, akiknek az üzenetét a zsidók éppúgy nem fogták fel, mint Jézusét. Akiknek a zsidók éppúgy ellenségei voltak, mint a keresztényeknek és általában minden népnek.

A 1–5. században lezajlott keresztény belviták résztvevői jellemzően egymást vádolták judaizmussal, egymást zsidózták le. A viták jelentős részben arról szóltak, mennyire, milyen értelemben volt e világi, testi lény Jézus, illetve egyáltalán az volt-e, vagy egyáltalán Isten volt-e, és milyen értelemben. Ezek a kérdések, csakúgy, mint a Mózes törvényeihez való viszony, az Ótestamentum szövegeihez való viszony, arról szóltak, hogy a kereszténység miként és mennyire kapcsolódjon a zsidó örökséghez.

Markion, Jusztinosz, Origenész, Tertullianus, Jeromos, Ágoston és a korai kereszténység egymással vitázó hittudósai valamennyien ontották magukból a zsidóellenes szövegeket, és a judaizmus ellen fejtették ki nézeteiket, amikor egymás ellen érveltek. Így lettek ellenfeleik szemében maguk is judaisták.

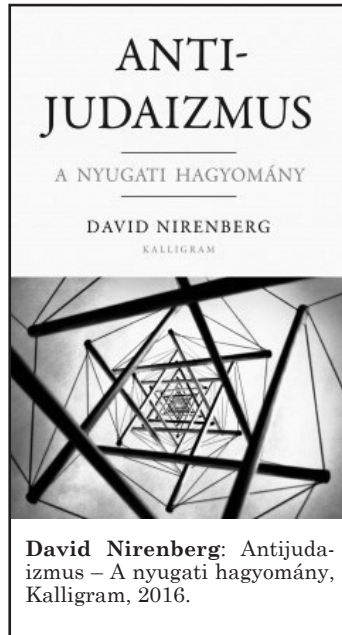
Közkeletű nézet volt, hogy a zsidók szenvedése a gonoszágukat bizonyítja. Az Ótestamentum maga is a zsidók bűneinek büntetését látja a rájuk zúduló balsorsban. Szent Jusztinosz mártír a félmillió emberéletet követelő Bar Kochba-lázadás

bukásában és a zsidók végleges száműzetésében is ezt az igazgátételt látja: „Jogosan és méltán ért mindez titeket. Mert megöltétek az igazat, őelőtte pedig a prófétákat, most meg azokat, akik őbenne remélnek.”

Ennek a gondolkodásmódnak az öröksége a zsidók szenvedései iránti, gyakorta tapasztalható közöny, melynek párja a moszlimok és mások szenvedései iránti, nem kevésbé gyakori közöny.

388-ban püspökük felbujtására szerzetesek felgyújtottak egy zsinagógát Me-

zopotámiában. A helyi kormányzó elrendelte a tettesek megbüntetését. Ambrus, Milánó püspöke hosszú levélben intette a császárt arra, hogy a törvény betűje helyett a hit szellemét kövesse: ne büntesse meg a szerzeteseket, akik azt tették, ami hitük szerint üdvös. A császár kötelessége az ő hitük védelme, és a világi törvény betartása zsidók védelmében önmagában is judaizálás. A császár maga is zsidónak minősülhet, ha így tesz. Ambrus érvelése szerint a keresztény szuverenitásnak, egy keresztény állam szuverenitásának feltétele a zsidó kizárása a jogrendből. Zsidó pedig mindenki,

aki a próféciát félreérti. Maguk az ótestamentumi próféták sohasem voltak zsidók, hanem éppen a zsidók áldozatai.

A Korán szerint a keresztények és a zsidók egyaránt meghamisítják a próféták üzeneteit. Ahogy a keresztény egyházatyák körében elterjedt nézet volt, hogy a próféták nem zsidók, hanem keresztények voltak, a Korán ezeket a prófétákat Mohamed elődeinek, moszlimnak állítja be. Így beszél Mózesről is, Ábrahámról is: „Ábrahám nem volt sem zsidó, sem keresztény – a tiszta egyistenhit követője volt, aki alávetette magát Istennek, és nem tartozott a bálványimádók közé.” (K. 3:67)

Akárcsak a keresztény, a moszlim teoretikusok esetében is több változata volt annak, hogy mit kell tenni a zsidókkal, Jézus és Mohamed ellenségeivel. A hagyomány szerint Mohamed azt az utasítást adta, hogy „öljétek meg minden zsidót, aki a kezetek ügyébe kerül”. Vagyis ugyanazt a nézetet képviselte, mint Jézus Lukács evangéliumának fent idézett helyén.

Ezzel szemben állt az az álláspont, hogy „űzd el, de ne öld meg: a zsidó mint ellenség a Koránban azt szolgálja, hogy a hívő vegye fel a harcot és győzze le a zsidót, de ne feltétlenül végezzen vele. A zsidók megaláztatása, alávetettségben való tartása az iszlám hatalmának és igazságának bizonyítéka. »Harcoljatok a könyv emberei közül mindazok ellen, akik nem hisznek Istenben és az Utolsó Napban mindaddig, amíg alávetették nem fizetnek védelmi adót...« (K 9:29) Ez a bekezdés teremti meg az alapot arra, hogy a zsidók és keresztények megmaradhatnak a mu-

zulmán társadalomban, státuszuk védett, de alávetett, amit dhimmanak neveznek.»

Ez pontosan megfelel annak az Ágoston által kifejtett nézetnek, hogy a zsidók maradjanak meg mentőként, figyelmeztetőként a maguk nyomorúságában.

A kereszténység uralmának századaiban gyakran hivatkoztak ebben a tekintetben Ágostonra. Úgy is, hogy a zsidókkal keményen kell bánni, de úgy is, hogy a zsidók kiirtásától tartózkodni kell. Petrus Venerabilis, Cluny apátja a 12. században VII. Lajos szemére hányta, hogy túl nagy szabadságot enged a zsidóknak, és Ágostonra hivatkozva így foglalta össze a mondandóját: „Isten nem akarja, hogy mindenestül elpusztuljanak, mert a testvérgyilkos Káinhoz hasonlóan még több szenvedést tartogat a számukra a halálnál is rosszabb életük folyamán.»

Nirenberg erre nem tér ki, mert könyvének nem tárgya, de tudjuk, hogy a zsidóság számára a kialakuló arab birodalom kalifátusai sokkal jobb lehetőségeket kínáltak, mint a keresztény Európa. A hatalmas muszlim birodalom egységes jogrendje és intézményrendszere, a gyors urbanizáció, a technikai, kulturális fejlődés rendkívüli lehetőségeket biztosított a zsidók számára: „Az újonnan létrejött városokban drámaian megnőtt a kereslet a szak-képzettséget igénylő foglalkozások iránt, a zsidók pedig Mezopotámia- és Perzsia-szerte özönlöttek a városokba. Ez a folyamat olyannyira erőteljes volt, hogy a 9. század végére a közel-keleti zsidó populáció csaknem teljes egészében városi lett. A kis- és nagyvárosokba áramló zsidók városi foglalkozások – kézművesség, boltos-

ság, kereskedelem, adószedés, tanítás, orvoslás – százai közül választhattak... számos, szakképzettséget igénylő foglalkozás válik elérhetővé, az írni-olvasni tudó zsidók bármely más etnikai vagy vallási csoportot megelőzően képesek élni ezekkel a lehetőségekkel.”²

Az iszlám antijudaizmus a keresztény antijudaizmus jellegzetességét őrzi, annak az utóda. Ugyanaz a törekvés alakította ki mindkettőt: megőrizni a judaizmus prófétai hagyományát a judaizmus tagadásával. Hiszen Jézus küldetését csakis a próféták szavai igazolják.

Nincs itt mód arra, hogy Nirenberggel végighaladjunk az antijudaizmus évszázadain. Átugorjuk az egymást judaizmussal vádoló keresztény irányzatok, a reformáció és az ellenreformáció küzdelmeit, és előreugrunk arra a korra, amikor a kereszténység világi és szellemi uralma megrendült: a felvilágosodás évszázadára.

„A felvilágosodás filozófusai a leg-radikálisabbaktól (például a »spinozisták«, deisták, ateisták) a leginkább mérsékeltekig azt vallották, hogy az Ószövetség a sötétség igazi forrása”. A felvilágosodás ellenfelei pedig a zsidókban, a judaizmusban „a hiperracionalitás, az önzés, az ateizmus és a konok materializmus forrását és legeretentőbb példáit” látták. Valamennyien az ókeresztény antijudaizmus elemeihez kötődtek.

Az előbbieket azt a „judaista” kereszténységet támadták, amely az Istenhez való viszonyulás szabadságát

legerősebben a judaizmusból örökölt elemekkel tagadta. Ők az egyház kényszerítő hatalmát is zsidó eredetűnek tartották, hiszen a zsidók is a Törvény kényszerítő hatalma alatt éltek, és ezzel adtak példát az államvallássá váló kereszténységnek.

Az utóbbiak pedig az istentagadásnak, a spiritualitás tagadásának a népét látták a zsidóságban.

A felvilágosodás filozófusainak társadalomkritikájában is kitüntetett szerepet kapott az anyagi világhoz kötött, a szellem világától idegen zsidó, amely lényegénél fogva „anyagias”, nyerészkedő, mohó. Ezt legelősebben a felvilágosodás leganyagiasabb filozófusa, Voltaire fejtette ki.

A francia gazdasági életnek a zsidósságát hangsúlyozták, miközben Franciaországban, pláne Párizsban, egészen csekély számban éltek zsidók. Ők akkor sem – mint ahogy sohasem – kellettek az antiszemizmushoz.

Voltaire, a vallási türelem szószólója azzal tagadja ki a zsidókat ebből a türelemből, hogy ugyanúgy az összes nép és vallás megsemmisítésére kész világgyűlölőnek tekinti őket, mint az antijudaizmus egyiptomi „alapítói” : „Isten egyszer-kétszer azt parancsolta a zsidóknak, hogy öljék meg a bálványimádókat, ne kegyelmezzenek másnak, csak a serdülő leányoknak: márpedig a zsidók bálványimádóknak tekintenek bennünket, s noha ma már eltűrjük őket, megeshet, hogy ha fölébünk kerekednének, csak leányainkat fogják életben hagyni.”

Nirenberg összefoglalása szerint: „...a filozófia úgy szabadította ki magát a teológia gyámkodása alól, hogy mindent megtanult nevelőjétől, amit a zsidókról tudni lehetett.

² Maristella Botticini – Zvi Eckstein: *Kiválasztott kevesek*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2021, 175–176. o. Fordította: Felcsuti Péter.

Sőt, a tanítvány túl is szárnyalta a tanárt, hiszen újra felfedezte az ókori egyiptomi, görög és római forrásokat, és kibányászott ezekből minden példát, amely alátámasztotta a zsidók irracionalitását és embertelenségét.”

Igy vált a vallási antijudaizmus világvivá, mire elérkezett a szekularizáció kora.

A szekularizált világot úgy lehetett értelmezni, hogy az anyagi világ átvette az uralmat a vallás, a szellemi értékek által meghatározott világ fölött. Az anyag, az anyagiasság világa pedig, ugye, speciálisan a zsidóság világa. A kapitalizmus világa: zsidó világ.

Marx ebben az értelemben, ebben a keresztény antijudaizmustól örökölt felfogásban ír a zsidóságról. „A zsidó zsidó módon emancipálta magát, nemcsak azért, hogy a pénz az ő révén és őnélküle is világhatalommá, a gyakorlati zsidó szellem pedig a keresztény népek szellemévé vált. A zsidók annyiban emancipáltak magukat, amennyiben a keresztények zsidók lettek.”

Marx pontosan úgy látja a judaizmust, a zsidó vallást, ahogy a keresztény antijudaizmus, és ebből vezeti le a zsidó jellegadó szerepét az anyagiasság, a pénzközpontúság világában, a kapitalizmusban: „Mi volt önmagában véve a zsidó vallás alapja? A gyakorlati szükséglet, az önzés”. „A váltó a zsidó valódi istene”. „A pénz a zsidó féltőn szerető istene, aki előtt nem lehet más isten.” A modern antiszemitizmus ősi, antijudaista eredetének tekintetében két dolgot kell megmagyarázni. Az egyik, hogy miként terjedt ki a zsidóságot elhagyó, keresztény vagy felekezeten kívüli zsidóra. A másik,

hogy miként fogta össze a két ellentétes, egymással harcban álló rendszert: miként lett a kapitalizmus/liberalizmus és a kommunizmus/szocializmus egyaránt zsidó eredetű és zsidó lényegű.

Ezek nem túl nehéz kérdések.

Miután a kereszténység beharcaiában a hit judaista eltorzításával vádolták egymást a különböző irányzatok, a másképp keresztények, a másképp moszlimok is zsidó lényegűek lettek, s kézenfekvő volt ebben kiemelkedő szerepet tulajdonítani a kereszténységbe beszivárgó zsidóknak.

Luther például az ördög zsinagógájának nevezi az elvilágiasodott, elanyagiasodott római egyházat, lezsidózza a pápát, Lucas Cranachtól olyan képet rendel, amelyben III. Pál pápa kampós orral, szakállasan egy sertésen lovagol, kezében szardarabokkal. A protestánsokat pedig Lutherrel az élükön magától értetődően lezsidózták, hiszen különös jelentőséget tulajdonítottak az Ószövetségnek, ráadásul annak szó szerinti érvényességét hirdették, amit már a korai egyházatyák is elutasítottak.

„A »legkatolikusabb« spanyol királyságnak sikerült az összes zsidót áttérítenie vagy elűznie. Ám az eredmény az lett, hogy az egész országot elborította a »judaizmus«.” A külföld szemében. Erasmus leszögezte, hogy Spanyolország nem kellemes hely, mert tele van zsidókkal. Holott akkor ott izraelita zsidó már nem volt.

A zsidó a keresztények és a moszlimok szemében eleve istentelennek, istentagadónak, tehát ateistának számított akkor, amikor semmilyen, az anyagi világon kívüli lényben nem hívó, igazi ateista még nem is létezett. Természetes, hogy a 18. századtól egyre jelentősebb tényező-

vé való valódi ateizmust is zsidó terméknek tekintették.

A kapitalizmust az anyagi szempontok uralmának lehetett tartani, a kommunizmust, amely elvileg is kizárta Istent a világból, még inkább. Így mindkettőt logikusan a zsidó materializmus termékének lehetett minősíteni.

A francia forradalom hívei és ellenfelei is lezsidózták egymást. A forradalmárok szövegeiben a forradalom új világa úgy viszonyult régihez, mint a régi Jeruzsálem az Új Jeruzsálemhez, a zsidóság a kereszténységhez. A forradalom ágenseit pedig Edmund Burke és mások zsidó alkuszokként, farizeusokként bírálták, akik minden más hitnek és azok híveinek elpusztításával törnek uralomra. Ahogy azt már az egyiptomiak is elmondták a zsidókról.

Éppen így zsidózta le egymást a kapitalista és a szocialista/kommunista rendszer híveinek nem kis része, a „harmadik utasok” pedig mindkettőt, a náccikkal az élükön.

Nirenberg könyvét letéve az olvasó magára marad néhány kérdéssel.

Az egyik az, hogy miként lehet viszonyulni zsidóként ahhoz a történelmhez, amelyben a zsidógyűlöletnek ilyen széles folyamát követhetjük nyomon. Benne azoknak a gondolkodóknak, alkotóknak, művészeknek, történelmi személyiségeknek a tömegével, akiknek a művei, történelmi alkotásai olyan fontosak a számunkra. Ők természetesen sokkal többen vannak, mint akikről itt szót ejthetünk. Hegel, Kant, Schopenhauer, Fichte, Wagner, Spinoza stb. stb.

Erre csak azt lehet válaszolni, hogy ehhez a demokrácia és az individualizmus előtti korok sajátos-

ságai iránti megértéssel lehet közelíteni. Semmilyen más tekintetben sem alkalmazhatjuk a jelen életünkbe vágó normáit arra a múltra. Ez a múlt nem vezethet el minket egy olyan világgyűlölethez, amelynek az a forrása, hogy a világtörténelem a mi üldözésünk története, hogy az egész világ az ellenségünk volt és maradt, így állunk vele szemben egymagunk...

E múlt átsugárzása a jelenre jelentős, de nem végzetszerű.

Az antijudaizmus – az antiszemitizmus eredendő forrása – az egyházak és a hívők körében kiszorult a mainstreamből a fundamentalista szélekre. Bár kétségtelen, hogy ez a szél az iszlám esetében éppen elég széles ahhoz, hogy a terrorizmust táplálja. Aminek oka nyilván az, hogy az iszlám világ jelentős része még a demokrácia és a szekularizáció előtti korban él. Ez aligha magára az iszlámra jellemző, amely a kereszténységével egyivású antijudaista örökséget hordoz. E mögött egyrészt a világ egyenlőtlen fejlődése áll, másrészt az Izrael megalapításával kialakult közel-keleti konfliktushelyzet.

Az antijudaizmus marginalizálódása a szekularizáció következménye. A szekularizáció nem csupán azt jelenti, hogy az egyház nem rendelkezik állami hatalommal, és nem is csak azt, hogy csökken a hívők száma, hanem azt is, hogy jelentősen lecsökken a hit súlya és szerepe a hívők életében is.

A hívők mindennapjait, cselekvéseit, normáit, törekvéseit nem hatja át úgy a hit, mint a szekularizáció előtti világban. A hitbéli kérdések immár nem élet-halál kérdések. A kötelékek meglazultak. Ma már senki nem ret-

teg attól, hogy a pokolra jut, ha nem két szín alatt áldoz, ha nem jól foglal állást Jézus emberi-isteni természet, Mária szeplőtelen fogantatása, a szentek tisztelete ügyében. Az egyház által megkötött házasságon kívüli nemi élet általános gyakorlat a hívők körében is, és ezt a gyakorlatot nem árnyékolja be a pokoltól való félelem a paráználkodásra vonatkozó parancsolt megsértése miatt.

Az egyházak békés együttélése azt jelenti, hogy a szekularizáció előtti körök halálosan komoly, sok millió ember legyilkolására okot adó kérdései érdektelenné váltak.

Arra a kérdésre, hogy létezik-e pokol, a hívők többsége nemmel felelt már ötven-hatvan évvel ezelőtt is. 1967-ben a protestáns hívők 78, a katolikusok 47 százaléka, 1980-ban

az előbbieket 83, az utóbbiak 59 százaléka felelt így.³

Az istenhívők nagy többsége imáron nem istenfélő. A hit elsőkélyesedését követi hívei megtartása végett az egyház, így engedi el az antijudaizmust. A magamfajta agnosztikus nem nyilatkozik arról, hogy ez Isten szempontjából miként értékelendő, de világi szempontok szerint mindenesetre üdvös fejlemény.

Minél kevésbé félik a keresztények az Istent, annál kevésbé félhetik a zsidók a keresztényeket.

A demokrácia és a szekularizáció jövőjétől és persze Palesztina drámájának alakulásától is függ, hogy ennek a félelemnek a mértéke miként alakul a zsidók és a moszlimok között.

³ George Minois: *A pokol története*, Atlantis, Budapest, 2012, 571. o.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A Táncsics-fuga művészete

A kézbevaló, szépen formált kötet védőborítóján Jakobey Károly ismert festménye, a *Budavár ostroma* látható. Ez több szempontból is jó választás. Egyfelől azért, mert a 1848/49. évi forradalom és szabadságharc nemcsak jelentős civilizációs eseménysor, hanem a modern magyar nemzet alapító mítosza is, így képi ábrázolása jól szimbolizálja azt az egész évszázadot, amelyet a könyv átölel. Másfelől pedig azért, mert a korszak jó nevű festője készítette azt az idealizáló Táncsics-portrét is, amely minden március 15. táján előszeretettel bukkan fel a magyar nyelvű sajtóban. Láncokkal csuklóján, börtönágyon könyökölve látjuk a komor tekintetű, rab orosz-lánt, és a drámai hatásból csak kicsit von le a férfiú fejére applikált, talányos hálósipka.

Ez a kép azon kevés Táncsics-témák közé tartozik, amelyeket nem említ Spiró György új regényében, a *Padmalyban*. Az a lenyűgözően gazdag adatgarmadából összeállító szövegháló, amelyet – egy másik hálóról: a világhálóról származó, főképp hírlapi források ezreiből – egybeszótt, és amely nemcsak az írás nyersanyaga, hanem javarészt maga a történet, oly mértékben kápráztatja el aprólékosságával és részletességével a belekábuló olvasót, hogy természetesen nem hiányol semmilyen további adatot, amikor az elbeszélés végére ér. De ez így is van rendjén, hiszen a szerző pár éve ekképp vallott regényírói techniká-

járól: „*Én úgy szoktam írni, nem tudom, miért, ez olyan új keletű, csak 20–30 éve van velem, hogy ragaszkodom a tényekhez. Korábban nem nagyon érdekelték a tények: kitaláltam ezt-azt-amazt, és akkor jó volt. De valahogy, ahogy öregedtem, úgy egyre fontosabbnak tartottam, hogy pontos legyen, amit írok.*”

Ez a pontosság itt egyértelműen azt jelenti, amit a történészek az ábrázolás referencialitásának neveznek, vagyis röviden azt, hogy a szöveg adattartalma nem pusztán kitaláció, hanem valamilyen tényleg megtörtént eseményre utal, annak elbeszélése. E valóságreferencia hátterét a korabeli sajtóban végzett alapos, forrásfeltáró kutatómunka biztosította, lényegében igazi, klasszikus történelmi rekonstrukció, csak annyi különbséggel, hogy a végére nem csatolta oda a jegyzetapparátust, a tudományos szakmunka nélkülözhetetlen velejáróját. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy e forrásfeltárás egyik legizgalmasabb – és kétségkívül a történettudomány számára is javarészt *terra incognita* – területe a korai magyar munkásmozgalom belvilágának, első vitáinak, kezdeti személyi és csoportos torzsalkodásainak, vonzásainak és választásainak stb. bemutatása.) Az így fölhalmozódó adatvilág egyfelől eleve kirajzolt egyes elbeszélési irányokat, másfelől pedig jelezte azokat a „lyukakat”, ahol hiányoztak a tények, így kreatív fikcióra volt szükség, hogy továbbmozduljon a

cselekmény. A szerző ez utóbbi vonatkozásban – műve tanúsága szerint – nyilvánvalóan osztja Kemény Zsigmond álláspontját arról, hogy önmagában a mégoly hasznos történeteszi aprómunka nem elegendő a műalkotás létrejöttéhez. *„A história egy soha be nem végzett egész, mely a múltból a jelenen át a jövőbe szövi magát, s még nagy korszakai sem kikerekítettek, mint a teoretikus elmék képzelik, a regénynek ellenben, művészileg befejezettnek kell lennie, kiformált mesével, megoldott eszmékkel, célhoz vitt tényekkel, lepergett szenvedélyekkel és a katasztrófbán elmondott igazságtétellel.”*

Hogyan oldja meg ezeket az alkotói feladatokat a Padmaly szerzője?

A műfaj kérdése kapcsán elsőként arra gondolhatunk, hogy „történelmi regény” az az írás, amelyben a művész a maga aktuális mondani-valóját úgy tudja/akarja elmondani, hogy azt a szerző és az olvasók korához képest egy másik – a történelmi emlékezetből ismert – korszakba helyezi át. Ám aligha vitatható, hogy nincs „tisztá” történelmi téma: Szegedi-Maszák Mihály is arra figyelmeztet a *Néror, a véres költő* kapcsán, hogy a történelemről írni valamiképp mindig „átírás”, mert *„a múlt bizonyos mértékig csakis a jelen tükréként idézhető fel”. Ugyanennek a felismerésnek a műfajképzési következményét fogalmazta meg Kosztolányi Dezső abban az ismert megállapításában, hogy „jó történelmi regényt írni tulajdonképpen annyit jelent, mint jó társadalmi regényt írni”* (1908). Ha innen nézzük Spiró György vállalkozását, akkor igen következetes írói programot látunk: a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció hőskorának legsúlyosabb

szociális, művelődési, urbanisztikai, részben nagypolitikai problémavilágából választotta – pozíciójában egyszerre értelmiségi, jobbágy és proletár, nézeteiben megbotránkoztató, ám mégis reprezentatív és jövőbemutató, cselekedeteiben pedig sokáig küszködő, részben marginalizálódó, majd új nyilvánosságot találó – főhősét, sőt főhőseit, akiknek élettörténetét a klasszikus lineáris időkezeléssel meséli el, lényegében egyetlen elbeszélésfolyamba fűzve, amelyet még fejezetek sem tördelnek, csupán néha a bekezdéscsoportokat tagoló csillagok.

Fölmerül a kérdés, hogy a társadalmi regény szerzője miért nem alkalmazta azt a hagyományosan Walter Scott nevéhez köthető – a történelmi regényírásban bizonyítva legnépszerűbb – szerkesztési elvet, amelynek az a lényege, hogy a választott történelmi korszak közismert, „nagy” alakjai csak a háttérben jelennek meg. A cselekményt ténylegesen hordozó főszereplők e modellben mindnyájan kitalált figurák, akiknek így a poétikai megformálását és dramaturgiai mozgatóját nem feszélyezi az az erkölcsi elvárás, hogy a múltbeli valódi szereplők hajdani tetteit, mi több, emberi méltóságát és morális integritását is tiszteletben kell/illik tartani. Ám a szerző jól érzékelhetően nem csupán a korszak társadalmi életének fontosabb problematikáit akarta ábrázolni, hanem egészen konkrétan a két főszereplő honfitársunk, Tánics Mihály és Seidl Teréz emberi sorsa, személyisége, viszontagságai és tragédiái, a ritka örömeik és a hosszú szenvedések elképesztő váltakozásainak tragikus hőskölteménye nyűgözte le – és amelyet ugyan igyekezett lehe-

tőleg spártai érzelmენტességgel ábrázolni (és ez a pátoszt illetően sikerült is), de ugyanakkor az irónia pápaszeme időnként ott maradt az orrán...

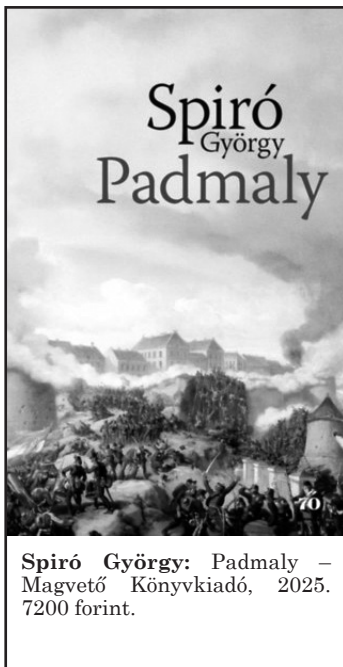
A Táncsics házaspár mint főszereplők megtalálása tökéletesen illeszkedik ahhoz a megfigyeléshez, amelyet Radnóti Sándor említ a szerző egyik korábbi alapműve, a *Fogság* elemzésekor: „a nézőpont a szokásosnál jóval inkább alulnézeti, s hiába fordul meg Uri, a regény odisszeájának hőse a történelmi események csinálói között is, fontosabbak az író számára a történelem elszenvedői – parasztok, kézművesek, proletárok, névtelenek.” Ez szó szerint így van a *Padmaly* lapjain is, ami azért lehet meglepő napjaink olvasójának, mert március 15. egyik halhatatlan hősről azért

kevésbé közismert, mennyi kegyetlen nyomorúságon vergődött végig hosszú és viszontagságokkal teli élete során. Ám mivel ez tényleg így volt, az „alulnézeti” megközelítés lehetővé teszi Spiró számára, hogy kivételes gazdagsággal hozza közel, tényleg gyomorszájba öklöző erővel, a század mindennapjainak hús-vér, por-sár, jég-tűz, igaz-hamis, szép-rút, bűdös-illatos (sokáig folytathatnánk) világát. Ez a nagyregény egyik legnagyobb teljesítménye, állóképek és mozgások, futások és tántorgások, menekülések és maradások, utazások és megérkezések,

villanásnyi és emberöltőnyi sorsok, korszakfordulók és futó pillanatok, emberi nagyságok és silány pocsékságok olyan komplex muzsikája, amelyre metaforikusan használtam a címben a fúga kifejezést. Ám annyiban kicsit megtévesztő ez a párhuzam, hogy a virtuóz zeneművészeti formaképzés egyik csúcának talán legfőbb vonzereje a harmóniák kristálytisza átláthatósága és kozmikus rendet sugalló kiszámíthatósága – márpedig az a teljes élet, amelyet a szerző alulnézetből láttat, kakofonikus rángatózásában teljesedik ki, mert hősei és szemlélői egyaránt nemigen értik, mi taszítja őket mindig egyre lejjebb és lejjebb a társadalmi lét bugyraiban.

Mivel a nagyregény hatalmas időbeli távlatát valamiféle teljességet sugall, termé-

zetes a kérdés, hogy a „nagy” 19. század, a nemzeti újjászületés és a polgári modernizáció korszakos folyamata mennyire fest másképpen ebből a látószögéből, mint ahogyan azt a tankönyvekből, a korabeli regényekből és a későbbi filmekből megszokhattuk. Nos, amiképp az várható is, nemcsak a „nagyok” kapják meg rendesen a magukét, hanem a jól ismert események is merőben új oldalukról mutatkoznak – vagy még inkább: nem is mindig látszanak (!) az alulnézeti perspektívából. Ez a hatalmas fúga újabb pompás kontrapunktja: beledörgöli az agyunkba,

hogy az ún. utca embere, a hétköznapok figurája mennyi mindent csak töredékességében, megszakítottságában, alig egyetlen mozzanatában vagy még abban sem vehetett észre a hajdani nagy napok és óriási fordulatok egészéből. Ez persze természetes, hiszen a visszatekintő számára a múlt végtelen, amire pedig belőle emlékezünk, az a történelem – ez pedig akarattal és tudományal alakított esszenciája a korábbi valóságnak. Spiró viszont a dokumentumgarmadára alapozott, történelmileg javarészt hiteles alulnézeti tárgyalás révén belemerít minket a korabeli „éppíglét” pillanataiba, és ekképp visszahozza valamennyire a dolgokban benne tartózkodás élményének egykori sűrűségét – de egyben javarészt átláthatatlanságát is. Épp ezért a regény legmulatságosabb és legzseniálisabb bekezdései éppen azok, ahol ez a félretájékozottság a felpörgő jelenet motorja, amikor egy-egy kiélezett pillanatban az egyének és csoportok érvei feleselve feszülnek egymásnak, valódi „kiabálós” vitát imitálva, roppant szellemesen és a mindennapi tudatra oly jellemző reflektálatlansággal halmozva egymásra az érveket és azok ellenérveit, teli persze gondolatcsúsztatásokkal és a vitákban oly ismerős érzelmi ellentmondásokkal.

Ha már a címben földidéztem a fúga metaforáját, a dupla fúga juthat eszünkbe arról, ahogyan a szerző a feleség, Seidl Teréz történetét formálja. Ez olyan fontos motívuma a regénynek, hogy sokan egyenesen őt tekintik az igazi főszereplőnek. A születésével indul a történet, és a halálával, hagyatékának sorsával ér véget, ám vannak száz oldalak a könyvben, amikor inkább csak a

háttérben zakatol életének motollája. Ám ahogy végiggürcöli a századot, tisztaságával és tisztességével kiemelkedve a városi félproletár asszonysors savanyú szagú konyha- és mosókonyha-börtönéből, csak néha súrolva alulról a kispolgári egzisztencia határait azokban a rövid években, amikor tellett rá a férje képviselői fizetéséből, ez a helytállás a szerző puritán, ám mégis ékesszóló dokumentálása révén ércnél maradandóbb hőskölteménnyé magasztosodik, mire a regény zárlatához elérkezünk. Talán nem tévedek, ha úgy vélem, ennek a Teréz-alaknak a megmintázása az egész regény megírásának az egyik jelentős érzelmi mozgatója lehetett.

Az a választás azonban, hogy a 19. század nagy pillanatait végig Táncsicsék perspektívájából kísérik végig, sajátos ellentmondást is magában hordoz. Ha a múlt ez esetben is a jelen tükre, akkor érteni vélhetjük Spiró hősválasztásának egyik motívumát: olyan hiteles személyiséget talált a plebejus forradalmárban, amelyet alighanem Diogenész lámpásával is hiába keresne a mi korunkban. És bár végig sajátos iróniával kíséri viselt dolgait, a jelzőkben néha kifejezetten gúnyos felhanggal (nyüzüge, futóbolond, eszement, izgága, nyiszlett stb.), a néptanító forradalmár társadalmi és politikai állásfoglalásairól időnként elárulja, hogy „csak az a baj, hogy neki van igaza”. (121.) E ponton Spiró indirekt módon bevallja, amit persze sehol nem titkol, de nem is hangsúlyoz, hogy regényének ő maga, jelenkori kortársunk az elbeszélője, számos kiszólásában olyan tudásra utalva, amelyet valóban csak az utókor ismerhet. (E döntésére utal az is,

hogy stílusában és nyelvében nem archaizál, és csak ritkán és enyhén használ régies szófordulatokat). Ám ebből az is következik, hogy még ha nem azonosulna is hőse akkori álláspontjával (bár mint az előbb láttuk, néha igen), akkor is abba a helyzetbe kerül, hogy minél hitelesebben ragaszkodik Tánacsicsék egykori perspektíváinak és narratíváinak történeszilg hiteles rekonstrukciójához, annál inkább azoknak az egyoldalúságoknak is a képviselőjévé – hogy ne mondjam: rabjává – válik, amelyek több esetben is hőseinek akkori álláspontját jellemezték.

Kérdés persze, hogy ez baj-e egyáltalán. Senki nem látja, mert nem is láthatja teljesen és tökéletesen a saját korát. A teljesebb kép úgy kerekedik ki, ha több álláspontot, egyéb szemléleti irányokat, más és más megközelítéseket ismerünk meg, állítunk egymás mellé, ellenőrizve és egyben gazdagítva valamely esemény elbeszélését – és ezzel magyarázatát. És mivel ez a történeszi szintézis feladata, így aki „csupán” az egyik történelmi szereplő életművét foglalja nagyregénybe, talán nem kell, hogy feladatának tekintse az ellenfelek – netán ellenségek, a helyzeteket másként megítélők – álláspontjának a saját hőiséhez hasonlóan alapos és gazdag rekonstrukcióját. Még akkor sem, ha egy adott részletkérdésben netán annak a másinak volt igaz! Tudós hazája széles e világ – azokat rekonstruálják mások, ha teljesebb összképet akarnak stb. Ám így persze az is előfordulhat, hogy valamely régi tévedést, netán hazugságot, előítéletet is fönntart és továbbéltet a tudós szerző, miközben saját hőse igazáért hadakozik. A dilemma tehát a következő: van-e

értelme megfogalmazni egy olyan elvárást a történelmi regény szerzőjével szemben, hogy oly ravaszul kanyarítsa mondanivalóját, miszerint ha hősének egy olyan álláspontját mutatja be, amelyben neki – a mai tudásunk szerint – nem volt igaz, akkor valamiképp – pedagógiai, népnevelési, igazmondási stb. okokból – a helyes megoldást is beleszöjje az elbeszélésbe?

Bevallom, nem vagyok biztos a válaszban – mindkét álláspont mellett felhozhatók érvek. Az elbeszélés során például többször is előjön Tánacsics álláspontja arra vonatkozóan, hogy szerinte az úrbéri terhek eltörlésekor (jobbágyfelszabadítás) a volt földesúrnak nem jár kártérítés, mert a föld azé, aki megműveli (34., 108., 115–116.). Manapság persze gondolhatunk bármit – de a 19. században egy tisztességes liberális szentnek tekintette a tulajdonjog elvét (mert azt gondolta, hogy nincs szabadság anélkül, hogy valaki ne tulajdonolná saját létfenntartásának elemi feltételeit), így a reformkori nagy nemzedék minden tagja azt gondolta, hogy a földesúrnak valódi tulajdona az úrbéri szolgáltatás, így azt tőle elvenni csak úgy szabad, ha kárpótlást kap érte (ahogy például ha egy vasútvonal érinti valakinek a földjét, akkor azt kisajátítják, de kárpótlásban részesül). Ám azt mindenki kezdettől világosan látta, hogy ezt a kárpótlást maga a jobbágy aligha képes kifizetni (legfeljebb a még jobbágyi jogállású, gazdag mezővárosok, amelyek azonban csekély százalékát adták a népességnek), ezért az 1840-es években már az volt az általános nézet, hogy ezt a jobbágyok helyett maga az állam fizeti ki a földesuraknak. Ráadásul éppen ez volt a kor legje-

lentősebb reálpolitikai koncepciója, az érdekegyesítés kulcslépése – ezzel lehetett benn tartani a nemességet a polgári reformok, majd a forradalmi átalakulás táborában. Amikor tehát újra és újra előbukkan Tánicsics javarészt már felesleges berzenkedése a kárpótlás ellen (noha ezt 1848 áprilisában a IX. tc. egyszer s mindenkorra eldöntötte), akkor a fenti összefüggésekre lehetne utalni.

Hasonló helyzetű kérdés az olasz segély ügye 1848 nyarán. Ezt – vagyis azt, hogy a magyar országgyűlés megszavazza-e a magyar katonaság külföldi felhasználását az itáliai hadszíntéren – Tánicsics éppúgy, mint az országgyűlés baloldala, élesen ellenezte (110., 112., 141., 177., 265.). Igen ám, de közben ő maga is szorgalmazta 1848 nyarának azt az elképzelését, hogy a király jöjjön Pestre, „hű magyarjai” körébe (177.), hogy ezzel csírájában el lehessen vágni minden bécsi magyarellenes és ellenforradalmi szervezkedést. Erről azonban az udvar hallani sem akart addig, amíg az olasz háborúhoz a magyar katonai segítséget meg nem kapja. Mit tett erre a Batthyány-kormány? A diplomácia magasiskoláját alkalmazta, amikor beleegyezett ugyan a katonai segélybe, így elkerülte a túl korai szakítást, de ennek feltételül a magyarországi nemzetiségi felkelések – vagyis a szerb és a horvát ellenforradalmi góccok – teljes felszámolását jelölte meg! Egyetlen derék magyar huszár sem került az olasz frontra a nyári beleegyezés értelmében, mert természetesen a „kamarilla” nem akarta pacifikálni a magyar kormányt folyamatosan sakkban tartó és erejét lekötő nemzetiségi ellenforradalmakat. (Az ezzel kapcsolatos

tévedések javarészből a forradalom és szabadságharc történetét a marxi osztályharc szemszögéből tárgyaló Spira György munkáira mennek vissza, akinek leegyszerűsítő szemlélete évtizedeken át uralta a Kádárkorszak középiskolai történelemkönyveit.) Tánicsics kritikája tehát a helyzet lényegi (vagy akaratlagos?) félreértéséből származott – amelyre, meglehet, talán lehetett volna utalni valamilyen kellően leleményes megfogalmazással.

És még egy klasszikus vándortévedés. A szabadságharc utolsó napjaiban az osztrákokkal szemben az oroszokhoz fűződő illúziókat többen azzal kritizálták, hogy Kossuth Lajos kormányzó és a miniszterek különösen rút módon árulták el a küzdelem legszebb elveit, amikor Európa zsarnokának, I. Miklós cárnak ajánlották fel a magyar koronát. Ám azon túl, hogy a végpercekben az ellenfél megosztásának nyilván minden valamirevaló esélyét meg kell ragadni, valójában minden tárgyalási ajánlatnak mellőzhetetlen része volt az a kikötés, hogy az új uralkodó fogadja el az 1848. áprilisi törvényt (vagyis a felelős kormányt és a népképviselői parlamentet) – tehát sohasem az önkényuralomhoz csatlakozásról, hanem mindig egy alkotmányos monarchia kialakításáról szóltak volna a tárgyalások, ha az ajánlattevők netán eljuthattak volna a tárgyalóasztalig (nem jutottak el). Kevésbé valószínű, hogy ezekkel a részletekkel a kormánnyal szemben kritikus, de Kossuth iránt alapvetően lojális, képviselői pozíciója révén pedig az átlagosnál sokkal jobban informált Tánicsics ne lett volna tisztában (273.), mert az „orosz kombináció” legelső ötlete már sok hó-

nappal korábban, a szabadságharc vezérkarának Debrecenbe költözése idején fölmerült.

De ismétlem, nem vagyok benne biztos, hogy ezt a szempontot valóban érdemben föl lehet-e vetni a *Padmaly* esetében. Az is nyilvánvaló, hogy ha valaki tízezer helyes adatot mozgat mondanivalója tömör tömegében, akkor pár tucat mindig lesz, amely ezért-azért nem stimmel. Nyáry Pál sosem volt alpolgármester (70.), Wesselényi sem volt gróf (27.), Brassai Sámuel nem volt unitárius püspök (21.), a reformkorban még nincs se felsőház, se főrendiház (31., 32.), Batthyány Kázmér gróf uradalmi intézője nem Klauzál Gábor volt, hanem a bátyja, Imre (33.), a főispánt nem választják, hanem beiktatják (62.), nem a régi pozsonyi országgyűlés jött le 1848-ban Pestre (105.), a reformkorban nem volt abszolutizmus (97.), a lakossági adakozással gyűjtött nemesfémkészlet nem fémpenzverésre kellett, hanem a papírpénz fedezetének (116.), Majláth Györgyöt a király nem ideiglenes nádornak nevezte ki (sem a poszt, sem a gesztus nem létezett), hanem helytartónak (122.), Lamberg nem Sukorón át jött Pestre (126.), (amúgy ha arra jön, akkor találkozik Batthyány miniszterelnökkel, aki éppen eléje ment a sereghez, és akkor elmarad a lincselés), Vasvári Pál szabadcsapata a honvéd haderő része volt, így Kossuth nem „szavatolhatta” kudarcát (143.), Kossuth nem elnöke volt az Országos Iparegyesületnek (és nem az Iparegyletnek), hanem az igazgatója (147.), Kapisztrán nem volt kiugrott pap (159.), Josef Hurbán szlovák evangélikus lelkes volt, így nem nevezhető páter-

nek (181.), Aradon nincs Várdomb, így nem lehet „levágtatni” a várból (248.), a miniszter Vukovics Sebő ugyan tényleg „kemény magyar” volt, de közben szerb nemzetiségű is (250.), Dembiński irányban talán tényleg Törökország felé is küldte a hadianyagot Szőregről, de azért mégiscsak inkább a közelebbi Temesvár felé (272.), Albrecht főherceg nem nádor volt az 1850-es években, hanem a neoabszolutista rezsimben kormányzó (309.), 1860 tavaszán még nincs magyar parlament (333.), a rendőrhivatalnok neve nem Wolafka, hanem Josef Worafka (342.), Andrássy Gyula nem volt nádor, és e tisztség semmiképp sem jellemezhető úgy, hogy „amit most miniszterelnöknek mondanak” (361.), Pauler Ákos, a jeles filozófus professzor nem volt miniszter, ellenben a nagyapja, Tivadar igen (402.), Széll Kálmán nem nevezhető arisztokratának, mert nem kapott főnemesi rangot (403.), III. Napóleon császár volt, nem király (413.), Ferenc József valójában nem cenzúrázhatta előre a képviselői megszólalásokat, a szerző valószínűleg az ún. előszentesítési jogra gondolhat, amely szerint a miniszterek csak a király jóváhagyásával terjeszthettek be törvényjavaslatot (420.), Madarász László volt a rendőriminiszter a forradalmi időkben, és nem az öccse, József (429.). No lám, ha a szerző történelmi erudíciója kivételesen gazdag és hatalmas, akkor bizony elkényelmesedik mellette a kiadói szerkesztő... Amúgy persze mindez a regény mondatainak súlyán egyetlen milligrammnyit sem változtat. Fehér tajték csupán a széles elbeszélésfolyam rohanó, tavaszi árájának csillogó hullámain...

A könyv utolsó harmadában különösen érdekes az a módszer, ahogyan Spiró az öregedő Táncsics munkásságában előbukkanó antiszemizmust bemutatja és kezeli. Ez annál inkább igazi kihívás, mert ahogy már volt róla szó, a szerző időnként rokonszenvezni látszik a forradalmár néptanító olyan eszméivel is, amelyeket némiképp kompromittált a pártállami időkben hivatalosan ápolt, kisajátító jellegű Táncsics-tisztelet. Nos, sokakkal ellentétben a szerző nem véli úgy, hogy hősének kétségtelen antiszemita fertőzöttsége mintegy visszafelé hiteltelenné tenné a teljes életművet, korábbi évtizedeinek igazi plebejus demokratizmusát. Táncsics gondolatvilágának antikapitalista vonulatából szemléletesen mutatja ki azt a logikus, noha adott formájában demagóg és téves következtetést, amely azután bizonyos mértékig megnyitotta gondolkodását a kibontakozó fajelmélet – látszólag természettudományosan helytálló – érvelése előtt. Nem hinném, hogy tévedek, ha úgy vélem, a szerző viszolygását ugyan nem csökkentette, ám egyben élénk érdeklődéssel társította, amikor Táncsics öregkori munkáspártoló aktivitását rekonstruálva egy egész új világgal szembesült. A korai hazai szocialistáknak a pártállami időkben szemérmesen

(és valljuk be, érthetően!) eltitkolt szellemi és mozgalmi mikrovilágának sajtóanyagát földolgozva, ebben az utólag konstruált paradicsomban igazi bűnbeesésre lelt: az antiszemizmus virulens jelenlétére a munkássajtó hasábjain és a pártéletben. A nagy Táncsics-regényfúga zárlatát ennek révén kivételesen izgalmas szellemi eseménysorozat elbeszéléssel kottázhatta le a szerző.

Friedrich Nietzsche úgy véli, *„aki nem érzékeli, hogy milyen kíméletlen és értelem nélküli a történelem, azt az ösztönös törekvést sem fogja megérteni, mely arra irányul, hogy értelmessé tegyük a történelmet.”* Eltűnődhetünk azon, hogy a *Padmaly* vajon része-e ennek az ösztönös törekvésnek? Mivel minden filozófia arról szól, hogy a világ éppúgytlétéből milyen tanulság adódik az emberi cselekvés számára, a táncsicsi modell megsemmisítő bírálataként is olvashatjuk Spiró kíméletlen és illúziótlan elbeszélését arról, hogy a házaspárnak mind a hét gyermeke – végső soron, mindent összevetve – annak az életútnak az egzisztenciális következményeibe, lelki és organikus szövődményeibe halt bele, amelyet az apa mindnyájuk sorsának választott. Ám mégis, ha végül a tragédiák végzetességei vagy véletlenszerűségei fölé tekintünk, ott magasodik Teréz sudár, tiszta alakja.

Pető Iván

Munkásasszony a paradicsomba megy

„Csupa paradicsom az élet, csak ehetetlen” – írta naplójába 1998-ban Király Erzsébet, a szomorú sorsú munkásnő, Grexa Izabella könyvének főszereplője. Elio Petri olasz rendező 1971-ben készítette a következő évben Magyarországon is bemutatott, *A munkásosztály a paradicsomba megy* című filmjét. A több mint 50 éves film nem ismerete nem róható fel, hiszen témája ugyan érdekes (kicsit fellengzősen, a munkásosztály helyzete Olaszországban), de nem tekinthető kiemelkedő alkotásnak; leginkább a címe maradandó, és a főszereplő Gian Maria Volonté alakítása emlékezetes. Grexa Izabella, aki műve címéül az említett naplóból idézett mondat első felét választotta (*Csupa paradicsom az élet*) nem említi az összecsendést. Mindenesetre feltűnő, hogy Király Erzsébet ugyanúgy a paradicsom fanyar metaforájával jellemzi sorsát, ahogy teszi ezt, egyértelmű iróniával az olasz film, a Lulu Massa nevezetű munkás történetével.

Grexa Izabella könyve egy páratlan forrás, Király Erzsébet naplónak nevezett szövege feldolgozása. Erzsébet 1993-ban, 51 évesen kezdte a naplót írni – mint megjegyzéseiből kitűnik, ez a tizedik kísérlete, hogy állandó nyugtalansága kényszerében rögzítse vergődése részleteit. 1997 májusáig korábbi életét idézte fel, ekkortól írt 2001 nyaráig naplószerű bejegyzéseket. A szöveget Grexa Izabella tíz évvel ezelőtt,

a Király Erzsébet hagyatékában fellett fényképek és eredeti dokumentumok másolatával, *Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei* címmel tette közzé (Corvina, Budapest, 2015).

Erzsébet, az 1942-ben, az akkori szóhasználat szerint törvénytelenül született, árva lány fiatalon szövőnő lett, majd betanított munkás, ezt követően a vendéglátóiparban dolgozott, egy idő után – mondjuk így – alkoholproblémákkal küzdött. A rendszerváltás után vécés néniként, takarítónőként munkanélküli-segélyből, majd minimális nyugdíjból próbált boldogulni. Ahogy a szerző fogalmaz, „a társadalom margóján bukdácsoló, öregén kukázó, kutyájával magányosan élő, de talán szépre is vágyó belvárosi öregasszony” alakja villan fel a szövegből.

Fikciós művek szoktak úgy kezdődni, ahogy Grexa Izabella leírja, miként jutott hozzá az általa közölt, illetve most feldolgozott forráshoz. Király Erzsébet halála után, 2009-ben vásárolta meg a budapesti Józsefvárosban, az Erzsébet által 1990-től lakott, korábban tanácsi, majd eltartási szerződés révén a későbbi eladó tulajdonába került lakást, amely egyébként az asszony első saját otthona volt. Az eladó a szegényes hagyatékot a személyes dokumentumokkal együtt a vevőre bízta. Mondhatjuk, szerencsés véletlennek köszönhető tehát, hogy a vér szerinti rokonságával érdemi kap-

csolatot nem tartó, gyermektelen, rövid házasságok után egyedül élő Király Erzsébet papírjai és fényképei értő kezekbe kerültek, hiszen a hasonló helyzetekben egy idegentől fennmaradt, külsőségeiben érdektelen füzet és más dokumentumok feltehetően leginkább a szemétként végzik.

Miután a napló tíz évvel korábban megjelent, a mostani mű, amely egyébként a szerző a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskoláján 2024 megvédett dolgozatára épül, a főszeplő alapvető életrajzi tényeinek jelzése mellett az életét jelentősen befolyásoló intézményrendszerre és társadalmi környezetére fókuszál. Király Erzsébet, illetve a vele kapcsolatba kerülő személyek státuszukból adódóan csak véletlenszerűen, illetve valamiért intézmények (igazságszolgáltatás, helyi közigazgatás) hatáskörébe kerülve jelennek meg közokiratokban. Grexa Izabella az ilyen forrásokat is igyekezett feltárni, és például hőse első férjéről és annak testvéréről, illetve az anyjáról, akivel egyébként Király Erzsébet válása után is bensőséges kapcsolatban maradt, egy büntetőper, illetve egy becsületsértési ügy iratai is tanúskodnak. De megtalálta például Erzsébet születése utáni, tehát még a világháború alatti gyermekmenhelyre kerülésének dokumentumait is, amelyekről az érintettek nyilván nem volt tudomása.

A naplók, levelezések, önéletrajzok forrásértékének komoly irodalma van. Mellőzve itt az érdemi fejtegetéseket, csak jelezni érdemes a felejtésnek, a szándékolt és akaratlan elfogultságnak, a máshonnan beszí-

várgott ismeretek sajátként való interiorizálásának szerepét. A tipikus naplóíró, önéletríró mindezen túl valamilyen célközönséget tart a szemé előtt, leszármazottait, az utókort, a nyilvánosságot. A levelek, hivataloknak szóló beadványok, a rögzített szóbeli megnyilatkozások, bírósági, rendőrségi vallomások formálisan is valakinek szólnak, tehát ennek megfelelő forráskritikával használhatók.

Király Erzsébet szövegét több tényező is különlegessé teszi. Léteznek ugyan kivételek, de az úgynevezett egotörténelem, a napló, önéletrírás jellemzően az iskolázottabb rétegekből kerül ki, marad fenn, olyanoktól, akiktől amúgy sem idegen az írásbeliség, esetleg olvasmányok is ihletik önmaguk megörökítésének szándékát. A Király Erzsébethez hasonló társadalmi helyzetben lévők meglehetősen ritkán foglalják írásba, hogyan látják önmagukat, mi a viszonyuk az életüket befolyásoló intézményekhez, külső körülményekhez. Ráadásul ő nemcsak formálisan, hanem valószínűleg ténylegesen is önmaga számára írta a szövegét, hiszen leszármazottja nem volt, és rájött, hogy így legalább részlegesen kiírja magából feszültségeit. Grexa Izabella azt mondja: „[...] Király Erzsébet [...] az önteremtő és önkonstruált írást, legyen az naplóírás, panaszlevelek írása, ismerősökkel, rokonokkal való levelezés, feltehetően egész életében gyakorolta, amely ebben a társadalmi körben mindenképpen rendkívülinek tekinthető.”

Könyve bevezetőjében a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy Erzsébet írása természetesen nem a valóság közvetlen tükré, hiszen nagyobb részt eleve visszatekintés egy élet-helyzetből, másrészt szándékosan és

akaratlanul is szelektálva, nyilvánvalóan saját optikáján keresztül látja a naplószerűen megfogalmazott jelenidőt is. Grexa Izabella ugyancsak fontosnak tartja, hogy hangsúlyozza hőse sok elemből összeálló egyéni helyzetét, amennyiben állami gondozottként belenőtt az intézményi regulákba, családi háttér nélkül, nőként, kvalifikálatlan munkavállalóként az állami rendszernek, a mindenkori munkahelyének és a férfitársadalomnak is kiszolgáltatottabb volt, mint a hozzá hasonló státuszúak többsége.

A könyv bemutatja a hőse gyermekkorát meghatározó állami gondozotti intézményrendszert, ahol az addigi, csecsemőkor utáni nevelőszülői szisztémával szemben, az 1947 után kibontakozó hivatalos ideológiának megfelelően állami nevelőotthonokba kerültek az állami gondozottak, mert így látták biztosítottnak, hogy a gyermekekből szocialista ember lesz. Mindenesetre Erzsébet útja az ötvenes évek vidéki leánynevelő otthonából (társai egy részével együtt) szinte automatikusan vezetett a szövnői munkába.

Munkahelyeinek, a munka világába történő nem mindig harmonikus beilleszkedésének bemutatása mellett a mű érdemben vizsgálja Erzsébet nagyvárosi környezetben kialakuló életének körülményeit. Egyik nagy érdeme, hogy Király Erzsébet életét igen érzékenyen, nősorsként tárgyalja. Ebben persze segítségére van, hogy Erzsébet nyíltan, kendőzetlenül ír szexuális kapcsolatairól, abortuszairól, mint ahogy öngyilkossági kísérleteiről, alkoholizmusáról, kései, a Jehova Tanúihoz megtérő vallásos hitéről is – nyilván nem függetlenül

attól, hogy önmaga számára ad számot életéről. Szövegéből például kitűnik, hogy albérlet keresése közben egy férfi lakhatásért cserébe háztartási munkát és szexuális szolgáltatásokat várt el, amihez a könyv szerzője hozzáfűzi: „Ezek a történetek arról tanúskodnak, hogy sok esetben a nagyvárosi nehéz, szűkös és ebből fakadóan instabil helyzetük miatt ezek a nők egyetlen tőkéjüket, a nőiségüket és testüket használták.” Máshol arról esik szó, hogy első válása után Király Erzsébet némi küzdelem után visszavette leánykori nevét. Ügyintézés-kor válása okairól faggatták, majd munkahelyén okozott problémát, hogy nem férjezett néven szerepelt. Második válása után már nem adta fel férje nevét, sőt valószínűsíthető, hogy már maga a házasság is a túlélési stratégia része volt, amit súlyos műtétje, alkoholproblémái miatti állásvesztése és pénzügyi gondjai motiváltak. Más kérdés, hogy férje aztán durva és erőszakos volt, a fizikai bántalmazás miatt Erzsébet elszökött, és időközben félretett pénzéből egy Budapest-közei albérletbe költözött. „Összességében Király Erzsébet szerelmi és szexuális viszonyairól elmondható – olvashatjuk –, hogy az ezzel kapcsolatos viselkedési normákat kezdetben a vidékről hozott minták határozták meg. [...] Ezek [...] feloldódtak, amit egyfajta túlélési stratégiaként is értelmezhetünk, azonban mindeközben egzisztenciálisan kiszolgáltatottá vált a férfiaknak.” Ez azt jelenti, hogy elvált nőként más megítélés alá esett, mint lányként, és igen szabados szexuális életet élt. Második válása előtt, majd után azonban, élve a vendég-

látóiparban időszakosan szerzett magasabb jövedelem teremtette lehetőséggel, tudatosan törekedett megtakarításokra, éppen az egzisztenciális bizonytalanságok, kiszolgáltatottság elkerülésére.

Király Erzsébet írása önmagáról, szóhasználata szerint, gyötrelmeiről szól, és szinte elsiklik a társadalmi, politikai változások mellett. Élete döntő részét a kommunista rendszerben élte le, de szövege például a rendszerváltás után sem reflektált az ideológia frázisokra, mondjuk arra, hogy a munkásosztály vezető szerepének hivatalos emlegetése mennyire ütközött személyes helyzetével, a „kisemberi” világgal, egzisztenciális küszködésével, kiszolgáltatottságával. A „történelem” és a „kisember” viszonya szempontjából érdekes, hogy Király Erzsébet, ritka kivételként érintve a „nagypolitikát”, mit ír 1956-ról. Felnőttként azt idézi fel, hogy a nevelőotthonban, ahol akkor, 14 évesen élt, elégették az iskolai oroszönyveiket. Amikor a többi gyerek attól félt, hogy mi történik a családjukkal, ő ezzel szemben provokáló megjegyzést tett, mire a nevelők jelezték, nem kell figyelni rá, neki nincs családja... Nagy Imre kivégzéséről, mint írja, azt gondolta, úgy kell neki, megérdemelte, „anynyira vádolták őt”. Ez utóbbi megjegyzés túlmutat helyi értékén, jelzi a mindenkori propaganda „népi” hatását.

Grexa Izabella nyilvánvalóvá teszi, bár nem így fogalmaz, hogy Erzsébetet 1989–90-körül nem a fordulat, hanem saját helyzete foglalkoztatta. A változáskor – írja – „[...] a túlélés feltételeinek radikális átalakulását élte meg, munkáját

elvesztette, identitását megingaták, lakhatását fenyegetés övezte [a frissen kapott tanácsi lakás várható privatizációja miatt – P. I.]. Ebben a kontextusban különösen érdemes figyelmet fordítani arra, ahogyan a nemzetközi szakirodalomban idealizált »posztoszocialista átmenet« folyamatosan ellentétben van a hétköznapi tapasztalatokkal.” Hogy valóban idealizál-e az átmenetről szóló irodalom, az itt mellékes, mert érthető a szerző érdemi mondanivalója: a történelminek látott változás, az alkotmányos demokrácia, a szabadságjogok megteremtése alulnézetből, a személyes gondoktól nem látszanak, mint ahogy a piactudomány megteremtésének is csak a hátrányai mutatkoznak, Erzsébet aspektusából nincs jelentősége annak, hogy az előző rendszer gyakorlatilag összeomlott, ő az új kényszerek között lavírozott.

Ugyanezeket a hasábokon pár hónappal ezelőtt egy másik, zömében Király Erzsébet életével egybeeső korszakról szóló, ugyancsak a nőket középpontba állító műről esett szó. Mindkét munka doktori disszertációra épült, mindkettő a *Modern Magyar Történelem* sorozatban jelent meg. De a hasonló paraméterek ellenére micsoda színvonalbeli különbség mutatkozik Grexa Izabella könyve javára!

Grexa Izabella: Csupa paradicsom az élet. Felügyelet és önfeljuság egy 20. századi női élettörténetben. Budapest, 2025, Jaffa Kiadó. 232 oldal, 4999 forint.

„Mert lehet úgy élni, hogy nem beszélsz?”

Ilyenkor decemberben sorra jelennek meg az óévben kiadott szépirodalmi köteteket értékelő, egy vagy több szakértő véleményén alapuló ötvenes, tízes vagy egyéb listák. Ezek fogékonyságainak mégoly felületes ismeretében is megkockáztatom, hogy az egyik legjelentősebb – széles körben a legjelentősebbnek tartott – élő lengyel író, Wiesław Myśliwski regénye nem fog rajtuk szerepelni. És ennek aligha az az oka, hogy bár a könyv bemutatója az idei Könyvfesztiválon volt, és az egyik nagy terjesztő honlapja szerint 2025. július 9-én jelent meg, a második oldalon a kiadás éveként mégis 2024 van feltüntetve. Kelet-Európát, vagy ha úgy tetszik, a német és orosz nyelvterület közötti Közép-Európa irodalmait, hacsak nem nemzetközi hírű, vagyis Nyugaton is ismert szerző könyvéről van szó, egyszerűen kevésbé pásztázzák a magyar irodalmi nyilvánosság radarjai. Myśliwski könyve az egyik legjobb, amit idén olvastam (pedig három Nobel-díjasé is volt közte), szerintem bármilyen tízes vagy annál is szűkebb listán ott a helye.

Igaz, amikor baráti ajánlásra a kezembe vettem a jó minőségű, fényes papírra nyomott, súlyos könyvet, nemcsak a kortárs grafikai trendekről tudomást nem vevő, szürkén semmilyen borítója bizonytalanított el, hanem az első oldalak is. Mert szembe kellett néznem a kérdéssel: akarok-e én majdnem ötszáz

oldalon át a lengyel paraszti életről olvasni? Ráadásul hamar kiderült, hogy a főhős valami különös mániától sújtva drága családi kriptát akar építtetni, és attól tartottam, hogy ez az építkezés vezérmotívum, rosszabb esetben szájbarágós szimbólum lesz, és a szerző ezt rajzolja körül valami sivár elnyomorodással, és majd ennek stációján hajszolja keresztül az olvasóit.

Hamar kiderült, hogy erről szó sincs. A regény valóban a falusi Pietruszka család történetének mintegy ötven évéről szól a második fiú, Szymon elbeszélésén keresztül, de a könyv olyan jó, hogy már akár egyetlen fejezetéről is külön lelkes kritikát lehetne írni. Annyi fordulattal, leleménnyel és lélektani érzékkel, olyan aprólékos tárgyi pontossággal, a paraszti társadalom olyan nyilvánvaló ismeretében, olyan ritmusérzékkel, stiláris eszközökkel, a szerkezeti megoldások olyan magabiztos és eredeti alkalmazásával van megírva, ami tökéletesen érthetővé teszi, hogy a szerző később kétszer, rögtön alapítása évében, vagyis 1997-ben, majd 2007-ben is elnyerte a legtekintélyesebb lengyel irodalmi díjat, a Nikét, ami rajta kívül mindeddig csak Olga Tokarczuknak sikerült.

Myśliwski 1932-ben született, vagyis mondjuk Vitray Tamás kortársa, és a *Kő a kövön* (*Kamień na kamieniu*), amelynek címe egy lengyel népdalból származik, a harma-

dik regénye. A magyar kiadás fűl-szövege ezzel a mondattal fejeződik be: „A könyv 2018 novemberében jelent meg, a lengyel függetlenség visszaszerzésének 10. évfordulója tiszteletére.” A második oldalon a copyright-bejegyzésben viszont az 1999-es és a 2014-es évszám szerepel, miközben a nyilvánvalóan megfilmesítés után kiáltó regényből már 1995-ben elkészült a moziváltozat. Ami nem is csoda, mert a szerző, illetve a könyv külön *Wikipédia*-oldala szerint valójában már 1984-ben megjelent.

Ez viszont több mint meglepő. Legalábbis nem gondoltam volna, hogy a Jaruzelski-féle hadiállapot után egy-két évvel ilyen irodalmi művek jelentek meg Lengyelországban, mégpedig annál is kevésbé, mert akkoriban Magyarországon szerintem nem élt olyan író, aki a paraszti társadalmat is ilyen jól ismerte volna, és ilyen robusztus elbeszélő tehetsége lett volna egy szegény falusi család első világháborúval kezdődő körülbelül ötven évének megírásához.

Myśliwskinek talán az is a kezére játszott, hogy a mai Kelet-Lengyelországban született, amelyet a második világháborúban eredetileg a németek foglaltak el, nem pedig a Szovjetunió, vagyis a megszállók elleni partizánháborúról – ezekről a harcokban részt vevő édesapja elbeszélései révén lehettek ismeretei – a Jaruzelski-időkben is szabadon írhatott. Az mindenesetre így is figyelemre méltó, hogy a társadalom szerkezetén a Lengyel Egyesült Munkáspárt által levezényelt kommunista átalakításoknak sem egyes mozzanatait, sem pedig cselekvő részeseit nem idealizálja, sőt ezek

ábrázolása inkább a falusi szereplők reménytelen beletörődésén keresztül vagy egyenesen ironikusan történik. Egyedül a zsidóság hiánya jelent számomra megoldatlan problémát egy olyan lengyel regényben, amelynek nem kis része játszódik a német megszállás idején – ráadásul a szerző szülőföldje, az akkori Dél-Lengyelország közepe, amely a könyv színhelyének modelljéül szolgálhatott, korábban kimondottan népes zsidó közösségnek adott otthont.

Az elbeszélő, Szymon Pietruszka mindhárom testvére városba költözik, és elszakítja a szülőfalujához fűződő szálakat, a legidősebb pedig, Michał valamiféle vezető társadalmi szerepre is szert tesz, mielőtt – szellemi összeomlása után – a felesége vissza nem költözteti a szülői házba, ahol aztán legidősebb öccse, az elbeszélő felügyelete alatt él. A könyv a család történetét hét nagy fejezetben mutatja be, amelyek mind egyszavas címet viselnek, ami a lengyelben, ahol nincs névelő, még látványosabb: *Temető, Az út, Fivérek, A föld, Mama, Sírás, Halleluja, Kenyér, A kapu*. A terjedelmi beosztás nagyon arányos, minden fejezet körülbelül ötvenoldalas, közülük csak a – többek közt az egyházi ünnepekről szóló – *Halleluja* lóg ki a maga hetvenöt oldalával.

Az elbeszélés nem egyenes vonalú, a regény elején egy tömör és előreutalásokban gazdag expozíció után nagyon hamar a nagyszülők generációját, vagyis a regény cselekményének előtörténetét ismerjük meg, a végén pedig az időben legkésőbb történekről olvashatunk. A család, különösen az elbeszélő, becenevén Szymek története

(a lengyel „sz” ejtése: „s”, erről majd még lesz szó) ezen a térfogaton belül már sajátos töredezettséggel, előre- és visszautalások révén, mozgalmas tematikus lüktetéssel bontakozik ki. Számos téma, olykor egész cselekményszálak térnek vissza újra és újra, akár százoldalnyi különbséggel, új fejezetekben: a címek hol ezek fő témáira, hol színhelyeire, hol pedig a szereplőire utalnak. Megpendítenek tehát egy-egy motívumot, felidézve a történet valamely fontos tényezőjét, miközben az elbeszélés megy a maga tekervényes, de az író által gondosan megtervezett útján, amiből valami érdekes kettősség alakul ki, sőt a motívumok látszólag szeszélyes visszatérése és a jobbnál jobb apró megfigyelések révén mintha valami négykezes szólót hallgatnánk.

Szymek életének főbb eseményeiről például a fejezetcímek alig mondanak valamit, miközben rögtön az első mondatokból megtudjuk, hogy a családi kripta a regény idejében befejezetlen marad (utána pedig még kevésbé van kilátás a felépítésére), illetve hogy a főhős partizánként harcolt, mindkét lába súlyosan megsérült. Bár a harcokban hétszer sebesült meg, végzetesnek bizonyuló lábsérülését, mint később kiderül, nem is a háborúban szerezte, a tulajdonképpen banális eseményről szóló elbeszélés azonban olyan tempóérzéssel van előadva, hogy a könyvet egyszerűen nem lehet letenni. Különben is mindössze két monológ olvastán, a könyv vége felé éreztem azt, hogy talán érdemes lett volna néhány oldalt húzni belőlük.

Az író remek érzékkel kerüli a közhelyeket, és jól kezeli az elbeszélő megszenvedett, de olykor kissé

kinyilatkoztatásszerű igazságait is. Szymek egy pappal beszélgetve így töpreng a bűn mibenlétén: „Nem tagadom, plébános úr, nem vagyok szent. (...) Csakhogy szerintem a bűnököt nem az ember, hanem inkább az élet számlájára kellene írni. Az embernek néha az is túl sok, hogy élnie kell.” Ennek olvastán egyesek esetleg csak hümmögnének, a papnak azonban az üdvösség jegyében megvan a válasza: „De meg is kell halnia. És akkor mi lesz?”

A főhősről később azt is megtudjuk, hogy a második világháború után egy ideig a tanácsnál dolgozott, illetve egy szerelmi ügyét is késleltetve, két részletben meséli el a könyv. Megismerjük Szymek családját, a falujabelieket, és az is mintha érthetővé válna, hogy a bátyján és a két öccsén kívül miért nincsenek lánytestvérei. A történelmi folyamatok és a lélektani komponensek mellett az elbeszélés gazdaságos volta már azt is épp eléggé megindokolja, hogy felnőtt korukban a testvérek eltűnjenek a faluból, egy lány kiházásításának története és a sógorság bemutatása pedig talán szét is feszítette volna az elbeszélés így is igen tág és kacskaringós határait.

A könyv egyik-másik, egyszerre prózaian egyenes és akár ravaszul humoros szereplője Tamási Áron *Ábeljének* székelyeire emlékeztet, míg az elbeszélés olykor szinte kényszeres duktusa (erre utal a címnek kiemelt idézet is) Hrabal egyes műveit vagy Tolnai Ottó nagyprózáit juttathatja az olvasók eszébe. Az utóbbira jó példa ez a mondat: „Keresztet nem, Jézust nem, angyalt nem, légcsavart nem, de akkor mit állítsak erre a sírra”. Érzésem sze-

rint azonban *A kő a kövön*nek mind Tolnai, mind Hrabal műveinél rafináltabb és feszeőbb a szerkesztése.

A *Sírás* című hatodik fejezetbe például azért kerül bele egy borjú küzdelmes születésének remek leírása, mert a gyerek Szymon, miután egyedül segít vezetni a félelmetes folyamatot, a történet hatására sírva fakad. A barátai ezután elkezdik Keresztapának hívni, amiről pedig eszébe jut a saját keresztapja. Ez utóbbi nem rokon, hanem csak apjának egyik alkalmi ismerőse, egy ügyes kezű kályhás, aki később nem is tartotta a kapcsolatot a keresztfiával. Megtudjuk, hogy összesen kétszer találkoztak, másodszor éppen akkor, amikor Szymon és partizánjai bevetésre indultak, hogy likvidáljanak egy német tisztnek állt korábbi uradalmi kocsiszt. A történetbe beékelődik egy öntörvényű partizán portréja is, de végül egy kocsmában látjuk viszont az alakulatot, amint a feladat végrehajtására készülnek. Akkor toppan be a mit sem sejtő kályhás, aki nagy hangerőn majdnem leleplezi („Gólyaitok voltak a csűrben. A kályhátokat reparáltam meg évekkal ezelőtt”) az inkognitóját makacs tagadással őrizni kívánó keresztfiát. Végül aztán diszkréten beismeri kilétét, de mivel az öreg tovább hangoskodik („Ilyen idők, olyan idők. Pietruszka vagy, és kész! És én vagyok a keresztapád”), kénytelen leütni a keresztapját, aki csak ekkor hajlandó őt partizán fedőnéven, Sólomnak szólítani. Mindez önmagában is érdekes, az pedig egyenesen bámulatos, hogy az egész történet egy tehén elléséhez való megrendült gyermekori asszisztálással kezdődött.

A könyv tele van ilyen nagysze-

rű, egymással hol metaforikus, hol metonimikus viszonyban álló cselekményszemek láncolataival, amelynek tárgyi részletei olyan aprólékosan vannak kidolgozva, mintha dokumentumkönyvet olvasnánk. A nagy történet katedrálisán a legapróbb vízköpők sincsenek elnagyolva. Sokaknak lehet ismerős például az, ahogy a főhős anyja keresztet rajzol a hatalmas kenyérre, majd a melléhez szorítva szegi meg. Az elbeszélő pontosan érzékelteti, hogy milyen érzés a munkától elkérgesedett kézzel megfogni egy bádogbögrét (és milyen egy üvegpotharat), és még azt is elhiszük neki, hogy más a megszentelt húsvéti tojások íze, mint a megszeneteletlenké. A tanácselnök egy járási ellenőr jelenlétében egyszer rajta is kapja, hogy a községházán anyakönyvvezetőként dolgozó Szymek a munkahelyén ilyet eszik: „a községháza nem templom, Pietruszka!” „Ézért nem is szentelek, hanem eszek” – hangzik a góbés válasz.

A kötetnek szinte minden oldaláról lehetne ilyen jól eltalált mondatokat idézni, de nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a *Kő a kövön* valami kedélyes történet. Ez a csodálatos, bonyolult és az első oldalától kezdve élvezetes regény tele van humorral, de szereplői szinte sohasem jókedvűek.

A könyv szöveggondozása jó, (kár, hogy sokszor elválasztási hibák pettyezik), a fordítás pedig, mint magyar szöveg, egyenesen kitűnő. Józsa Péter munkáját Szenyán Erzsébet lektorálta, elsősorban, gondolom, nyelvi szempontból, de el tudom képzelni, hogy a paraszti tematika külön figyelmet igényelt. A tájszólás érzékeltetése fordításban

mindig kényes kérdés, de a fordító kiváló munkát végzett azzal, hogy apró gesztusokkal időről időre emlékeztet rá, hogy falusi emberek beszélnek – „Nem kéne aratáskor vizet igyatok”, „bornyú”, „borkán” –, de a figurákat nem színezi műparasztokká. (Kevés olyan alak van, mint a „secperc” vagy a „látszódjék”, amely kilóg a megszólalók szájából.) A következő néhány megjegyzést tehát egyáltalán nem a kötözködés, hanem az elvégzett munka iránti elismerés jegyében teszem; minden esetben arról van szó, hogy valami megakasztott az olvasásban.

A 31. oldalon Szymek partizán kori neve „Sas”, ami később valamiért „Sólyom”-ra változik. pedig ez a lengyelben végig „Orzel”, talán nem függetlenül az ország címerállatától.

Egy jelenetben áruhás farsangoló szerepelnek, és közülük az egyik gyerek ördögnek van öltözve. Néhány mondat erejéig elbizonytalanítja az olvasást, hogy a magyar szövegben nemcsak az elbeszélőnek a jelenet során épp bölcsőben fekvő öccse viseli a Stasiek nevet, hanem az ördögjelmezes fiú is. A lengyelben ezzel szemben, legalábbis az általam használt 2019-es kiadásban, nincs ilyen kétértelműség: a farsangoló gyerek beceneve ugyanis ott nem Stasiek, hanem a gyakori Stanisław névnek egy másik becéző formája: Stach. A teljes név egyébként még egy kérdést felvet, ez pedig a kiolvasása. Szerencsés lett volna a könyvhöz kiejtési útmutatót mellékelni, ahogy ezt Nádasdy Ádám is megteszi az angol és olasz fordításával, mert nem biztos, hogy az olvasó tudja, hogy például a főhős Szymon nevét [simon]-nak, a Stach Szczipa

nevű ördögöcskéét pedig [scsipá]-nak kell ejteni, annak a Hrząszcz névnek a betűit pedig, amelynek köznévi alakja egy híres nyelvtörőben is szerepel, esetleg már végig se bogarássza.

Egy másik jelenetben arról van szó, hogy egy irombának nevezett tyúkot megeszik a menyét, de végül a kendermagosból is épp olyan jó kotlós lehet. Örvendetes az „iromba” szó felhasználása, amely a mai köznyelvében – bizonyára az „otromba” hatására – sajnos „ormótlan” értelemben használatos, holott egyes tájegységekben ma is elven eredeti jelentése „két színt váltogató”, vagyis „kendermagos” (tyúk) vagy „csíkos” (macska). A „kendermagos” és az „iromba” tehát magyarul ugyanazt a mintázatot írja le, csak éppen az utóbbit elsősorban Szabolcsban használják – vagyis az egyik helyett a fordításban szerencsésőbb lett volna valami más szót használni.

Ezek azonban tényleg csak apróságok; összehasonlíthatatlanul fontosabb felidézni, hogy Myśliwskinek [mislivszki] magyarul már korábban három könyve is megjelent: a *Pásztorkastélyt* (Magvető, 1986) a *Látóhatárt* (2006) és az *Értekezés a babfejtésről* című regényt (Poligráf, 2020) már be is szereztem. Ezt ajánlom minden olvasónak is.

Wiesław Myśliwski: *Kő a kövön.* Fordította: **Józsa Péter.** Budapest, 2025 [a könyvben: 2024], Magyar Napló Kiadó. 488 oldal, 5500 forint.

A Korrobori árvája

Első két filmjét még Nemes Jeles László néven forgatta a fiatal rendező, aki időközben elhagyta apja, a kiváló filmrendező, Jeles András által ráhagyott nevet, s lett belőle Nemes László. A rendező Oscar-díjat kapott az első filmért, amely Auschwitz poklát mutatta meg úgy, ahogyan előtte senki más. A második film feledhető hangulatrájz volt a boldogtalan-boldog békeidőkből. Most megérkezett a harmadik film, mely méltó az elsőhöz, sőt meg is haladja azt, jóllehet Oscar-díjra nem számíthat, bár jelölte a díjra a Magyar Filmin-tézet, mely ez esetben méltó projektre adott közpénzt.

110

A *Saul fia* esetében nem volt kétséges a nemzetközi siker, hiszen az Auschwitz-mém része a holokauszt botránya által ébresztett nyugati lelkiismeret-furdalásnak, mely napjainkban sajnos lankadni látszik. Az *Árva* sem nélkülözi a holokauszt-tematikát, de a narratíva, melybe ágyazódik, túlságosan magyar, az Oscar-díjról szavazó Amerikai Film-akadémia tagjai számára érthetetlen.

Az *Árva* első pillantásra szabvány apatörténet, a szemünk előtt felcseperedett Andor traumájának forrása, aki csak fokról fokra, kínkeserve-sen jön rá az igazságra, hogy nem az a személy az apja, akivel esténként a lepukkant pesti bérház pincéjében a kazánház előtt beszélget. A filmben Nemes László saját apja történetét eleveníti fel, akitől, mint a film vége főcímében értesülünk, az alapötlet

is származik. A filmrendezést hivatásként választó fiú és ugyancsak filmrendező apa között bonyolult lehetett a viszony, amit jelez az apai név elhagyása, melyre a harmadik film esetében került sor.

A történet a ma divatos patch-workdramaturgia logikája szerint épül föl. Az egyes epizódok lazán fűződnek egymáshoz, sok az elvarratlan szál, miközben kezdetben alig érződik a tragikus feszültség, mely aztán egyre elviselhetetlenebbé válik, majd a film végén egy kivilágított óriáskerék vakító fényárjába fojtva látszólag megszűnik. A halott, virtuális apa helyére új, élő apa kerül, aki eltűnik a fényárban. A vég, pontosan úgy, ahogyan a *Saul fiában* is láttuk, káprázat, a tragédiának nincs, mert nem is lehet, vége.

Ez az, amit az Amerikai Filmakadémia tagjai is megértének. Joggal gondolhatják majd, hogy mindez kevés. A tagok között lehetnek műveltebbek, akik ha antik tanulmányokat nem is végeztek, de talán hallottak egy s mást harangozni az ókori görög drámákról, melyekben akár istenek, akár emberek szerepeltek. Ezekben a darabokban a tragédia mindig a szülők és a gyermekek közötti feloldhatatlan konfliktusból származik, melynek eredete, mint azt Anaximandrosz, a görög filozófusok doyenje oly éles szemmel vette észre, a keletkezés és az elmúlás körforgásában búvik meg. Mint a neves filozófus egyetlen ráánk marad mondatában írja: „Amiből a

dolgok létrejönnek, szükségszerűen abba kell pusztulniuk is, hiszen bűnhődniük kell és megítéltetniük jogtalanságaikért az idő rendje szerint.” Szüleikhez képest a fiúk (és a lányok) szükségképpen büntelenek, akik az utóbb születettek ártatlanságának kegyét élvezve kegyetlenül számonkérlik az apák és az anyák bűneit. Nemes László filmjében a bűnös az anya, akinek büntörténete tökéletesen beleillik az ókori görög tragikus sémába, ám ez is kevés, ha a Hollywood ízlésmintáin szocializálódott Oscar-díj-döntőnököktől pozitív döntésre számítunk.

Az ókori tragédiát a modern patchworkdramaturgiába ojtó forgatókönyv nem születhetett másutt, csak Magyarországon. Az összejt, melyből a Nemes László és társa, Clara Royer által írott történet fakad, Ady Endre 1924-ben a *Nyugat*-ban megjelent *Korrobori*¹ cikke. Ekkor a költő már hat éve halott volt, de a magyar-zsidó együttéléstről szóló profetikus szavai nagyon is éltek. Ady egy ausztráliai törzs, a korrobori tagjai által ropott orgiasztikus tánchoz hasonlítja a magyarok és a zsidók viszonyát. Kérdez, és a maga által feltett kérdésre mindjárt válaszol: „Micsoda gyávaság volt még meg nem mondani, hogy a Korroborit úzzük, járjuk pár évtized óta a Duna–Tisza táján? Itt két fajtátlan s egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerszámaival foglalt itt helyet

¹ A *Nyugat* közlése az 1924 januári számban: „Ady Endre kiadatlan cikke, amely most került elő a *Nyugat* 1917. évi kézirat-mappájából, közlését akkor vele egyetértően cenzúra-mentes időre halasztottuk.”

a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölvé-vágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk vagy pedig utánunk az özönvíz. Az az erdélyi prédikátor nem ezt érezte-e, amikor együgyűen, de lelkesen, a zsidó-magyar atyafiságról írt könyvet? Ők, a zsidók, mint az ausztráliai asszonyok, kezelik a hangszereket. Mi a pusztuló férfi-médiámok, táncolunk, haraggal és szerelemmel, gyűlölettel és vággyal – rogyásig. Kár, hogy kevesen vagyunk, sőt sehányan se vagyunk, mi táncolók, magyarok nincsenek Magyarországon. Az már nagyon is politika volna, kíméletlenül megmagyarázni, mi okból nincsenek, de nincsenek. Erejüket kiélt uralkodó osztályok, fölszabadulásra későn hozott, nyomorult parasztság, senyedő, mert haszontalan fajtákkal és fajtákból összevéresedett polgárok. Mi a fenéből, nyavalyából – hogy csúnyábbat ne mondjak – lehetnének itt kultúra-potenciás magyarok? Nemsokára ott tartunk, hogy még a Korroborit se táncolhatjuk, mulathatjuk tovább. Sváb, szepes, ruthén s isten tudja miféle korcs-magyarok rárohannak a magyarság nevében a muzsikálókra s összetapossák a hangszereket.”

A Korrobori-féle metaforikus szeretkezésnek magyarok és zsidók között a végzetes 1944-es év vetett véget, de nem egészen. Hitler, ha már a katonai fronton győzni nem tudott, az európai zsidók elleni háborúban akart teljes győzelmet aratni. A háború utolsó csatájára a Wehrmacht és a Gestapo által megszállt Magyarországon került sor, ahol a kollaboráns hatóságok minden igyekezete ellenére a németek számára

csak félsiker született. A vidéken élő zsidókat deportálták, a fővárosiak, ha megtizedelve is, de megmaradtak. Nyomaik a főváros egykori zsidónegyedében mind a mai napig láthatók, a Klauzál téren emlékmű, étterem, a környéken működő zsinagógák emlékeztetnek az egykor ott élő zsidókra.

A film cselekménye abban az időben játszódik, amikor a holokauszt iszonyatos eseményei még elevenen éltek a túlélő áldozatok, a kívülállók, a segítségnyújtók és az érthetően hallgatag elkövetők és cinkosaik emlékezetében. Meghatóan szépek a zsinagógában és a meghitt családi környezetben felvett jelenetek, melyekből Andor már semmit sem ért, de anyja igen. A fiúban lassan tudatosul anyja bűne, aki férjétől megfosztva egy durva, lelketlen jászberényi mészáros ágyában vészeltte át a vidéki zsidóságot nem kímélő deportálást.

A két óra két percig tartó film operatőre Erdély Mátyás, akinek 35 milliméteres filmre felvett képei valósággal beszippantják a nézőt az 1956-os forradalom hétköznapijaiba, melyek egy cseppnyi örömet sem engedve ontották magukból a fájdalmat, a szenvedést és az erőszakot. Nemes telitalálata a mészáros szerepére kiválasztott francia színész, Grégory Gadebois, akinek ormótlan testében időnként felcsillan valami szeretetre hajazó érzés. Magyar filmben utoljára Eperjes Károly játszott hasonló szerepet Bereményi

Géza 1988-ban bemutatott *Eldorádó* című filmjében. Gadebois egyenrangú partnere a büntelen bűnös anya szerepét alakító Waskovics Andrea, s a kettőjük közé keveredett Andor bőrébe bújó kiskorú Barabás Bojtorján, akire még nagy jövő vár, ha színész akar lenni.

A film roppant ereje abból az elmentmondásból táplálkozik, hogy Andor bűnösnek látja anyját, aki ellen azonban a magyar állam követte el a bűnt, amikor férjét, az állam polgárát zsidó származása okán elpusztította. A Korrobori végzet akkor teljeseedik be, amikor a megmentő megjelenik Andorék pesti lakásában, s a vérség jogán magának követeli a fiút meg anyját, aki vonakodva bár, de tehetetlen az erőszakosan fellépő hentessel szemben. Akiben időnként felcsillan az új családja iránt érzett szeretet. E ponton találkozunk a történetet működtető három dramaturgiai szál, ami után nem marad más hátra, mint a megbékélés a zsidó nő, a keresztény mészáros és a képzelt zsidó apja helyett a mészarost kényszerűen apjaként elfogadó fiú között, aki anyakönyvileg nem lett árva, de lelkében örökre az maradt.

Árva. Magyar filmdráma, 132 perc. Rendező: **Nemes László**. Forgatókönyv: **Nemes László, Clara Royer**. Operatőr: **Erdély Mátyás**. Szereplők: **Barabás Bojtorján, Waskovics Andrea, Grégory Gadebois**.

Ünnepi hangok

A Concerto Budapest ünnepi hangversenyt adott az 1956-os forradalom és szabadságharc tiszteletére. Elismerésre méltó gesztus, amelynek nyomán kiemelkedő színvonalú koncert élményével lett gazdagabb a közönség, mégis kívánczik két észrevétel az eseményről szóló kritika elé.

E sorok íróját gyerekkorában úgy tanították, hogy ha addig nem tettük, december 27-én már ne hívjuk fel ismerőseinket, hogy *utólag* boldog karácsonyt kívánjunk, és a húsvéthétfő *utáni* kedden se kívánjunk már senkinek kellemes húsvétot – hiszen az ünnep addigra véget ért. Ehhez hasonló jelenség, ha október 23-át október 24-én ünnepli egy zenekar – ez történt ezúttal. Egy ünnepet vagy az ünnep tényleges naptári napján ülünk meg, vagy annak előestéjén – az utóbbira még közhírt latin kifejezés is használatos: az ünnep *vigiliája*, vagyis virrasztás az ünnep *előtt*. Esetünkben az ötvenhatos forradalmat az előestén, 22-én illón meg lehetett volna ünnepelni, annál is inkább, mivel a *Concerto Budapest azon az estén is koncertezett*, ugyanazon a helyszínen, egy másik műsorral, tehát csak szándék kérdése lett volna megoldani, hogy az előestét szenteljék ötvenhat emlékének, és ne 24-ét. Pár műsorszámot kellett volna felcserélni a 22-i és a 24-i programban (nem is feltétlenül mindet), és ily módon a 22-i koncert máris tökéletesen alkalmassá vált volna a tisztelgésre.

Bárki fontoskodásnak minősítheti az iménti észrevételt a „kicsire nem adunk” szemlélet jegyében (bár éppen a kultúra világában döntőek a látszatra csekély jelentőségű mozzanatok). Az azonban már megmagyarázhatatlan, hogyan kerülhetett egy ötvenhatos emlékkoncert műsorába a zenetörténet egyik *legviccesebb* kompozíciója, Dohnányi Ernő *Változatok egy gyermekdalra* című alkotása (op. 25), ez a sziporkázva mókázó darab, amelyet szerzője deklaráltan „a humor barátainak öröme, mások bosszúságára” írt, s amelynek hallgatása közben az ember gyakran a hangos nevetés ellenállhatatlan kényszerét érzi. Illik a bolondozás, a tréfa egy vérbe fojtott forradalom és szabadságharc emlékéhez, amelynek adatai között közel háromezer halott, húszezer sebesült és kétszáz-ezer emigráns szerepel, s amelyet évekig tartó megtorlás követett kivégzésekkel, bebörtönöztek és internáltak tízezeivel?

Nem mindegy, mikor ünneplünk, és az sem, hogyan.

A koncerten hallott produkciók minőségéről csak az elismerés hangján számolhat be a kritika. A hangversenyen Dohnányi említett variációsorozatán kívül – amely a bevált nyitány–versenymű–szimfónia programmodellt követve másodikként szólalt meg – bevezetőül Liszt *Hungaria* című szimfonikus költeménye (S. 103), a szünet után pedig Beethoven 3. (*Esz-dúr*, „*Eroica*”) *szimfóniája* (op. 55) hangzott

fel. Vagyis ezúttal *nem* került terítékre Beethoven *Egmont-nyitánya*, s ezt – bár a darab ötvenhat hangzó jelképévé vált – egyetértéssel nyugtázzhatjuk, mivel az évtizedek során már kissé elcsépelletté vált, hogy a forradalom említésekor automatikusan megszólal az *Egmont-nyitány*, és megkönnyebbülés volt most e hagyomány helyett másfelé tájékozódni. Annál is inkább, mivel az a kompozíció, ami ezúttal a Beethoven-nyitány *helyett* indította a koncertet: Liszt *Hungaria* című szimfonikus költeménye (a Beethoven-nyitánnyal ellentétben) nem tartozik a favoritok közé, sőt ritkán megszólaló, de felfedezésre méltó darab, amely ráadásul (Dohnányi e célra bántóan alkalmatlan *Gyermekdal-variációival* ellentétben) tökéletesen illik a forradalmi kontextusba, hiszen a zeneszerző az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása után néhány esztendővel, 1854-ben fejezte be ezt a művét.

A koncert műsorát alkotó három kompozíció egymásutánja önkéntelenül sugallta egy olyan értelmezés lehetőségét, amely nem mond ellent az ünnepi alkalomnak, ellenkezőleg, gondolatiságában illik hozzá, ugyanakkor mégsem lehetünk biztosak abban, hogy e szempontból is indokolt tudatosságot feltételeznünk a műsorterv mögött. Lehet ugyanis, hogy csak a kegyes véletlen rulettje pörögte ki számunkra a tetszetős üzenetfejtés lehetőségét, amelyről azonban akkor is érdemes beszélni, ha nem átgondolt szerkesztői logika eredménye, hanem „csak” a körülmények gyümölcse. Eszerint a hangverseny a magyarság három lehetséges aspektusáról, illetve a magyarság és Európa viszonyáról szólt. A *Hungariában* egy magyar, Liszt tekint saját népé-

re, a *Változatok egy gyermekdalra* című zongoraversenyben ismét egy magyar, Dohnányi tekint Európára. (A variációsorozat témáját, az *Ah! vous dirai-je, maman* kezdetű – magyarul *Hull a pelyhes, fehér hó* szöveggel ismert – 18. századi dalocskát ugyanis a zeneszerző úgy dolgozza fel, hogy az egyes variációk során az európai zenetörténet távolabbi és közelebbi múltjával, valamint akkori, 1914-es jelenével szembesíti, a legkülönbözőbb európai hangvételek, műfajok, szerkesztésmódok és stílusok vidékeit járva be és azokra reflektálva.) Végül a harmadik mű, Beethoven *Eroica-szimfóniájának* kitüntetett jelentőségű részletében, a finálé verbunkos-variációjában egy vérbeli európai, a *flamand* ősszel rendelkező, *német* földön született, de életének jelentős részét az *osztrák* császárságban leélő Beethoven pillant – a külső szemlélő tárgyilagosságával, de a részlet vonzó karakteréből ítélve rokonszenvvel – „*bajszos barátaira*”, a magyarságra. Vagyis a koncerten megszólalt három mű – akarva-akaratlanul – „a magyarság és Európa” gondolatkört járta be a zene eszközeivel (hangsúlyozva persze, hogy az *Eroicában* csak a finálé egy része magyaros). Mit jelentünk önmagunk számára, mit jelent Európa a magyaroknak, és mit jelentenek a magyarok Európának? Megkerülhetetlen kérdések ezek ma is. Tegyük hozzá: ebből a három műből, köznapian szólva, meglehetősen „jól jövünk ki”, nem kell szégyellnünk magunkat – pedig a magyar történelmen végigtekintve, és nem feledkezve meg a jelenről sem, sokszor volna miért.

Keller András lendületes és karaktergazdag vezénylése arra irányított-

ta a figyelmet, hogy Liszt művében a magyarság erős, délceg, büszke és energikus. Erre utalt az előadás markáns ritmikája, a mű magyaros témavilágának tartása, a hangzás tömörsége és ereje, a karakterek változatossága és a zene plasztikusan élénk táruló, élénk kontrasztrendszer. Mindezek az interpretációs erények egyrészt azt tették világossá, hogy Liszt a mű befejezésének idején, a Bach-korszak sötétjében a *Hungaria* hangjaival a reményt kívánta konzerválni az övénél kevesebb szabadsággal rendelkező, a passzív rezisztencia benutságában élő honfitársai számára, másrészt azt, hogy a liszti szimfonikus költemények korpuszának ez a mellőzött tagja kvalitásos mű, amely méltó arra, hogy gyakrabban szólaltassák meg. A tolmácsolás tehát kétféle vonatkozásban is betöltötte hivatását: érvényes (és 1956-ra is vonatkoztatható) értelmezését kínálta a kompozíciónak, és az értékeit is hitelesen képviselte. Keller András egyébként a szimfonikus költemény megszólaltatása előtt felolvasta Vörösmarty Mihály *Liszt Ferenchez* című ódáját, amely közvetve a *Hungaria* keletkezéstörténetében is ösztönző szerepet játszott.

Várjon Dénes makulátlanul tökéletes technikai kidolgozásban, briliáns virtuozitással, a mű rendkívüli karaktergazdagságát méltó módon feltárva, műfaji és stílári utalásait érzékenyen kidomborítva szólaltatta meg Dohnányi *Változatok egy gyermekdalra* című kompozícióját. Előadása ékesszólóan példázta, milyen az, amikor a muzsikusként úgy szabadítja fel egy alkotás minden energiáját és szenvedélyét – mindazt, amit a zenében *zsigerinek* nevezhetünk –, hogy

eközben az *intellektuális* kontrollt egy pillanatra sem szünetelteti, nem engedve, hogy a tolmácsolás érzelmeinek és indulatainak áradásában megsérüljön a tiszta és áttekinthető finommechanika, kárt szenvedjen a kivitelezés pontossága. Persze az ellenkező oldaláról is szemlélhetjük ugyanezt a jelenséget: a szólista úgy volt mérnökien pontos, hogy közben nem veszett el muzsikálásának spontaneitását, a zenélés tüze. Ez a kettősség a magas rendű zenei interpretációk egyik legizgalmasabb titka, és aki ezt meg tudja valósítani, még egy ráadást is kap ajándékba a körülményektől: a két tényező párhuzamos érvényesülése termékeny belső feszültséget kölcsönöz a produkciónak. Várjon Dénes a hosszú taptot Beethoven *c-moll* („*Pateitikus*”) *szonátájának* (op. 13) lassú tételével köszönte meg.

A forradalom ünnepén kínosan inadekvát *Gyermekdal-variációk* helyett egyébként magától Dohnányitól is lehetett volna más, az alkalomhoz tökéletesen illő művet műsorra tűzni: mind az 1. (1898), mind a 2. (1947) *zongoraverseny* komoly, elmélyült alkotás, mindkettő sötét moll hangnemű (az első e-moll, a második h-moll), és mindkettő karaktervilága/kifejezésmódja bővelkedik a drámaiságban, pátoszban – mindkét zene illik tehát egy forradalom évfordulójához. Tegyük hozzá: mindkettő mindmáig mellőzött opus, ezért is lett volna érdemes inkább ezek egyikét választani a *Gyermekdal-variációk* helyett.

A koncert záró számát Keller András abszolút magas rendű olvasatban tárta a közönség elé, pedig nem könnyű Beethoven 3. *szimfóniáját*, ezt az ezerszer hallott alkotást

friss és megszólító közvetlenségű előadásban felmutatni. A karmester és a remek formában, mindvégig teljes odaadással játszó Concerto Budapest közös produkciójának titka alighanem az (inkább mindig gyorsabb, mint lassabb) energikus tempóvételekben, a markáns karakterizálásban, a hangsúlyok és a kontrasztok célratörő, drámai hatást szolgáló értelmezésében rejlett. Az *Eroica* a nagy, sorsfordító dimenzióváltás Beethoven szimfóniáinak történetében, többek között azzal is, hogy nemcsak a hangzás válik gazdagabbá, nemcsak a gesztusok súlya nő meg, de a terjedelem is jóval na-

gyobb lesz, mint korábban. Így aztán a mű hiteles tolmácsolásainak egyik tévedhetetlenül működő – és igen egyszerű – jele az, ha a zenehallgató úgy érzi, az epikus lélegzet ellenére repül az idő. Ez most megvalósult: minden pillanatban történt valami érdemleges, amire nem lehetett nem odafigyelni. Csak kapkodtuk a fejünket, ellenállhatatlanul vitte, sodorta magával a zenehallgatót az előadás.

A Concerto Budapest hangversenye, vezényelt **Keller András**, zongorán közreműködött **Várjon Dénes**. Műpa, 2025. október 24. Rendező: Concerto Budapest.

Stuber Andrea

116

Az Istennek se

Amikor egy kiváló színész rendezni kezd, általában elfog az aggodalom: csak nehogy teljesen átálljon. (Noha tudom, nem feltétlenül járnánk rosszul a cserével, mert színészből mindig több a tényleg jó, mint rendezőből.) Keresztes Tamásról gyorsan kiderült, hogy különleges karakter és sokoldalú tehetség. Még meg sem kapta a színészdiplomáját, már megbízta Ascher Tamás, hogy szerezzen zenét Kleist-rendezéséhez a *Katonában*. Keresztes Tamás maga tervezte a díszletet a lassan tíz éve szakadatlan sikerrel futó egyszemélyeséhez, a Bodó Viktor rendezte *Egy örült naplójához*. Mozgáskultúrája alapján az sem meglepő, ha koreográfusnak kéri fel. Omnipotens színházi ember létére viszonylag későn kez-

dett rendezni. De e minőségében is hamar igazolta, hogy nem kell tartani semmitől, sem neki, sem nekünk. Egy-két kis produkcióval indult, mint a 6színben a Bödöcs Tibor alapú *Meg se kínáltak* Thuróczy Szabolcs előadásában és ugyanott Sodró Elizától Janikovszky Éva gyermekkori naplója, a *Kizárólag az utókor számára*. Aztán könnyedén, szakavatottan hozott létre olyan nagyszabású bemutatókat, mint a Budapest Bábszínházban a *Frankenstein* vagy a Vígszínházban a *Pinokkió*. (El tudom képzelni azt a pillanatot, amikor Presser Gábor megtudta – vagy megmondta? –, hogy Keresztes Tamás fogja rendezni az ő új, vígszínházi családi musicaljét, 35 évvel *A padlás* után.)

A magát elbűvölően sármosra öszülő 47 éves színész a Katona József Színházban játszott szerepein túl független színházi alkotóként dolgozott ebben az évben. Tavasszal a *Minden jót, Leo Grande* című film adaptációját rendezte meg a Bástya Színházban Udvaros Dorottyaival és Medveczky Balázssal. A 2025/26-os szezont pedig a *Mindent bele, avagy a lelkek nyugalma* című produkcióval kezdte az Átriumban. (Ha idei működésének a MINDEN szó a kulcsa, akkor a decemberben esedékes budai *Mindent anyámról*-bemutatót is jegyezhetné, de azt Zsótér Sándor rendezzi.) Az Átriumnak – amelyet a Kultúrbrigád tett bejáratott budai színházzá – az az esélye a fennmaradásra, hogy befogadószínházként sikeres előadásokat tart műsoron. Ebben remélhetőleg biztos pont a Pintér Béla és Társulata, amely az Újpesti Rendezvényközpontból ide költözött régi és új produkcióival. Látható a Margit körúti játszóhelyen dumaszínházi előadás is, felbukkan a Füge, és hamarosan visszatér Alföldi Róbert, *A színházcsináló* című Orlai-bemutató címszereplőjeként. Célravezetőnek tekinthette az Átriumot és a Fügét igazgató Rozgonyi-Kulcsár Viktória az újabb partneri viszonyok kialakítását is. A *Mindent bele* eleve a Gerlóczi Judit vezette Delta Produkció ötlete volt: felkértek két tapasztalt szerzőt – a fiatal Bíró Zsombor Aurélt és a késő középkorú Németh Gábort –, hogy írjanak egyfelvonásost a generációs ellentétek, hasonlóságok és különbözőségek tárgyában. A két önálló műnek értelemszerűen nincs köze egymáshoz, de azért Bíró Bence dramaturg és Keresztes Tamás rendező csalafintán úgy intézték, hogy kicsit

összekapcsolják őket. Részint csak némi átdíszletezésnyi és átöltözésnyi szünetet hagytak a két darab között, részint pedig itt-ott egy-egy utalás történik, vándortárgy vonul át a két cselekményen, sőt az első mű egyik figurája futólagos cameo megjelenésének örülhetünk a második részben. A produkció pazar felütése mindenesetre Németh Gábor érdeme, mert ő találta ki darabja alaphelyzetének azt, hogy három berendelt arkangyal várakozik az Úristen előszobájában.

Vagyis nem. Már ezt megelőzően jól indul az este: bejön a színre Mucsi Zoltán talpig fehér talárban, kezében libatollszárnyak, fején fehér szőrglória. (Később megfigyelhetjük, hogy a mennyben egyenruhával is kifejezett hierarchia uralkodik, amennyiben Olasz Renátó ifjú angyala vékonyabb glóriát visel, mint rutinosabb kollégái. Úgy is fest vele, mint egy rezidens doktor az isteni szemészetten.) Mucsi Zoltán Gábrriel arkangyala – a továbbiakban egyszerűen Gabi bá’ – már első pillantásra magán hordozza az örökkévalóság nyűgét. Egy kiégett szakmunkást látunk, akinek mélységesen elege van az ezredévek óta tartó szolgálatból, különösen a hajnali munkakezdésből. Olasz Renátó pályakezdő Mikhael arkangyalával ellentétben őt egyáltalán nem villanyozza fel az aktuális feladat: a testbe szállós manóver. Indulnak a Földre hármásban – a sudár Kádár Kinga Haniel arkangyalával kiegészülve, akinek kicsit be kell húznia a nyakát, hogy a glóriája átférjen az ajtón, mert még a menny tervezői sem gondoltak az átlagosnál magasabbakra. Ez az égi triász köteles intézkedni a csepeli Rózsakert vendéglő Jókai-bablevese

ügyében. Ott ugyanis lecsókolbászt, vagyis úgynevezett fradi-kolbászt (Mindent bele!) tesznek a Jókai-bablevesbe, ami megengedhetetlen. (Mondjuk az furcsa, hogy eszerint Isten országában működik egyfajta Mennyei Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Mébih), Nyufig viszont nincsen. Ha lenne, Mucsi Zoltán Gabi bácsija már rég ülhetne a babérjain, és talán 16. vagy pláne 20. havi nyugdíjat is kapna ítéletnapig.)

Van annak oka egyébként, hogy miért fontos a Jókai-bableves a digitálisan semmi esetre sem túlképzett Mindenhatónak – akit Thuróczy Szabolcs kusza monitorképen elevenít meg –, de nincs különösebb jelentősége. A lényeg, hogy a két hím angyalnak be kell ugrania idősebb és ifjabb Reményi (eredetileg két ipszilonnal) Lajos testébe, hogy elrendezzék a családi ügyet: a csepeli Rózsakert vendéglő és a Csillag büfé sorsát. (Aztán ennek eredményeként megoldódik majd a kolbászprobléma is.) Haniel arkangyalnak az a jellemző feladat jut, hogy a raszta hajú, bő pólós, bő nadrágos, laza ifjabb Reményi (Olasz Renátó) japán eredetű csaja legyen. Angyalaink nem egykönnyen jutnak dűlőre a szerepjátékban, ezért aztán rendre kiugranak elfoglalt figurájukból, és angyalszakmai vitát folytatnak a cél elérésének módjáról. Mondani sem kell talán, Gabi bá az, aki folyton méltatlankodik, hóbörög, siettet, mert menne már haza, fel.

A darab lenyűgöző jelenete és az előadás fénypontja az, amikor angyalaink beugranak a beugrásban. Pár pillanat alatt jelmezt váltanak úgy, hogy komplettnek ható öltönyös viselkedet aggatnak magukra, majd belépnek a Rózsakert vendéglőbe 1972 má-

jusában. Ekkor Mucsi Zoltán rozszant idősebb Reményi Lajosa még csak épp elballagott gimnazista – Olasz Renátó játssza természetesen –, apja pedig a magát nemesi család büszke sarjának tudó IV. Reményi Lajos (Mucsi Zoltán), aki vendéglátóipari karriert és a valaha a tulajdonukat képező Rózsakert vendéglő visszaszerzését jelöli ki fia életfeladatául. Az elgyötört, elhasznált öregember egy agglomerációs Vidarnak hat. (Vidar a bosszú istene a skandináv mitológiában. Közelebb nem találtam bosszúistent férfiban.) A jelenet hátborzongatóan visz a múltba, felvételről hangzó dialógussal és a nagyszerű Kádár Kinga hajszálpontos pincérfigurájával, aki hasonlít ahhoz a pincérhez, akit Pintér Béla *Titkaink* játékban játszik Thuróczy Szabolcs. És még a hangja is ugyanaz. (Érdekes egybeesés, hogy a legújabb Pintér Béla-bemutatóban, a *Kabukiban* van egy hasonló apa-fia flashback.)

Az alapprobléma megoldásához Olasz Renátó V. Lajosát itthon kell tartani – ez kissé összecsapott és esetleges módon valósul meg, de máris indul a következő menet: Biró Zsombor Aurél műve. Ebben Kádár Kinga a mesélő, Kata. Ő mutatja be jelenetekben a családját. Apját, a szülészorzost (Mucsi Zoltán, aki mérsékelten élesen és túlzásmentesen vált karaktert ehhez az alakhoz), és a testvérét, Csongort (Olasz Renátó). Az öcs a cselekmény elején, tizenévesen avval szembesül, hogy meleg. Ez olyan titok, amelyre a nővére vezet rá, az apjuk pedig soha nem tudhat meg. Csongor zűrös fiatal felnőtté válik, mígnem elhagyja az országot. Skóciában megtalálja a helyét és a párját, akinek csak a hazaküldött levelekben Panka a neve.

A darab fő eseménye Csongor hazalátogatása, amit csak fél pillanattal előz meg az, hogy Kata nem bírja tovább magában tartani a titkot. Mucsi Zoltán szenvedélyesen elszánt akarással dolgozza fel a hőse számára teljesen váratlan helyzetet. A cselekmény utolsó pontja egyszerre bizarr, vicces és kínos Csongor, valamint a néző számára egyaránt. Mégis valamiféle megnyugvást kelt. A látvány szempontjából érthetően szerény produkciónak vizuálisan is szép a záró pillanata. Azt látjuk végül, amit Mucsi Zoltán Gábrriel arkangyala a darab elején megjósolt: *Ez az átkozott sárgolyó pedig / Egyetlen rettenetes sivatag / És abban a rettenetes sivatagban majd / Széllel bé-*

lett nejlonszatyrok / Vonzzák, űzik és taszítják egymást.

Ott kergetik egymást a színpadi füstben a széllel bélelt nejlonszatyrok. Jelen. Ha esetleg eddig nem vetük volna észre, nem éreztük volna meg, hogy a mi szomorú, szerencsétlen, nagy magyar valóságunk üt át az előadáson.

Mindent bele, avagy a lelkek nyugalma. A Delta Produkció előadása az Atriumban. Író: **Németh Gábor, Bíró Zsombor Aurél.** Szereplők: **Kádár Kinga, Mucsi Zoltán, Olasz Renátó.** Dramaturg: **Bíró Bence.** Jelmeztervező: **Kovács Andrea.** Rendező: **Keresztes Tamás.**

ról-ról

Vadas József

119

Rácsok mögött szabadon

Úgy hozta az élet, hogy az utóbbi időben rendszeresen megfordultam a Naphegyen. A buszról a Sánc utcánál leszállva ilyenkor a Tabán fölött vitt utam. Ha ott nem jobbra fordulok, hanem balra lett volna dolgom, akkor az Aladár és a Piroska utca sarkán már hónapokkal ezelőtt belebotlok a Bohn nemrég átadott, szokatlan külsejű új székházába, amelynek létezéséről utóbb a hírekből értesültem. A Média Építészeti Díj házigazdájának, az Építészfórumnak, illetve a zsűriben képviselt orgánumok (*HVG, Index, Telex, Forbes*) közleményei alapján. Az immár huszonegy éves (nemzetközi zsűri által előzetesen minősített) rangos

pályázat fődíját ugyanis idén novemberben ez az épület érdemelte ki.

Mind alapterületével, mind magasságával igazodik a villanegyed igénycsak vegyes korú, stílusú és minőségű egyedeihez. De nem ez a feltűnő benne. Még csak nem is egzakt kocka alakjának egynemű formavilága a tornyos kuckók, csapott zsúptetők, átigazított teraszok rendezetlenségének már-már festői halmaza között. Azzal okoz meglepetést, legalábbis elsőre és távolból megpillantva, mint ha még készülne: állványok sejlenek körülötte. Szokatlan a szellős hálószerkezete, noha alapvetően statikai szerepe van. Ez az acélrácsos váz tartja ugyanis a födémek betonele-

meit, a négyzet alaprajzú ház közép-pontjában a lift betonmagját, amelyhez lépcsőház kapcsolódik. A modern (vasbeton és acél) technológia merész távlatokat nyitó perspektívájára Le Corbusier hívta fel a széles közvélemény figyelmét száz évvel ezelőtt deklarált nevezetes öt pontjában. A teherhordó pillérek nyújtotta flexibilitás lehetőségével nála is radikálisabban élt kortársa, Mies van Rohe áttetszőre strukturált pavilonjaiban, illetve hasonló szellemben fogant villáiban, ahol az alaprajz, illetve a homlokzat felszabadulása egyszerű és mégis festői látványvilágot eredményezett. A posztmodern csupán átmenetileg volt képes megkérdőjelezni, a dekonstruktivizmus hulláma is hiába igyekezett szétforgácsolni klasszikusként elparentált minimalizmusát, az ökológiai szempontok előtérbe kerülésével a puritanizmus eszméje napjaikban új életre kelt. A fenntarthatóság követelménye jegyében egész sor tervezőiroda helyezte tevékenységét esztétikairól egyre inkább etikai alapokra. Ennek az ipari építészet eszköztárából merítő gyakorlatnak az illusztrálására egy harmadik modern klasszikus is eszünkbe juthat: Tatlin. Ikonikus alkotása, a III. Internacionálé székháza mai szemmel is futurisztikus konstrukció, azaz nagyon más felfogás szülötte, mint a naphegyi épület, amely maga a józanság. Annyiban mégis előzmény, hogy utópisztikus víziójában az egymás fölött forgó négy különböző üvegmodult lentről felfelé tekeredő vasspirál rámpa öleli körbe és tartja össze kívülről.

Az építető cégről korábban egyáltalán nem hallottam. Mentségemre talán az szolgálhat, hogy a Bohn egy mélyépítésre szakosodott vál-

lalat. Amilyen nélkülözhetetlen a munkájuk bizonyos esetekben, ha az alapozógödörben talajszilárdításra vagy vízkiszorításra van szükség, olyanira láthatatlan a tevékenységük eredménye, minthogy többnyire a felszín alá korlátozódik. Még a székházuk sem teljesen szabályt erősítő kivétel, mert a három emelet alatt két hasznos szint rejtőzik. Piacvezető cég lévén nyilván számos ismert nagyberuházás szürke eminenciásai, habár ezekről a munkákról – porfólió híján – sajnos semmi nem tudható. Arra is csupán vezetőjük kitüntetéséből lehet következtetni, hogy részt vettek a Steindl Imre Programban – alighanem a látogatóközpont, netán a Nemzeti Összetartozás Emlékhelyének kivitelezésében. (Ez utóbbiról 2020/7–8. számunkban mi is beszámoltunk.) A cég 1990-ben alakult, közepes méretű családi vállalkozás. Fényképet is közöltek magukról a tulajdonosok; vagy tucatnyian szerepelnek rajta, ami persze megtévesztő, munkatársainak száma jóval több: ötven és száz között mozog. A jól ismert nagy építőipari cégekhez képest a termelésük volumene így is elenyésző, hiszen tavalyi árbevétele nagyjából 6 milliárd forint volt, ami igencsak szerény volumenű a Market vagy ZÁÉV giga nagyságrendű hasonló adataihoz képest: 300, illetve 95, természetesen szintén milliárdban. Az lehet a magyarázata eredményes működésüknek, hogy sikerült megtalálni a mogulok között azt a vékony piaci szegmenset, amelyre korábban nem akadt nálunk nemzetközi minőségre képes vállalkozó. Történetük csak megerősít abban a meggyőződésben, hogy a szellemi tőkebefektetés még nálunk is megtérül, már ha kellő szakértelemmel párosul. Ha nem, akkor olyan abszurd

helyzet áll elő, mint ami Pakson történt az év elején. Az atomerőmű bővítésének előkészítő munkálatai közben az építési gödör egyik oldalán januárban veszélyes repedéseket fedeztek fel, majd két héttel később a fal leomlott.

A Bohn székházát Turányi Bence tervezte, mint ő maga nyilatkozott róla, a megrendelővel szoros együttműködésben. 2001-ben végzett a Műegyetemen, s ma már jelentős életmű áll mögötte. Pár évvel a diplomát követően alapította édesapjával, Turányi Gáborral (1948–2020) T2.a néven a cégüket. Jó néhány közös munkájukat ismerjük; közülük az egyik legsikerültebb a Kopaszi-gát rehabilitációja pavilonkockáinak barátságosra hangolásával az új évezred első évtizedének derekán. Kevésbé szerencsés a Széchenyi (akkor még Roosevelt) téri „spenótház” felöltöztetése színes betonelemekkel, noha mindkét projekt nagyjából egy időben fejeződött be. Korántsem olyan kellemetlen látvány, mint amilyen méregzöld elődje volt, de nem is olyan vonzó, mint amilyen ebbe a városképbe kíváncsított volna. Ugyanebből az időből származik és szintén apa-fia alkotása a Bem-szálló átalakítására tett javaslat, amelyről korábban ugyancsak szó esett lapunk kritikai rovatában (Csodaszarvas a Bem téren, *Mozgó Világ*, 2024/12); benne azoknak a véleményéhez csatlakoztam, akik szerint tervük valószínűleg megfojtotta volna az egykori laktanyát, ha netán megvalósul. Ezt követően készült a Csörsz utcai sportcentrumba az uszoda és csarnok kettőse; az ikerépületek lágyan hullámzó karakteres tetőidomait és rejtélyesen amorf oromfalait sajnos nem engedi látni az elmúlt években mögéjük te-

rített szabadtéri pályák unalmasan sivár betonkerítése. Az utolsó családi mű a Bercsényi utcai Simplon-udvar; homlokzatának majdhogynem riktó koloritjával a társasház az indokoltnál erősebb nyomot hagy a rekehártyánkon. Ennek ellenére az életműben különös jelentőséggel bír, minthogy Turányi Bence figyelme vele fordult a kommunális lakásépítés felé. Ekként kibontakozó munkásságának mostanáig legparádésabb darabja a Danubio, amely a Rákospatak mögött, a Duna-parton áll. A háromszázhatvan lakásos társasházak közül még csak az első készült el, két éve, de már egymagában is magára vonja a tekintetet. A tízemeletes épület puhán kanyarodó fehér párkányai ugyanis déli irányban szintenként ötvenvalahány centiméterrel eltolva a folyóval korreláló optikai játékkal örvendeztetik meg a szemlélőt.

Efféle látványeffektusokról, holmi szemképráztató illuzionizmusról viszont szó sincs a Naphegyen. A tervező és kollektívája a domináns szerepű üvegezett szalagablakkal, a csupasz pillérekkel és a zöld tetőkerttel nem egyszerűen a modern építészet bevált fordulataihoz nyúlt vissza. Munkájának nagy erénye, hogy maximálisan élt azzal a kivételes adottsággal is, hogy a megrendelő egy mélyépítő vállalat, amely magától értetődően ugyancsak meghatározó szerepet játszott a kivitelezésben. Nem egészen önzetlenül, elvégre a mélyépítés sok esetben szükséges volt mellett az előnyeiről tárgyalnak majd az ügyfelekkel a székházban. A dizájn ezért nem csupán funkcionálisan igazodott a fenti körülményhez, hiszen több mint természetes volt, hogy a föld – a talajszint alá – ereszkednek, méghozzá két szinttel.

Részben a bejárat előtti kövezet alatt létesített, tucatnyi gépkocsi befogadására alkalmas garázzsal, amely autólifttel megközelíthető. Maga a háromemeletes székház szintén két szinttel nyúlik alá a mélybe. Legalul kaptak helyet a gépészeti berendezések (fűtés, klíma). Fölötte pedig tágas nappali található, konyhával és étkezővel; ez a térsor teliüveg oldalfalán keresztül kapja a fényudvarról természetes megvilágítását. A legtöbb pincét, hogy biztonságos legyen, a talaj rögzítésére szolgáló támfallal kerítik körbe; itt is ez történt, egymástól tizenöt méter távolságra mintegy száz cölöp elhelyezését követően alakították ki. S nem akárhogyan, minthogy a védőburkolatot itt és most – kivételesen – láthatóvá tették. A domborodó nyers betoncölöpök és köztük a kőzet rusztikus felületének váltakozása a felülvilágító mezsgyéknek köszönhetően spontán oszloprendként díszíti a máskülönben eszköztelenül puritán architektúrát. Ez az attraktív elem az egyetlen, ám annál fajsúlyosabb de-

korációja az egészében korrekt épületnek. Belül nem jártam; a publikált fotók alapján az kívánczok a fentiekhez, hogy átlátható terek alkotják a tágas benyomást keltő, szabad légkört árasztó enteriőröket, amelyekben ezért majdhogynem elhagyott tárgyként hatnak az izléses designbútorok. Érthető, hogy maga a tervező is szívesen dolgozna itt, amint nyilatkozta. Hogy társasháznak átalakítva, kellemes lakások lennének-e benne, annak megválaszolásában filozfként nem érzem magam illetékesnek; a lehetőséget az épület erényeként szakember méltatója vetette fel. Anyoni bizonyos: székháznak nem sok keresnivalója van egy par excellence lakóövezetben. Akármilyen szerény a mérete és akármilyen ügyesen kereste, illetve találta meg helyét építésze a környezetében.

A Bohn székház. Tervező: **T2A Turányi Ben-ce, Balla Gábor, Gyurcsó Renáta, Lackó-Pető Bálint**. Kivitelező: **Bohn Mélyépítő Kft.**

Vásárhelyi Mária

Hurrá, nyalunk!

Ma már a Kádár-rendszer sajtótörténetének szórakoztató és egyben tanulságos epizódjaként tartjuk számon, amikor 1972 novemberében a *Fővárosi Moziműsor* című hetilapban – állítólag nyomdahiba miatt – a *Hurrá, nyalunk!* című szovjet film címe helyett „Hurrá, nyalunk” jelent meg. Az állítólagos elírás azért keltett a várhatónál

is nagyobb botrányt, mert éppen a november 7-i héten jelent meg, amikor – szokás szerint – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom (NOSZF) méltó megünneplésének jegyében a megszokottnál is sokkal több szovjet film került a heti műsorkínálatba. Menetrendszerűen ilyenkor volt a Szovjet Filmek Fesztiválja.

A *Hurrá, nyaralunk!* látszólag könnyed, vicces, zenés filmvígjáték, amely egy munkahelyi csapat közös szakszervezeti nyaralásáról szól. A hol ironikus, hol romantikus vígjáték valójában tehetségesen rejtjelezett rendszerbírálat volt, tele áthallásokkal, amelyek a rendszer bürokratikus működésének abszurditását, a kollektív üdülés kényszerességét, a kisember időnként szívszorító, más-kor ironikus túlélési technikáit és a nyaraláskor is érvényesülő munkahelyi hierarchia nyomasztását mutatta be.

A cím elírását azonnal hatósági intézkedések követték a felelősök megtalálása és megbüntetése érdekében. A szerkesztőt és a szedőt fegyelmi vizsgálat alá vonták, a szerkesztőt elbocsátották, a nyomdász megrovást kapott. Az ügyet az akkori cenzúrahivatal is vizsgálta, mivel úgy értékelték, hogy a „nyalunk” szó a politikai nyelvben „erkölcstelen” és „rendszeridegen”. Az Állambiztonsági Szolgálatok is akcióba lendültek, mivel úgy vélték, hogy az eset egy „szabotázsakció” eredménye lehetett.

Mindez akkor jutott eszembe, amikor néztem a közpénzekből működő állami média zászlóshajójának számító M1 csatorna közvetítését Orbán Viktor és népes csapata washingtoni látogatásáról. Mert itt valóban mindenki nyalt mindenkinek. Körbenyalták egymást. Orbán nyalt Trumpnak, Trump Orbánnak az állami média és az Orbán puttonyában – ugyancsak a mi pénzünkön – odaszállított sajtóskriblerek hada pedig mindkettőjüknek. A hangulat és a stílus kísértetiesen idézte azokat az időket, amikor Kádár János elvtársi, baráti látogatásra utazott a Szovjetunióba.

Az állami televízió első csatornája az elképesztő méretű delegáció indulásától kezdve percről percre követte – a szerintük az egész világ közvéleményét lázban tartó eseményt –, a lakájmédia munkatársai – köztük az M1 riportere – már a repülőn interjút készítettek a miniszterelnökkel. A szó hagyományos értelmében ezek ugyan nem nevezhetők interjúknak, hiszen mindegyikben kizárólag előregyártott, alányalós kérdések hangzottak el, amelyekben láthatóan önfeledten lubickolt a miniszterelnök. S bár a rendkívül szerény külsőségek közti repülőtéri fogadtatást nehéz feladat volt egy szuperhős érkezéseként interpretálni, hiszen az érkező gép körül csak néhányan lézengtek, és a „fogadó bizottság” legkomolyabb tagja a csúfosan leszerelt korábbi magyarországi nagykövet volt. Az M1 munkatársai mégis mindent megpróbáltak megtenni annak érdekében, hogy valóságos győzelmi bevonulásként láttassák az érkezést. Kétségbeesetten próbáltak olyan benyomást kelteni, mintha valami jelentős esemény szemtanúi lehetnénk, ide-oda kapkodták a kamerákat, hogy találjanak legalább egy tucat várakozó politikust vagy diplomatát, ez azonban nem sikerült.

Ezt követően több propagandista elalélva ecsetelte, hogy Orbánékat a Blair House-ban, az Egyesült Államok hivatalos állami vendégházában szállásolták el, hangsúlyozva, hogy itt korábban olyan komoly világpolitikai súllyal rendelkező személyek laktak, mint Charles de Gaulle, Erzsébet királynő, Indira Gandhi, Margaret Thatcher vagy Vlagyimir Putyin, ami nem meglepő, hiszen a vendégházat azért tart-

ják fenn, hogy a Washingtonba érkező vezető politikusok ott szálljanak meg.

A Blair House méltatása után az Orbán Viktort és kíséretét szállító páncélautó-karaván méltóságteljesen elindult a szállástól egyébként öt percre lévő Fehér Házba, az operatőrök vért izzadtak, hogy sikerüljön valamiféle nagyszabású vonulásként láttatni a gördülő kisbuszok érkezését, de ez sem járt sikerrel. Az utca kihalt volt, a Fehér Ház bejárata előtt csak a kormány által oda-szervezett propagandamédia néhány munkatársa tolakodott, Orbán fogadtatása finoman szólva is eszköztelen és puritán volt. Mindeközben az M1 munkatársai folyamatosan jelentkeztek Washington különböző helyszíneiről, hogy beszámoljanak a szerintük az amerikai és világközvéleményt foglalkoztató eseményről, a lelkes beszámolók háttérben azonban üresen ásítózó tereket láttunk, és belenézve az amerikai napilapokba azt is láthattuk, hogy maximum egy mínuszos hírrel adóztak az állami médiában világtörténelmi jelentőségűvé tupírozott eseménynek.

A Fehér Ház ajtajában zajló néhány perces toporgás után a küldöttség bevonult a díszebéd helyszínére, ahol – finoman szólva is megalázóan tülekedő – újságírók várták őket, egymás lábára taposva. A moderátor az USA elnöke volt, ő válogatta ki, hogy a már egyébként is alaposan átrostált riporterek közül ki tehet fel kérdést. De még így is sikerült nyilvánosan megszégyenítene a CNN munkatársát, akivel Trump közölte, hogy nem tehet fel kérdést, mivel a CNN „fake news csatorna”. Mivel Magyarországról csak a miniszterelnök kíséretében

érkező kormánymédia munkatársai vehettek részt a sajtótájékoztatón, részükről itt is kizárólag alányalós kérdések hangzottak el, így teljes érdektelenségbe fulladt a tájékoztató. Megtudhattuk, hogy Orbán Viktor „good guy”, hogy Magyarországnak nincs tengerpartja, hogy nálunk egyetlen migráns sincs, hogy Joe Biden egy tehetségtelen hülye, aki tönkretette az országot, és hogy a közös ebéd két politikai zseni újjáéledő kapcsolatának másodvirágzása. Orbánnak még sikerült egy kicsit megaláznia a kíséretében érkező sajtósiserahad tagjait, amikor megkérdezte Trumpot, nem adná-e néhány hónapra kölcsön sajtószóvivőjét, Karoline Leavittet, aki előtte emelt hangon rendre utasította a megjelent újságírókat, mondván: „Nagyon sajnálatos, hogy a teremben ülő újságírók figyelmen kívül hagyták, amit az elnök úr most mondott – hogy örökölte a modern amerikai történelem legsúlyosabb inflációs válságát, és tíz rövid hónap alatt megkezdte a megoldását. Trump hat hónap alatt aláírta a történelem legnagyobb középosztálybeli adócsökkentését, és ti (a sajtó) erről nem vagytok hajlandók tudósítani. Ahelyett, hogy a valódi gazdasági eredményekről írátok, inkább politikai játékokat űztök.”

Ezt követően az egymást magasztaló páros elvonult, hogy zárt ajtók között beszéljék meg a két állam közötti folyó ügyeket.

Az állami televízió nemcsak az esemény jelentőségének felstilizálásáról gondoskodott, hanem a méltó kontextusról is. A találkozó közvetítését megelőző és követő *Híradó* a sikert sikerre halmozó kormányzásról és az állandóan gáncsoskodó, a nem-

zet érdeke ellen áskálódó ellenzékéről szólt. Megtudhattuk, hogy a bérek növekednek, az infláció csökken, a lakosság életszínvonala növekszik, a dolgozók vidáman fütyörészve építik a boldogabb jövőt, és a kormány a pusztító szárazsággal szemben is sikerrel vette fel a harcot. Bár az utóbbi esetében a képi illusztráció nem volt igazán sikeres: percekén keresztül szárazságtól szétrepedt földeket és teljesen megsárgult kukoricaültvényeket láthattunk. A két híradó között a biztonság kedvéért még Orbán ideológiai szárnysegédje is rövid külpolitikai eligazítást tartott az orbáni külpolitika zsenialitásáról,

a Nyugat alkonyáról, a liberális demokrácia bukásáról.

Ez a fajta sikerpropaganda ismert lehet mindazoknak, akik már a Kádár-rendszer idején is hírfogyasztó állampolgárok voltak. Akkoriban is a sikerek mértéktelen felnagyítása, a negatívumok elhallgatása, a győzelmi narratíva fenntartása, a rendszerrel való érzelmi azonosulás kiprovokálása volt a módi a monopohelyzetben lévő állami médiában. Talán csak annyi volt a különbség, hogy akkoriban még megengedhették a pártpropagandisták, hogy mindehhez hozzátegyék, hogy „elvtársak, azért vannak még hibák”.

Menasági Péter: Napkapu

Mozaikdarabok

György Péter, a kultúrateremtő*

126

Hihetetlen terjedelmű érdeklődési körét, az intézet falain túl a magyar kultúrát meghatározó teremtő produkcióját nem akarom sorolni. Most csak mozaikszerűen, főképp a kezdetekről szeretnék beszélni. Arról az időről, amikor még a piarista épületben voltunk két kis szobában mint Esztétika Tanszék. Tán 1989-ben szólt nekem kollégám, Poszler György tanár úr, hogy van neki egy hihetetlen tehetséges hallgatója, figyeljek rá. A következő szeminárium a városkép esztétikájáról szólt. György Péter hosszú és kíméletlen előadásban kritizálta Le Corbusier-t, a kilométer hosszúságú marseille-i sorházprojektje bukását aposztrofálta, azaz általában művészetén kívüli celebként kezelte. Atyavilág – mondtam magamban –, nekem Le Corbusier szent volt, most megíme, itt az avantgárd cserben hagyásának modellje. Aztán a tanmenetet követve jött Hegel meg Nietzsche – ez érdekelte őt, és vad dolgokat mondott. Imádták (vagy éppen utálták) is érte, de máris a hallgatók figyelmének középpontjába került.

Ugrok egyet. 90 tájékán György Péter, Kovács András Bálint és jómagam mint tanszékvezető arra gondoltunk, hogy egy amerikai típusú kommunikációs tanszéknek kéne alapítani az esztétika szak mellé. Péter már akkor kiterjedt hálózattal rendelkezett, telefonkönyvének

köszönhetően szinte minden nagy embert el tudott érni, így aztán az amerikai kulturális attasé felfigyelt rá, és a média tanszéki tervet beleptette az akkor még létező Kelet-Európát szintre segítő programba, a FEFA intézményébe. Péter javaslata az volt, hogy nézzük meg, hogyan, miképp csinálják az amcsi egyetemek a kommunikáció oktatását. Kimentünk a keleti part egyetemére, végigjártunk három-négy tanszékot, de csak azt láttuk, hogy újságírást tanítanak, és anyagilag egyik se volt hajlandó ezt az új magyar szakot támogatni. (Zárójelben Kovács András Bálint kapcsolata sikeres volt, neki sikerült támogatást szereznie a média tanszék működéséhez.)

Közben két robbanásszerű esemény történt. 1990-ben megjelent egy addig elátkozott művészcsoporthoz szóló könyve *Az Európai Iskola* címmel, ami hihetetlen hatást váltott ki. Egy halottnak tekintett festőcsoportot támasztott fel – Vajda Lajossal az élen –:s vele, azaz a csoport feltámasztása révén a fiatal magyar avantgárdot biztatta maddelszerűen.

A másik robbantás: a média szakon Mészáros Antónia vezetésével indult egy újság *Világegyetem* címmel. Figyelem, ez igazi újság volt, ISBN-számot is kapott, az újságárusoknál 48 forintért árulták. Szóval nem egy faliújságszerű egyetemi hírmondó volt. A média szak első éveiben a lap körül egy sor, mára híressé vált entellektüel bontogatta a szár-

* Elhangzott az ELTE Gólyavárban a Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet megemlékezésén – a szerk.

nyait, Bombera Krisztina, Rozgonyi Krisztina, Vajda Éva, Radnóti Anna nevét említem. Őket mindnyájukat a György Péter által dirigált média szak fűtötte sziporkázó ötleteivel.

Két vagy három évig jelent meg a lap, a pénz elfogyott, és akkor Péter kapcsolt: újságírást sok helyen tanítanak, nálunk – mivel egyetlen vagyunk – médiaelméletet kell tanítani. Na, itt következik az, hogy a tanárból – belőlem, aki korábban mint tanszékvezető tanítottam – tanítvány lett. Negyvenéves barátságunk alatt életemben nem tanultam annyit, mint tőle. Mert Péter például bejárta a CEU könyvtárába – az MTA-nak nem volt pénze új tudományos irodalmak beszerzésére. A CEU meg ebben jeleskedett. Így aztán György Péter a hóna alatt három-négy kötetrel jött a tanszékre, de másnap már hozott újakat: vagyis a legfrissebb esztétikai-szociológiai, médiafilozófiai anyagokat töltötte hallgatói fejébe. Hát ezért lelkesedtek érte már a 90-es évek végén, hiszen óráin a szellemi ablaknyitást élvezhették. Mert Péter a magyar kulturális élet legvitatottabb területein volt jelen mint meghatározó tanár, mint éles nyelvű és nagy tudásháttérrel rendelkező debattáns.

*

A következő mozaikdarab György Péter zseniális húzása: felpakolta két évfolyamát, és elvitte őket Buchenwaldba, hogy lássák, milyen az „élőben”, amiről akkor holokauszt néven folyt a vita, miközben kezdődött az antiszemita uszítás is. De ez az utazás igazi György Péter-es húzás volt, mert nemcsak bemutató, hanem nemzetközi kritika is lett belőle, lásd könyvét, *Az eltörölt*

hely – a Múzeum című művét (2003-ból). Az egykori koncentrációs tábor barakkjait – az autentikus tereptanúkat – ledózerolták, és a helyükre szép parkot kreáltak. Vagyis a múlt feldolgozása helyett megszépített múltat kapott a látogató. Ennek ellenére György Péter zseniális ötlete, vagyis a helyszín szelleme elkapta a hallgatókat.

*

Harmadik mozaikem: György Péter szinte minden fontos kulturális fórumon szerepelt, s közben két-évente írt és kiadott egy-egy kötetet a Magvetőnél. Hogy volt a „szárguldó esztétának” erre is ideje? Hisz tanított, konzultált, tanulmányokat írt, fórumokra járt. Mindegy, kötetei ma is izgalmas olvasmányok. Az igazi robbanást az *Apám helyett* című szépirodalmi műve hozta. Apja történetét szépirodaként írta meg: ellenállási mozgalom, munkatábor, kommunista mozgalmi sors, majd élete végén fordulat jobbra. Zseniális mű lett belőle. A könyvbemutatót a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermeiben tartották – azért a többes szám, mert mindhárom termet össze kellett nyitni, még a lépcsőházban is tolongtak az érdeklődők. Én még akkora tömeget könyvbemutatón életemben nem láttam.

*

És végül még egy mozaik: Péter megteremtett egy tudományos toposzt: a múzeumelméletet. El tudtátok volna képzelni György Péter előtt, hogy a múzeumok intézményének lehet elmélete, szociológiája, filozófiája, egyáltalán emlékezetpolitikai terepe? Ezt Péter hozta létre, a *MúzeumCafé* című időszakos kiadványban pub-

likált hatvan-egynéhány tanulmányával és könyveivel. Merthogy vannak hazug múzeumok, és a sírkertek többsége is hazudik. Nekem kedvenc írása – hogy ne magyar példát hozzak – a bécsi *Jüdisches Museum*ról írott tanulmánya. Már a dolgozat indulása, a cikk logója is ez lehet: „A németek soha nem fogják megbocsátani a zsidóknak Auschwitzot.” Az osztrákok sem. A dolgozat a bécsi múzeum többszöri botrányát – a zsidó közösség kizárását a múzeumi térből – elemzi. Úgy csináltak, mint-

ha nem lettek volna zsidók. Péter végül a múzeum újjászervezésének történetét, azaz a hazugság pakolásból való kicsomagolását elemzi. Telitalálat. És hasonlókkal foglalkozik az emlékezetpolitika kb. harmincéves hamisításainak kritikája is. Nem felejt.

Én sem felejttem negyven évig tartó barátságunk „*kulturschaffende*” működését. Egyáltalán: a magyar kultúra tanszéken túlmutató mély befolyását sem.

Almási Miklós

128

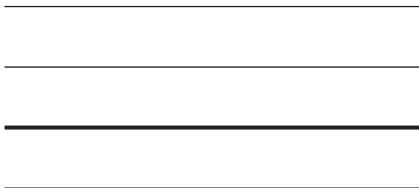
Menasági Péter: Fügő Kő

Menasági Péter (1973–)
Életsző – Hommage á S. G. (2013/2025)
nyárfa, tölgyfa, gombacsíra, köles, szalma
az installáció mérete: 133 x 600 x 600 cm
az Életsző című plasztika mérete: 75 x 133 x 60 cm
zene: Arvo Pärt – Fratres
Kálvária, Epreskert
a művész tulajdona
a művész felvétele

MOZGÓ VILÁG

1051 BP. NÁDOR U. 26.

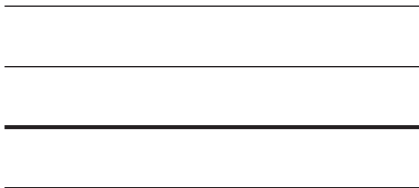

Menasági Péter (1973–)
Melankólia sorozat / „...mögötted hosszú csönd...” (2025)
acél, színezett akril gyanta, szinterezett alumínium, víz
215 x 90 x 305 cm
a művész tulajdona
a művész felvétele

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

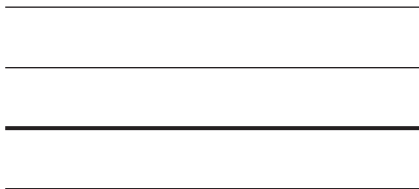

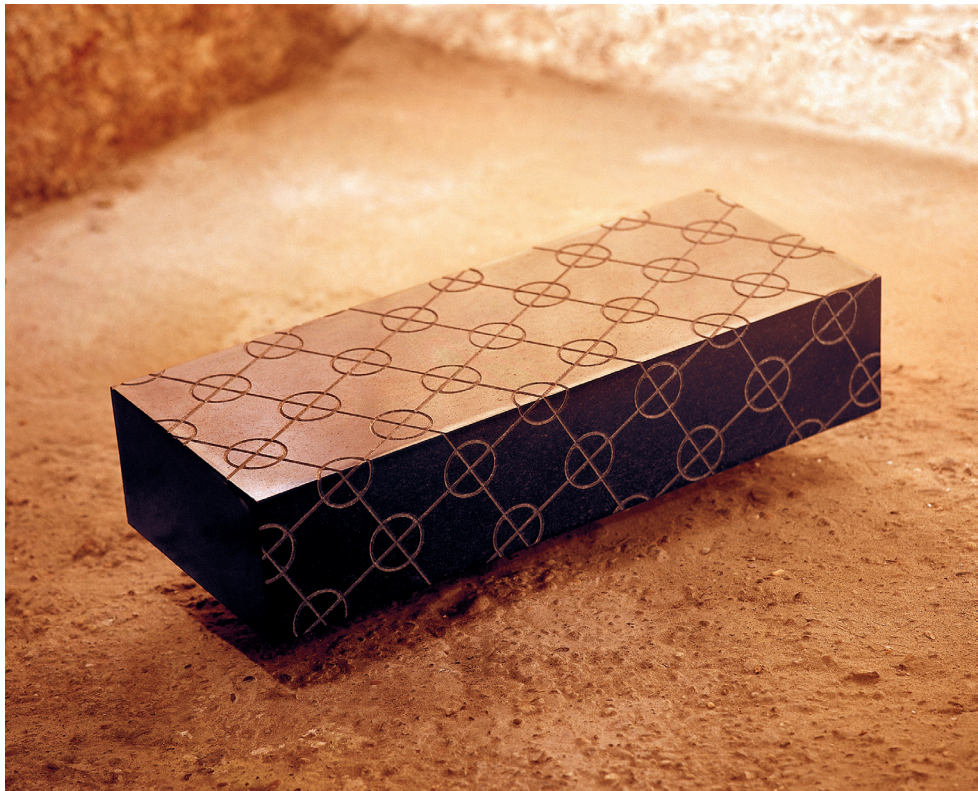

Menasági Péter (1973–)
Imamalom (2008-2009)
körtefa, diófa, tölgyfa, vörösfenyő, kavics
120 x 150 x 35 cm
a művész tulajdona
fotó: Molnár Zoltán

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

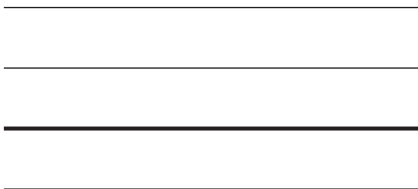

Menasági Péter (1973–)
Küszöbkő (2011)
andezit
15,5 x 73,5 x 29 cm
a művész tulajdona
fotó: Molnár Zoltán

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

**Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *A tudás örömetől a szellemi vaksáig* (2024).

BALÁZS ZSUZSANNA 1977-ben született Kisvárdán. Szabadúszó újságíró. Legutóbbi könyve: *Orbán Viktor nőügyei* (Pető Andreával) (2025).

GIOVANNI BOCCACCIO (1313–1375), itáliai költő író, humanista. Világhírű novellagyűjteményét, a Dekameront 1348 és 1354 között írta.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

CSORBA LÁSZLÓ 1952-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, az MTA doktora. Legutóbbi könyve: *Haza és haladás. Nemzeti ébredés és polgári átalakulás (1796–1914)* (2021).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásaig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HATOS PÁL 1971-ben született. Történész, jogász. Legutóbbi könyve: *Hiddeg polgárháború. Csonka-Magyarország születése 1919–1921.* (2025).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2023).

KÓRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író. Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SCHLANGER ANDRÁS 1961-ben született Budapesten. Színész, rendező, színházi mindenes.

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

TATÁR SÁNDOR 1962-ben született Budapesten. Költő, kritikus, műfordító, könyvtáros. Legutóbbi könyve: *Szabadalmazott ősz* (2025).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Menasági Péter munkái

Lapunk illusztrációit készítették: Menasági Péter: (14. o., 46. o. 49. o. 83. o. 125. o.) és Molnár Zoltán: (47. o. 48. o. 128. o.)

Hibaigazítás. Előző számunkban tévesen jelöltük a borítón Herczog Mária nevét, Herczog Editet írtunk. Az érintettektől elnézést kérünk. A szerk.

FRESH
CORNER 10

Ébresztő kortyok

...és rengeteg más örömteli pillanat vár
már 10 éve a Fresh Cornerben!

freshcorner.hu